

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

На правах рукопису

БОНДАР Наталія Дмитрівна

УДК 378:658:338.48:009(043.5)

**ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ
МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ СФЕРИ ТУРИЗМУ
В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:
доктор педагогічних наук, професор
Коломієць А.М.

ВІННИЦЯ – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ СФЕРИ ТУРИЗМУ	
1.1. Сучасний стан розвитку туристичної галузі в контексті підготовки майбутніх менеджерів сфери туризму	13
1.2. Ключові компетентності менеджера сфери туризму: дефінітивний та структурний аналіз.....	29
1.3. Освітній потенціал гуманітарних дисциплін у формуванні ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму.....	53
Висновки до першого розділу.....	69
РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ СФЕРИ ТУРИЗМУ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН	
2.1. Обґрунтування моделі формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму	72
2.2. Формування позитивної мотивації студентів щодо вивчення гуманітарних дисциплін шляхом професійного спрямування їхнього змісту	85
2.3. Використання засобів дистанційного навчання для організації самостійної роботи студентів	100
2.4. Забезпечення проблемного й творчого характеру навчальних завдань шляхом використання веб-квестів	108
2.5. Розвиток професійно-особистісних якостей студентів засобами ділових ігор	121
Висновки до другого розділу.....	133

РОЗДІЛ ІІІ. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ
МЕТОДИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ
КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ СФЕРИ
ТУРИЗМУ

3.1. Етапи та методика проведення педагогічного експерименту.....	136
3.2. Статистичний аналіз результатів педагогічного експерименту.....	154
Висновки до третього розділу.....	171
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	173
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	177
ДОДАТКИ.....	207

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВНЗ – вищий навчальний заклад

КК – ключові компетентності

ДПС – державна прикордонна служба

ВТО – всесвітня туристична організація

ОС – освітній ступінь

ДО – дистанційна освіта

КГ – контрольна група

ЕГ – експериментальна група

ВТЕІ КНТЕУ – Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Поглиблення інтеграційних процесів на європейському континенті, розширення географії туристичних центрів і маршрутів у глобалізованому соціально-економічному просторі, зростання привабливості України для іноземних туристів роблять актуальним завдання подальшого розвитку вітчизняної галузі туристичних послуг. Успіх реалізації цього завдання значною мірою визначається якістю теоретичної та практичної підготовки фахівців туристичної сфери, зокрема їхньою здатністю діяти в багатомовному та багатоформатному, з точки зору поширення інформації, середовищі.

Підготовка фахівців для сфери туризму є важливою складовою сучасної системи професійної освіти, концептуальні положення якої висвітлені в Конституції України, в законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про туризм», Національній доктрині розвитку освіти, Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») і в «Концепції Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2015 року».

Одним із важливих завдань сьогодення є підготовка фахівців нового профілю – менеджерів туризму та готельного господарства, які мають ключові компетентності, сформовані на високому рівні; здатні до постійного поповнення й оновлення знань; досконало володіють іноземними мовами на рівні, який достатній для здійснення якісного професійного іншомовного спілкування.

Професійна діяльність менеджерів туризму підпорядкована особливостям цієї сфери в інформаційному суспільстві та вимогам ринку праці. Вивчення проблеми формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін дає можливість виявити суперечності між: зростанням обсягів знань, вмінь і навичок, що необхідні сучасному фахівцю сфери туризму, та недостатньою модернізацією, сталими формами і терміном гуманітарної підготовки студентів у ВНЗ; новою структурою народного господарства, зумовленою інформатизацією суспільства, і рівнем професійної компетентності фахівців сфери туризму. Тому дослідження щодо

формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін є актуальним.

У науково-педагогічній літературі висвітлені окремі аспекти досліджуваної проблеми, а саме: з основ професійної педагогіки (А. Алексюк, Р. Гуревич, І. Зязюн, В. Кремень, Н. Мойсеюк, Н. Ничкало, С. Сисоєва, Г. Тарасенко, В. Шахов); запровадження компетентнісного підходу в сучасній освіті (О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко); організації туризму (В. Азар, Є. Бірюков, Є. Красюк, О. Любіцева, В. Пазенок, Л. Сакун); забезпечення туристичної галузі кадрами (М. Галицька, Л. Грибова, І. Кухта, Л. Поважна, Г. Цехмістрова, Н. Фоменко); підготовки менеджерів (Н. Добровольська, Н. Замкова, Т. Кудрявцева, В. Лівенцова, Д. Цодікова); практичної підготовки фахівців (Л. Волкова, Л. Долинська, Л. Кравченко), гуманітарної підготовки фахівців з туризму (Г. Черній); використання у навчанні інформаційних технологій (Н. Баловсяк, А. Гуржій, М. Кадемія, А. Коломієць, В. Кудін, С. Литвинова, Ю. Машбиць); навчання іноземних мов (П. Асоянц, І. Бім, Т. Вакалюк, І. Зимняя, Л. Кнодель); інтеграції в освіті (Я. Болюбаш, С. Гончаренко, В. Олійник, О. Пехота, О. Семенов). Вивчались педагогічні умови організації навчальної практики майбутніх менеджерів туристичної сфери (Н. Хмілярчук), актуалізація ключових компетенцій у складі підвищення кваліфікації педагогів (О. Черепанова) та ін.

Дослідженням проблеми теоретичних і методичних засад професійної підготовки майбутніх фахівців сфери туризму займались В. Лозовецька, В. Полуда, В. Федорченко; організацією навчально-виховного процесу в закладах туристичного спрямування – І. Зорін, В. Квартальнов, Л. Поважна, Н. Фоменко, Г. Цехмістрова.

Водночас аналіз психологічної та педагогічної літератури з проблеми дослідження свідчить про те, що, незважаючи на вагомі результати досліджень і чисельні пошуки в напрямі розвитку туристичної освіти, теоретико-методологічні аспекти формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери

туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін розглянуто вченими недостатньо.

Важливість і актуальність проблеми, її недостатня теоретична та практична розробленість, а також соціальна значущість якісної гуманітарної підготовки майбутніх фахівців сфери туризму зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри сучасних європейських мов Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету «Формування соціокультурних і комунікативних компетенцій працівників підприємств у складі міжнародного концерну» (реєстраційний номер 0113U008202).

Тему дисертації затверджено Вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 6 від 29.12.2010 р.) й узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 8 від 25.10.2011 р.).

Мета дослідження полягає у визначенні, науковому обґрунтуванні педагогічних умов формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму та експериментальній перевірці ефективності методики їх реалізації в процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх менеджерів сфери туризму у ВНЗ України.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що ефективне формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму можливе в процесі вивчення гуманітарних дисциплін за дотримання таких педагогічних умов:

- 1) формування позитивної мотивації студентів щодо вивчення гуманітарних

дисциплін шляхом професійного спрямування їхнього змісту;

- 2) використання засобів дистанційного навчання для організації самостійної роботи студентів;
- 3) забезпечення проблемного й творчого характеру навчальних завдань шляхом використання веб-квестів;
- 4) розвиток професійно-особистісних якостей студентів засобами ділових ігор.

Для реалізації мети, підтвердження гіпотези відповідно до об'єкта та предмета дослідження ставились такі **завдання**:

1. З'ясувати сутність і визначити структуру професійної компетентності менеджера сфери туризму.
2. Визначити основні ключові компетентності фахівців-практиків туристичної сфери й освітній потенціал гуманітарних дисциплін для їх формування.
3. Розробити критерії та показники оцінювання ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму та визначити рівні їх сформованості.
4. Обґрунтувати педагогічні умови та розробити модель формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму й експериментально перевірити ефективність методики реалізації педагогічних умов у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Методологічну основу дослідження становлять: загальнотеоретичні та методологічні положення наукового пізнання, концептуальні основи філософії освіти, принципи і зміст туристичної освіти; положення про взаємозв'язок і взаємоумовленість ефективності функціонування виробничих систем і професійної підготовки фахівців, загальні дидактичні принципи, психологія особистості і психологія діяльності, компетентнісний, особистісно орієнтований і діяльнісний підходи до розгляду педагогічних об'єктів.

Теоретична основа дослідження ґрунтується на концептуальних наукових положеннях теорії і методики професійної освіти, зокрема: неперервної професійної освіти (В. Андрущенко, С. Гончаренко, Р. Гуревич, А. Лігоцький, Н. Ничкало та ін.); професійно спрямованого навчання (І. Зязюн, М. Кадемія, Г. Тарасенко та ін.); організації навчально-виховного процесу в закладах

туристського профілю (Ю. Земліна, І. Зорін, В. Квартальнов, В. Лозовецька, Л. Поважна, В. Полуда, В. Федорченко, Н. Фоменко та ін.); інформатизації освіти (П. Дмитренко, Ю. Пасічник, В. Кухаренко, Ю. Машбиць, А. Хуторський); концепції формування змісту гуманітарних предметів (Г. Балл, Г. Васянович, П. Шляхтун); основних положень теорії міжпредметних зв'язків у цілісному процесі навчання (В. Бондар), застосування компетентнісного підходу у вищій школі (В. Петрук, М. Ковтонюк, О. Матяш, Т. Туркот) та ін.

Методи дослідження. *Теоретичні:* аналіз педагогічної, психологічної та спеціальної літератури з метою обґрунтування моделі та педагогічних умов формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін; узагальнення результатів вітчизняних і зарубіжних досліджень із зазначеної проблеми.

Емпіричні: діагностичні (моніторинг, педагогічне спостереження, бесіди, анкетування, тестування, опитування, аналіз продуктів діяльності студентів, вивчення та узагальнення професійного досвіду формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін) для встановлення відповідності професійної підготовки майбутніх менеджерів сфери туризму сучасним потребам ринку туристичних послуг, визначення рівня професійної підготовки фахівців сфери туризму; педагогічний експеримент для перевірки ефективності методики реалізації педагогічних умов формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін; методи математичного оброблення кількісних показників для інтерпретації та узагальнення результатів дослідження.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилась у Вінницькому торговельно-економічному інституті Київського національного торговельно-економічного університету, Національному університеті «Львівська політехніка», Національному авіаційному університеті, Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова. В експерименті взяли участь 348 студентів та 36 науково-педагогічних працівників.

Наукова новизна й теоретичне значення дослідження полягають у тому, що: *вперше* визначено й теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму (формування позитивної мотивації студентів до вивчення гуманітарних дисциплін шляхом професійного спрямування їхнього змісту; використання засобів дистанційного навчання для організації самостійної роботи студентів; забезпечення проблемного й творчого характеру навчальних завдань шляхом використання веб-квестів; розвиток професійно-особистісних якостей студентів засобами ділових ігор); *розроблено* модель формування ключових компетентностей у студентів ВНЗ туристичних напрямів у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу; *визначено* компоненти (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний і особистісний), критерії (позитивна мотивація до вивчення гуманітарних дисциплін, ціннісне ставлення до майбутньої професійної діяльності, повнота засвоєння теоретичних знань із дисциплін гуманітарного циклу, уміння застосовувати отримані знання й навички та особистісні якості необхідні для ефективного виконання майбутньої професійної діяльності) та рівні (початковий, середній, достатній і високий) сформованості ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму; *удосконалено* комплекс методик для оцінювання ефективності формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін; *подальшого розвитку набули* методи й засоби професійної підготовки фахівців сфери туризму.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що розроблено та впроваджено дидактичні матеріали і методичні прийоми формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін; укладено методичні рекомендації до практичних занять, що можуть використовуватись у навчальному процесі ВНЗ, котрі готують фахівців туристичної галузі, для підвищення ефективності та якості освіти; розроблено робочу програму з дисципліни «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)»; методичні рекомендації «Формування компетентностей

менеджерів сфери туризму»; розроблено навчальний дистанційний курс з дисципліни «Ділова іноземна мова», веб-квести, ділові ігри професійного спрямування.

Основні положення дисертаційного дослідження впроваджено в навчально-виховний процес Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (довідка № 01.01-39/4083 від 10.11.2014 р.), Національного університету «Львівська політехніка» (довідка № 67-01-1880 від 06.11.2014 р.), Національного авіаційного університету (довідка № 02/3452 від 18.12.2014 р.), Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка № 18/2847 від 09.12.2015 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні, методичні та практичні результати й загальні висновки доповідались і обговорювались на 18 міжнародних науково-практичних конференціях: «Соціально-політичні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України» (Вінниця, 2013, 2014, 2015), «Інновації та традиції у сучасній науковій думці» (Київ, 2013), «Розвиток наукових досліджень» (Полтава, 2009, 2010, 2011, 2012), «Наукові дослідження – теорія та експеримент 2010» (Полтава, 2010), «Україна наукова» (Київ, 2010), «Сучасна освіта та інтеграційні процеси: досвід, проблеми, перспективи» (Краматорськ, 2010), «Реформування економічної системи України в контексті міжнародного співробітництва» (Вінниця, 2011), «Сучасна наука в мережі Інтернет» (Київ, 2012), «Інноваційний потенціал соціально-економічного розвитку України в умовах глобалізації» (Вінниця, 2012), «Сучасність, наука, час. Взаємодія та взаємозв'язок» (Київ, 2012), «Модернизация образовательного процесса. Анализ проблем. Пути их решения» (Донецьк, 2013); «Badania naukowe naszych czasów» (Катовіце, 2013); «Naukowa przestrzeń Europy – 2015» (Перемишль, 2015); 1 регіональній науково-практичній конференції студентів магістратури, аспірантів і докторантів «Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень» (Вінниця, 2012); 2 науково-методичних конференціях: «Модернізація вищої освіти та проблеми управління якістю підготовки фахівців. Теоретико-методологічні та практичні проблеми підготовки фахівців за

ступеневою системою освіти» (Харків, 2010), «Научная индустрия европейского континента – 2011» (Прага, 2011); *1 науково-методичному семінарі «Поєднання інноваційних і традиційних технологій навчання української та іноземних мов як чинник забезпечення дієвості знань»* (Харків, 2013), а також на засіданнях і конференціях кафедри педагогіки та інституту магістратури, аспірантури та докторантури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (2011-2016 рр.).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено у 36 наукових і науково-методичних працях, у тому числі: 9 статей у провідних наукових фахових виданнях, 2 – у закордонних виданнях, 2 брошури з методичними рекомендаціями, 1 робоча програма, 6 статей у збірниках наукових праць, 16 тез у матеріалах конференцій.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел (291 найменування, із яких 19 іноземними мовами). Загальний обсяг роботи становить 262 сторінки, з яких основного тексту – 176 сторінок, 17 таблиць на 10 сторінках та 12 рисунків на 6 сторінках, 14 додатків на 55 сторінках.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ СФЕРИ ТУРИЗМУ

1.1. Сучасний стан розвитку туристичної галузі в контексті підготовки майбутніх менеджерів сфери туризму

Туристична освіта порівняно нещодавно стала самостійним напрямом економічних досліджень. Проблематика туризму в науці сформувалась у 80-роках ХХ століття у рамках соціально-економічної теорії розвитку суспільства.

Протягом останніх 30 років відбувається методологічне осмислення структури туризму, здійснюють наукові дослідження в сфері професійної освіти. Дослідженню теоретичних та практичних основ професійної туристичної освіти присвячені наукові роботи Л. Воронкової [55], Ю. Земліної [97-98], І. Зоріна [103-106; 236], В. Квартальнова [116-117], Л. Кнодель [119], Т. Кудрявцевої [140], В. Лозовецької [152-155], Л. Поважної [195], В. Полуди [196], Л. Сакун [210], Л. Устименко [241], В. Федорченко [242-247; 291], Н. Фоменко [250], Н. Хмілярчук [251], Г. Цехмістрової [256] та ін.

Змісту та дидактичним засадам додаткової туристичної освіти присвятили свої роботи Х. Аль-Тахеш [4], Є. Бірюков [21], Л. Грибова [66], І. Зязюн [108], В. І. Кухта [143-144], О. Любіцева [156], В. Новіков [177], В. Пазенок [186], та ін.

Туризм, як суспільне явище є похідною від розвитку суспільства. Своєю появою він завдячує індустріальній стадії розвитку людства, якій був притаманний прискорений розвиток продуктивних сил, поглиблення поділу праці, розвиток урбанізаційних процесів.

Для підготовки фахівців з питань туризму повинні бути враховані основні тенденції розвитку туристичної галузі як в Україні, так і за кордоном, різновиди туристських організацій, де може працювати майбутній менеджер, сутність діяльності менеджера сфери туризму, рівень та вимоги до підготовки фахівця сфери туризму, підходи до організації практичної підготовки тощо.

Одне з перших визначень туризму було запропоноване професорами Бернського університету (Швейцарія) Хунзикером та Крапом, а пізніше прийнято Міжнародною асоціацією наукових експертів туризму: «Туризм – це низка явищ та взаємовідносин у результаті подорожей людей, до тих пір, поки це не призводить до їх постійного перебування в певному місці та не пов'язано з отриманням ними будь якої вигоди (доходу)» [247, с. 125].

В Законі України «Про туризм» розкривається зміст туризму та туристичної діяльності наступним чином:

– туризм – 1) (фр. *tourisme*, від *tour* – прогулянка, подорож) – це подорож, що здійснюється у вільний час, один із видів активного відпочинку, найбільш ефективний засіб задоволення рекреаційних (рекреація – відновлення) потреб людини, оскільки він включає в себе різноманітні види діяльності – оздоровлення, пізнання, відновлення продуктивних сил людини; 2) тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування [93].

Велика енциклопедія містить таке визначення туризму: «Створення свята, що включає ночівлю поза звичним місцем проживання» [26]. У словнику іншомовних слів наводиться наступна дефініція туризму: «Тимчасовий рух людей до місць (*destinations*), що знаходяться поза їх звичними місцями роботи і проживання, діяльність, що виконується протягом їх перебування в цих місцях, та засоби обслуговування, створені для того, щоби їм догодити. Така подорож (*travel*) зазвичай здійснюється протягом вільного часу з рекреаційною або святковою метою» [222].

У Тлумачному словнику туристичних термінів подаються сім визначень туризму, в тому числі: особлива форма переміщення людей, вид мандрівки; перебування за межами постійного місця проживання; форма розумового та фізичного виховання; популярна форма організації відпочинку; галузь господарства; сегмент ринку. В українському енциклопедичному словнику-довіднику з туризму подаються визначення туризму: як тимчасового виїзду; діяльності осіб, що подорожують поза межами свого постійного середовища до

одного року; економічного явища, що охоплює попит, пропозицію та туристський продукт; особливої форми пересування людей; виду подорожі; популярної форми організації відпочинку; галузі господарства; сегменту ринку; сукупності усіх видів науково-практичної діяльності щодо організації і здійснення туристсько-екскурсійної справи [105].

Російські вчені І. Зорін, В. Квартальнов [104; 117] та інші зазначають, що існує принаймні чотири погляди на туризм як явище сучасного світу: «туризм як галузь господарства, як міжгалузевий комплекс або ринок, як самостійний вид економічної діяльності з обслуговування туристів та як діяльність під час відпочинку, резюмуючи, що жодна наука не в змозі вичерпно його охарактеризувати». Болгарські вчені М. Бичваров, Ц. Тончев розглядають сучасний туризм як широку соціально-економічну систему з багатьма елементами, що знаходяться у динамічній взаємодії між собою та з іншими системами [45, с. 20].

Тобто, туризм характеризується як вид або сфера діяльності – рекреаційної (дозвіллевої) та суспільно-корисної (форма праці), пов'язаної з подорожами.

Враховуючи поліфункціональність туризму та поліаспектність його взаємодії з суспільством, ми визначимо туризм як сферу людської діяльності – рекреаційної або суспільно-корисної, науково-практичної – пов'язану з подорожами та мандрівками людей, що виконує низку функцій політичного, економічного, культурного характеру, які проявляються як на рівні окремої особистості, так і на рівні суспільства в цілому.

Спираючись на Закон України «Про туризм» та дослідження туризму в різних галузях, визначимо основні терміни та категоріальний ряд, що розкриває зміст туристичної діяльності, які визначають всі напрями становлення національних систем туристської освіти та якими ми будемо користуватись у нашому дослідженні:

– *турист* – особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного

року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін;

– *туризмологія (туризмознавство)* – загальна теорія туризму, галузь соціокультурного знання, яка має синтетичний характер і характеризується розгалуженнями між науковими зв'язками, що фокусуються в усвідомленні різних аспектів туризму;

– *туристичний продукт* – попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо);

– *супутні туристичні послуги та товари* – послуги та товари, призначені для задоволення потреб споживачів, надання та виробництво яких несуттєво скоротиться без їх реалізації туристам;

– *характерні туристичні послуги та товари* – послуги та товари, призначені для задоволення потреб споживачів, надання та виробництво яких суттєво скоротиться без їх реалізації туристам;

– *просування туристичного продукту* – комплекс заходів, спрямованих на створення та підготовку до реалізації туристичного продукту чи туристичних послуг (організація рекламно-ознайомлювальних подорожей, участь у спеціалізованих виставках, ярмарках, видання каталогів, буклетів тощо);

– *місце продажу (реалізації) туристичних послуг* – країна, в якій зареєстровано відповідний суб'єкт господарювання, що реалізує туристичний продукт;

– *місце надання туристичних послуг* – країна, на території якої безпосередньо надаються туристичні послуги [93].

Туризм – це справді дивовижний феномен життя людства XXI століття. Статистичні дані переконливо свідчать про невинне збільшення кількості

подорожуючих, підтверджують важливість внеску туризму в соціально-економічний розвиток.

Зазначимо, що світовий туристичний процес розвивається такими бурхливими темпами, що, мабуть, жодна країна не зможе бути осторонь. Україна має, по-перше, значний туристично-рекреаційний потенціал, а, по-друге, значний досвід з організації туризму, хай навіть і планово-розподільчого. Таким чином, з одного боку внутрішні, а з іншого – зовнішні чинники стимулюють розвиток туризму в країні, тобто формується замовлення на спеціалістів даного профілю. Туризм за характером діяльності належить до сфери обслуговування населення, а для галузей невиробничої сфери кадрове забезпечення, якість підготовки кадрів мають вирішальне значення [237].

Зазначені вище умови потребують оновлення підготовки спеціалістів у галузі туризму. Фундаментальна туристична освіта в Україні – відносно нова сфера, оскільки упродовж тривалого часу вищі та середні навчальні заклади України не готували спеціалістів для туристської галузі. Розвиток туризму в Україні як чинник формування економіки держави зумовлює необхідність створення галузевої системи підготовки та підвищення кваліфікації туристських кадрів, яка б виховувала фахівців, здатних в умовах конкуренції працювати індивідуально і продуктивно.

Перший, найбільш складний, але дуже важливий крок для подальшого розвитку туристичної сфери було здійснено 29 квітня 2002 року, коли Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову «Про Державну програму розвитку туризму на 2002-2010 роки» [200]. Цей документ розроблено професорсько-викладацьким складом Київського університету туризму, економіки і права відповідно до Указу Президента України від 10 серпня 1999 року № 973/99 «Про основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року». Програма має важливе значення як для розбудови галузі, так і для соціально-економічного життя країни.

Завдяки стрімким темпам зростання, в кінці ХХ століття туристська галузь стала якщо не найбільшою галуззю світового господарства, то, безперечно,

однією з них. За даними Всесвітньої туристичної організації, дійсним членом якої Україна є з 1997 року, у світі здійснюється близько 1 млрд. подорожей щороку, понад 52 відсотки з яких у межах країн Європи. В країнах ЄС туризм сприяє підвищенню сукупного валового внутрішнього продукту на 8 відсотків, економічному зростанню на 11 відсотків, а кількість робочих місць в туристичній індустрії становить близько 12 відсотків загальної чисельності.

Україна займає одне з провідних місць в Європі за рівнем забезпеченості цінними природними та культурними ресурсами.

Станом на кінець 2012 року в Україні функціонує понад 3800 готелів та інших аналогічних засобів розміщення. Разом з тим кількість вітчизняних готелів, що отримали свідоцтва про встановлення категорій “одна зірка” – “п’ять зірок”, становить 181 одиницю. Видано 2385 ліцензій на провадження туроператорської діяльності, з яких 372 ліцензії – на провадження туроператорської діяльності тільки з внутрішнього та в’їзного туризму.

В Україні існують всі передумови для розвитку туристичної сфери. Туристичний потенціал нашої країни на сьогодні розкрито не повною мірою, про що свідчить 1,5 – 2,5 % частка туристичної галузі в структурі ВВП країни. Основними перепонами, що перешкоджають розвитку туристичного сектору в Україні виступають переважно чинники управлінського, економічного, екологічного, соціального та культурного характеру [279].

Аналіз туристичних потоків в Україні показує динамічний розвиток в’їзного туризму впродовж останніх 4 років (середньорічний приріст становив 12,6 %), відносно стабільний розвиток виїзного туризму (середньорічний приріст – 3,8 %), та стабільну динаміку внутрішніх потоків (2,7 %), що може свідчити про підвищення рівня конкурентоздатності України на міжнародній арені (рис.1.1.).

У 2012 році з туристичною метою кордон України перетнуло 24,6 млн. іноземців, що на 2,8 відсотка перевищує показники 2011 року, з них послугами вітчизняних туроператорів скористалися 500 тис. іноземних туристів у складі організованих груп. Іноземні туристи приїздили до України найчастіше з Росії,

Польщі, Білорусі, Німеччини, США, Італії, Румунії, Туреччини, Великобританії, Ізраїлю.

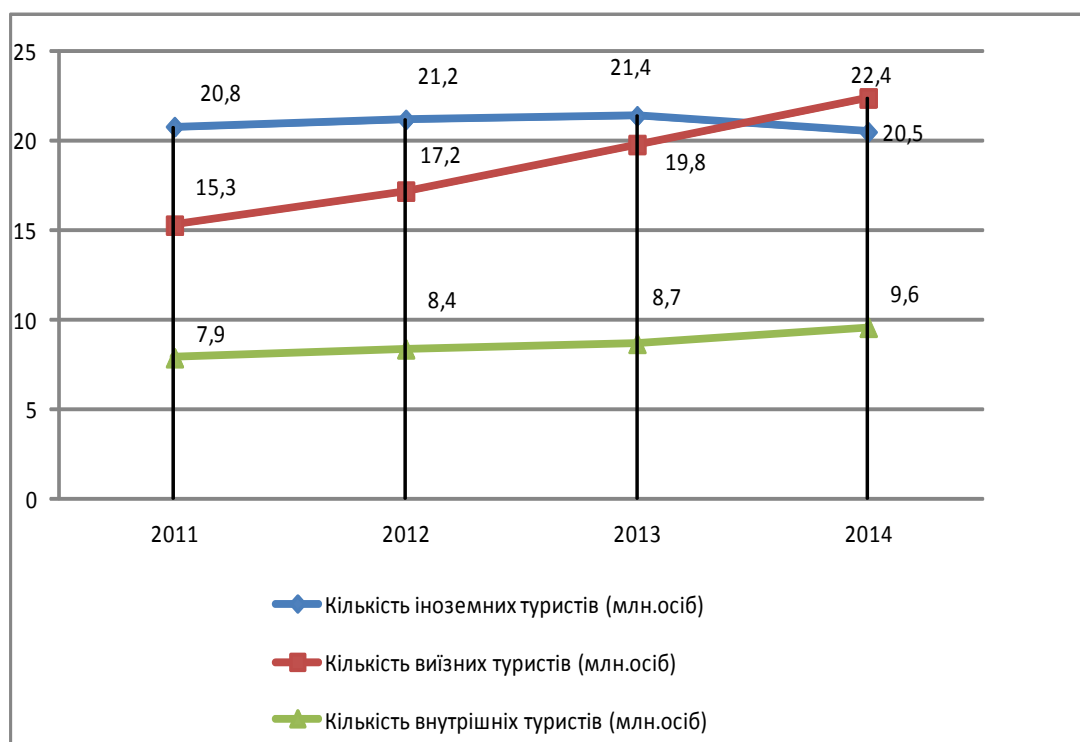

Рис. 1.1. Порівняння динаміки туристичних потоків в Україні

Фінансова та політична криза в Україні майже не вплинула на кількість виїздів українців за кордон. Однак число подорожей з метою «туризм» скоротилося майже вдвічі. Також у цих умовах в Україну приїждить менше іноземних мандрівників.

Згідно з даними Держтуризму й ДПС, у 2014 році за кордон виїжджали 22,6 мільйона громадян України. Це на 5% менше порівняно зі статистикою 2013 року, коли кордон перетинали 23,8 мільйона українців [280].

У Держтуризмкурорті зазначають, що ці розрахунки виконано за методикою Всесвітньої туристичної організації (ВТО) – не зараховуються до числа туристів особи, які перетнули кордон з дипломатичною, імміграційною метою, для працевлаштування та обслуговуючий персонал транспортних засобів. Однак, порівнюючи різні дані, ми маємо підстави вважати, що тут не йдеться про

туристів у чистому вигляді. У 22,6 мільйона напевно зараховується багато заробітчан, які при виїзді не вказують працевлаштування як мету своєї поїздки.

При цьому у Держтуризмі зазначають, що за період 2010-2014 рр. найбільша кількість іноземних туристів, які в'їхали до України, спостерігалася у 2013 році та становила 24,6 млн. осіб. Тобто 2013 рік був у цьому сенсі більш «урожайним», ніж навіть рік проведення в Україні Євро-2012 (рис 1.2.).

Рис. 1.2. Порівняння динаміки туристичних потоків в Україні

За даними Державної служби статистики України кількість туристів-громадян України, які виїжджали за кордон у 2012 році, збільшилася на 98% – до 2,76 млн. осіб з 1,39 млн. осіб у 2011 році. Згідно з повідомленням, кількість іноземних туристів, що відвідали Україну в 2012 році, скоротилася на 21,4% – до 269 тис. осіб з 343 тис. осіб у 2011 році, а кількість внутрішніх туристів України збільшилася у 2012 році порівняно з 2011 роком на 33,5% - до 807 тис. осіб з 604 тис. осіб. У 2013 році нашу країну відвідали понад 26 млн. туристів, що на 1,5 млн. більше, ніж у 2012.

Підвищення рівня конкуренції на міжнародному туристичному ринку та перерозподіл туристичних потоків зумовлює необхідність здійснення заходів для посилення ролі органів виконавчої влади у формуванні та просуванні національного туристичного продукту. У багатьох державах світу активно розробляються та виконуються відповідні державні програми, вдосконалюється нормативно-правове забезпечення та впроваджується податковий режим, сприятливий для розвитку сфери туризму та курортів, залучення інвестицій у розбудову туристичної інфраструктури.

Туристична сфера України має цілу низку проблем, що гальмують розвиток туризму: відсутність цілісної системи державного управління туризмом у регіонах; недостатність методичної, організаційної, інформаційної та матеріальної підтримки суб'єктів підприємництва туристичної галузі з боку держави; невідповідність переважної більшості туристичних закладів міжнародним стандартам; незадовільний стан туристичної, сервісної та інформаційної інфраструктури в зонах автомобільних доріг та міжнародних транспортних коридорів; недостатня забезпеченість туристичної галузі висококваліфікованими спеціалістами; недосконалість бази даних стосовно об'єктів туристичної сфери.

За таких умов національний туристичний продукт стає все менш привабливим та конкурентоспроможним.

З огляду на зазначене, необхідно підвищити рівень конкурентоспроможності вітчизняної туристичної індустрії на міжнародному туристичному ринку, забезпечення якості національного туристичного продукту. Зокрема, особливої уваги потребує вирішення питання належного пристосування природних територій, об'єктів культурної спадщини для відвідування туристами, забезпечення їх відповідного інфраструктурного облаштування та інформаційного забезпечення.

Подолання наявних негативних тенденцій, створення системних і комплексних умов для розвитку туризму та курортів має стати одним з

пріоритетів забезпечення сталого розвитку держави в цілому та підвищення якості життя населення [177, с. 35].

У своїй монографії В. Федорченко наводить статистичні дані, які також свідчать про стрімкий розвиток туризму. Так, тільки за другу половину минулого століття кількість жителів планети, які подорожували, зросла з 25 до 700 млн. чоловік. У 2020 році у світі прогнозується 1,5 млрд. міжнародних туристів, що означає збільшення туристичних прибуттів у 2,4 рази порівняно з 2000 роком. При цьому доходи від туризму, за прогнозами ВТО, у 2010 році складуть 1550 млрд. доларів США, тобто у 3,3 рази перевищать рівень 2000 року, а до 2020 року прогнозується збільшення доходів до 2000 млрд. доларів США. [246, с. 128-129]. Організація об'єднаних націй (ООН), Всесвітня туристська організація (ВТО) і ЮНЕСКО визначили XXI століття століттям туризму.

Туризм як вагома структура суспільного розвитку країни міцно пов'язаний з політичним, економічним і культурним життям держави. Рівень його розвитку безпосередньо залежить від загального ступеня культури суспільства. Своєю чергою, ця структура є могутнім чинником, що відроджує і формує національну культуру, а також вона слугує важливим засобом формування світогляду особистості. Отже, туризм як активна форма людського спілкування сприяє взаємопізнанню націй, розвитку взаєморозуміння та встановленню культурно-економічних зв'язків між народами. Серед причин, які викликали необхідність розвитку цієї галузі, можна назвати такі: соціально-економічні, політичні, демографічні, географічні, екологічні. Як соціально-економічна цілісність туризм виконує чітко визначені функції:

- оздоровча (людина під час подорожі отримує масу позитивних почуттів, покращує стан свого фізичного і психічного здоров'я);

- політична (між країнами, громадяни яких подорожують, зав'язуються дружні контакти, що сприяють встановленню мирних відносин між державами);

- економічна (розвиток тих сфер господарства, що тісно співпрацюють з туристичною сферою – транспорт, харчова промисловість, легка промисловість тощо);

-виховна (подорожуючи, людина виховує у собі низку якостей (терпіння, уміння долати перешкоди, толерантність тощо), крім того, виховуються патріотичні почуття) [243, с. 35].

Розвиток туристичної галузі є надзвичайно актуальним для нашої країни. Докорінні зміни в економічному, соціальному, культурному та політичному житті України останнього десятиліття призвели до суттєвої трансформації туристичної галузі. Туризм в умовах переходу країни на засади ринкової економіки значною мірою комерціалізувався, відкрилися нові можливості для поїздок до зарубіжних країн, набув розвитку «елітарний» туризм, з'явилися нові форми дозвілля туристів, розширилася туристична інфраструктура відповідно до сучасних світових вимог.

Останнім часом ставлення до туризму з боку держави змінюється. У цьому вбачається дієвий засіб виходу національної економіки з кризи, формування ринкових відносин, соціально важливої форми використання вільного часу та проведення змістовного дозвілля, залучення широкого загалу населення й іноземців до пізнання історико-культурної спадщини України.

На нашу думку, щоб перетворити Україну на туристичну державу світового рівня, необхідно забезпечити ефективну координацію фахівців сфери туризму, від яких залежить якісне надання послуг. Концептуальні ідеї щодо змісту та організації професійної підготовки майбутніх спеціалістів цієї галузі базуються на положеннях Конституції України, Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про туризм», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту»; Постановах Кабінету Міністрів України: «Про Програму розвитку туризму в Україні до 2010 року», «Концепції Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2015 року», Національній доктрині розвитку освіти, Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») та в окремих положеннях «Стратегії розвитку туристичної галузі в контексті підготовки та проведення заходів «ЄВРО-2012», в яких визначено пріоритетну роль освіти в державній політиці, обґрунтовано стратегію та основні напрями розвитку туристичної освіти в нашій державі.

Державної цільової програмою розвитку туризму та курортів на період до 2015 року планується будівництво нових готелів і туристичних комплексів, створення умов для збільшення потоку туристів, створення конкурентоспроможної розвинутої туристичної інфраструктури шляхом використання туристичних ресурсів, що сприятиме збільшенню обсягу надходжень до бюджетів усіх рівнів від впровадження туристичної діяльності [201]. Однак фахівців, які оперують необхідними теоретичними знаннями та практичними навичками з питань сучасних технологій, організації туризму та готельного господарства на високому професійному рівні, сьогодні недостатньо. У зв'язку з тим, що розвиток вищої освіти підпорядковується законам ринкової економіки, вища школа повинна забезпечувати таку підготовку фахівців сфери туризму, яка би дійсно задовольняла потреби населення.

Для розв'язання проблем, які ставляться перед сферою туризму, сьогодні в Україні діє достатня кількість вищих навчальних закладів I-IV рівня державної акредитації, що готують фахівців для цієї галузі (Додаток А).

За ініціативи Державної туристичної адміністрації України, підтримки Асоціації готельних об'єднань і готелів міст України, Асоціації навчальних закладів України туристського та готельного профілю, керівників провідних підприємств галузі та за погодженням з Міністерством праці та соціальної політики України, Міністерством економіки та з питань європейської інтеграції України і Кабінетом Міністрів України Міністерство освіти і науки України відповідним наказом включило до чинного Переліку напрямів і спеціальностей напрям «Туризм» зі спеціальностями «Туризм», «Готельне господарство», «Організація обслуговування в готелях і туристичних комплексах». Це зумовлено тим, що в системі вищої освіти України не існувало напрямів, в межах якого комплексно, починаючи з навчання робітничих професій і закінчуючи підготовкою магістрів, готувалися б фахівці для діяльності у сфері туризму. Відповідно до названих спеціальностей визначено такі освітньо-кваліфікаційні рівні: спеціальності «Туризм», «Менеджмент туристичного бізнесу», Готельне господарство» – бакалавр, спеціаліст, магістр; спеціальність «Організація

обслуговування в готелях і туристичних комплексах» – молодший спеціаліст.

Відповідно до освітньо-кваліфікаційної характеристики «Бакалавра» напряму підготовки «Туризм» [185] існують такі галузі діяльності майбутніх фахівців: діяльність транспорту та зв'язку, додаткові транспортні послуги та допоміжні операції, послуги з організації подорожування, державне управління загального характеру, соціально-економічне управління, надання індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту, відпочинку та розваг.

Менеджер сфери туризму – це спеціаліст у сфері туризму, який займається організацією туристичних поїздок клієнтів. У наш час це одна з професій, що користується попитом в індустрії відпочинку та розваг.

Менеджер сфери туризму – це загальна назва професії, яка є багатофункціональною. Є спеціалісти-універсали, які вміють організувати подорож туриста від початку до кінця, але частіше за все в туристичних компаніях є розподіл праці за спеціалізаціями: менеджер, що працює з клієнтами, менеджер, що бронює білети та готелі, менеджер, що оформлює візи та займається страхуванням подорожуючих та ін.

Функціональні обов'язки менеджера сфери туризму залежать від того, ким він працює туроператором чи в туристичній агенції. Туроператор – суб'єкт туристичної діяльності, який здійснює заходи щодо формування, просування на ринку та реалізації свого туристичного продукту [251]. Менеджер-туроператор займається розробкою та формуванням туристичних маршрутів, а в туристичній агенції, як правило, продають тури клієнтам.

Обов'язки менеджера сфери туризму, який працює туроператором:

- розробка маршрутів;
- складання екскурсійних програм;
- бронювання місць у готелях;
- купівля білетів на авіарейси;
- організація чартерних рейсів;
- переговори зі стороною, що приймає;
- оформлення страхування та віз;

- оформлення туристичних пакетів;
- укладання договорів з турагенціями;
- проведення рекламних компаній;
- вирішення конфліктів з представниками сторони, що приймає.

В туристичних агенціях в обов'язки менеджера сфери туризму входить наступне:

- відповіді на дзвінки;
- консультація потенційних клієнтів (особисто та в телефонному режимі);
- надання путівників, каталогів, мап;
- вивчення ринкових пропозицій та оптимальний підбір туру на запит клієнта;
- взаємодія з менеджерами-туроператорами;
- оформлення договорів з клієнтами [117].

Існують туристичні компанії, які поєднують функції туристичної агенції та туроператора.

Професійна назва робіт, які здатен виконувати майбутній менеджер туристичної галузі: керівники підприємств, установ та організацій (директор-розпорядник, заступник директора філіалу), головний адміністратор, головний консультант, керівник туристської групи, начальник відділу соціального розвитку, керівники підрозділів у сфері культури, відпочинку та спорту, директор страхової та рекламної фірми, консультант з маркетингу, фахівець з методів розширення ринку збуту, фахівець із зв'язків з громадськістю та пресою, організатор з подорожей (екскурсій), організатор з туристичної та готельної діяльності, фахівець з готельного, туристичного обслуговування, конференц-сервісу, із організації дозвілля, із спеціалізованого обслуговування, із туристичної безпеки.

Відповідно до перерахованих посад, майбутній менеджер сфери туризму підготовлений виконувати наступні функції: проектувальну, організаційну, технологічну та контрольну.

Проектувальна – визначати форми, види, напрями спеціалізації туристичних організацій, розробляти стратегічні напрями розвитку організації, забезпечення

конкурентоспроможності туристичних послуг, економічне обґрунтування виробництва туристичних послуг, аналізувати діяльність, напрямки розвитку організації. Планувати та прогнозувати діяльність організацій, розробляти та впроваджувати нововведення, прогнозувати динаміку попиту на туристичні послуги.

Організаційна – поєднувати усі види ресурсів, організовувати колективну працю по досягненню мети організації, займатися раціоналізацією робочих місць, організовувати процес управління, приймати управлінські рішення, управляти якістю туристичних послуг, забезпечувати захист прав споживачів та охорону праці, соціальний захист працівників, здійснювати комерційну діяльність та організовувати зовнішньоекономічну діяльність.

Технологічна – формувати основу технологічного процесу, оформлювати спеціальну документацію на різних стадіях виробництва та реалізації туристичних послуг.

Контрольна – контролювати забезпеченість ресурсами, дотримуватись технологій надання туристичних послуг, вимог безпеки праці, контролювати та оцінювати якість туристичних послуг [244].

Таким чином, індустрія туризму охоплює діяльність засобів розміщення і харчування, діяльність туристичних підприємств щодо створення та реалізації туристського продукту (туру), екскурсійне обслуговування, трансфер, розваги та іншу діяльність, пов'язану з відпочинком, рекреацією, подорожуванням, а майбутній менеджер туристичної сфери має виконувати складні функції, які потребують якісної професійної підготовки.

В кожній професії є свої переваги та недоліки і професія менеджера сфери туризму не є виключенням. Розглянемо переваги такої професії:

- перспективність галузі в цілому та постійна потреба в кадрах;
- можливість відвідування різних країн як частина роботи;
- високий рівень заробітної плати;
- багатопрофільність професії менеджера сфери туризму дозволяє працювати з невеликим досвідом роботи в цій сфері.

Недоліки професії:

- висока відповідальність;
- стресові ситуації під час виробничих проблем та форсмажорних обставин (затримка чи скасування рейсу, таможня не дає дозвіл туристам на виїзд та ін.);
- подорожі в різні країни мають виробничий характер, тому повністю відпочити неможливо;
- туристи можуть дзвонити в будь-який час і менеджеру треба спокійно реагувати й вирішувати проблеми на користь клієнта;
- сезонність роботи та залежність рівня заробітної плати від цього.

Для виконання всіх обов'язків на високому рівні менеджер сфери туризму повинен мати такі особистісні якості: комунікабельність, самоорганізованість, відповідальність, дипломатичність, здібність переконати співрозмовника, залізну витримку, добру пам'ять, шарм та гнучкість мислення.

Основою туристичної індустрії є, насамперед, туристична інфраструктура і турпослуги. Не секрет, що нинішній стан інфраструктури не задовольняє ні українських, ні іноземних туристів, а рівень сервісу і якості надаваних послуг робить нас іноді просто неконкурентоспроможними [134].

Високий рівень сервісу вимагає підготовки високопрофесійних і компетентних спеціалістів для роботи в туристичному бізнесі. Ця проблема у переддень Євро-2012 постала ще гостріше і вона потребує більш детального вивчення. Наша система підготовки кадрів не забезпечує повною мірою потреб туристичної та курортної сфер у спеціалістах середньої та нижчої ланки, котрі безпосередньо обслуговують туристів. Необхідно суттєво поліпшити якість підготовки кадрів, вивчення іноземних мов, опанування необхідними практичними навичками [74, с.12].

О. Любіцева відзначає, що «на ринку туристичних послуг сформувався тип споживача, якісне обслуговування якого, містить певні труднощі. В нинішніх умовах успіх туристичного продукту на ринку мовлений не тільки задоволенням потреб споживача але й наданням додаткових індивідуальних послуг» [156, с. 73].

Отже, сучасного туриста, головним чином, приваблює якість і надійність товару, а також безпечність його для здоров'я, зручність при використанні, відповідність функціональному призначенню і відповідності стандартам. Вимоги до туристського продукту можна звести до двох основних положень: надійність і комфортність. Надійність включає, передусім, безпеку життєдіяльності, політичні, правові та фінансові гарантії, комфортність – це, передусім, забезпечення класу обслуговування, тобто фізичний і психологічний комфорт, який залежить від рівня культури обслуговуючого персоналу в процесі надання комплексу туристичних послуг.

Туризм – це складна міжгалузева і міжвідомча багатоукладна система й одночасно унікальне соціальне явище. Він пов'язує потреби в людському спілкуванні, розвитку особистості з критеріями соціальної справедливості, охороною навколишнього середовища, відродженням історичної спадщини і мистецтва. Основними завданнями туристської освіти є: якісне підвищення фахової підготовки в умовах неперервної освіти; забезпечення всебічного розвитку особистості майбутнього менеджера сфери туризму; уміння майбутніх фахівців здійснювати міжкультурну комунікацію з представниками інших народів та націй. Тому потреба туристської галузі в творчій особистості, компетентному спеціалісті з постійним прагненням до саморозвитку та самовдосконалення – надзвичайно висока.

1.2. Ключові компетентності менеджера сфери туризму: дефінітивний і структурний аналіз

Інтенсивний розвиток педагогічної теорії і практики, що відбувся в соціокультурному просторі України в нових суспільно-економічних і політичних умовах, спричинив необхідність створення цілісного і системного методологічного забезпечення педагогічної науки, який охоплював би всі ланки державної освіти. Сфера туризму – це та галузь, що потребує висококваліфікованих фахівців кардинально оновленого типу – менеджерів

туризму та готельного господарства. Фахівець такого профілю повинен бути людиною з різнобічним гуманістичним і гуманітарним мисленням, здібним до самореалізації та саморозвитку, із чітко сформованою мовленнєвою культурою та етикою комунікативної поведінки.

На думку соціологів, економістів розвинених країн світу, найважливішими ознаками моделі підготовки такого фахівця є компетентність, що зорієнтована на ефективну професійну працю, самостійність у прийнятті нестандартних управлінських рішень стосовно забезпечення конкурентоспроможності фірми, підприємства, установи.

Логіка нашого дослідження передбачає з'ясування сутності понять «компетентність», «компетенція», «ключові компетентності» та їх складові.

Аналіз психологічної та педагогічної літератури показав, що в науковій літературі існують різні тлумачення понять «компетентність» та «компетенція», іноді вони ототожнюються.

Термін «компетентність» лише останнім часом набуває актуальності в дослідженні проблем у сучасному психолого-педагогічному контексті. Так, у кінці 1960 – на початку 1970-х років у західній, а в кінці 1980-х років у вітчизняній літературі зароджується спеціальний напрям – компетентнісний підхід в освіті. Історико-педагогічний аналіз дослідження дозволив виділити три етапи його становлення та розвитку. Перший етап характеризується введенням у науковий апарат категорії «компетентність», створенням передумов розмежування понять «компетентність» та «компетенція». Другий етап характеризується використанням категорії «компетентність» в управлінні та менеджменті, у навчанні спілкуванню; тоді ж розробляється зміст поняття «соціальні компетенції / компетентності». Третій етап розвитку компетентнісного підходу характеризується тим, що в документах та матеріалах ЮНЕСКО окреслюється коло так званих ключових компетентностей, які повинні стати обов'язковим результатом освіти [126]. Етимологія багатозначного терміну «компетенція» пов'язана із латинськими «competens», що означає «відповідний,

спроможний», та «competentia» – «коло питань, в яких людина добре обізнана, володіє знаннями і досвідом».

Словник іноземних слів Макмілена [284, с. 297] трактує поняття «компетентність» як: 1) здатність зробити щось прийнятним або ефективним методом; 2) особистісна класифікація умінь або знань; 3) уміння потрібні для виконання певної роботи або завдання.

За словником російської мови під редакцією С. Ожегова «компетентний» визначається як ознака значення «компетентність» – знаючий, поінформований, авторитетний у будь-якій галузі; що володіє компетенцією. «Компетенція» – певне коло питань, у яких будь-хто добре обізнаний [181, с. 398-399].

У словнику української мови «компетенція» є похідним поняттям від «компетентності» та означає сферу застосування знань, умінь і навичок людини, а «компетентність» – семантично первинна категорія, що представляє їх інтеріоризовану (трансформовану в особистісний досвід) сукупність, систему, деякий «багаж» знань людини. Тому, «компетентна» у своїй справі людина означає «той, хто є визнаним знавцем у будь-якому питанні» [223, с. 430].

Компетентності є складними за структурою та генезисом особистісні новоутворення, сформовані в процесі соціалізації людини та отримання нею формальної освіти.

Науковцями поняття «компетентність» трактується як: специфічна здібність, яка дозволяє ефективно вирішувати типові проблеми й завдання, що виникають у реальних ситуаціях повсякденного життя; вміння вирішувати окреслене коло завдань у професійних видах діяльності (А. Бодальов) [23]; здатність до актуального виконання діяльності, яка передбачає постійне оволодіння новою інформацією та оновлення знань, що дає можливість успішно розв'язувати професійні завдання в конкретних умовах (М. Чошов) [263, с. 54]; інтелектуально і особистісно обумовлений досвід соціально-професійної життєдіяльності людини, який базується на знаннях (І. Зимня) [99, с. 92]; готовність на професійному рівні виконувати посадові та фахові обов'язки відповідно до сучасних світових вимог і стандартів (В. Афанасьєв) [8, с. 24].

Поняття «компетенція» визначається як єдність знань, навичок і відносин у процесі професійної діяльності, які зумовлені вимогами посади, конкретною ситуацією і цілями організації (С. Козак) [121, с. 6]; сукупність професійних значущих якостей та прояв творчості у процесі професійної діяльності (Г. Малиновська) [158, с. 109]; коло тих питань, котрі повинна і реально може розв'язувати людина, яка виконує професійну чи соціальну роль (В. Семиченко) [213, с. 22].

Деякі науковці не проводять настільки чіткої межі між цими двома поняттями. Так, М. Єрмоленко і В. Міжеріков поняття «компетенція» протиставляють поняттю «компетентність» як загальне протиставляється конкретному [167, с. 101]; В. Адольф [1, с. 73] і В. Ворошилов [57, с. 12] зміщують ці два поняття, замінюючи термін «компетентність» на термін «компетенція».

К. Кін порівнює компетентність з пальцями на руці (знання, навички та вміння, контакти, цінності), які координуються долонею і контролюються нервовою системою, що керує рукою в цілому [282, с. 115].

На думку С. Ніколаєвої, компетентність – це «здатність успішно задовольняти індивідуальні й соціальні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання. Вона ґрунтується на знаннях, навичках і вміннях, але ними не вичерпується, обов'язково охоплюючи особистісне ставлення до них людини, а також її досвід, який дає змогу ці знання «вплести» в те, що вона вже знала, та її спроможність збагнути життєву ситуацію, в якій вона зможе їх застосувати. Кожна компетентність побудована на поєднанні знань, навичок і вмінь, а також ставлень, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, тобто усього того, що можна мобілізувати для активної дії» [175, с. 11].

Найбільш логічним видається трактування сутності поняття компетентності А. Хуторським, який стверджує, що «компетентність – це якість особистості, що передбачає володіння людиною певною компетенцією, під якою у свою чергу, розуміється сукупність знань, умінь, навичок, способів діяльності, тобто

компонентів змісту навчання, необхідних для ефективного виконання діяльності у відношенні до певного кола предметів і процесів» [255, с. 69].

На думку Н. Бібік [126], О. Овчарук [180], О. Пометун [197], О. Савченко [209] поняття «компетентність» має дидактичну специфіку й розглядається як педагогічна категорія, яка може характеризувати як певний етап в освітньому процесі, так і його кінцевий результат – результат освіти. Однак термін «компетенція» використовується в лінгвістиці й методиці викладання іноземних мов з 1965 року. Він був започаткований М. Хомським і означав здатність, яка необхідна для виконання переважно мовної діяльності в рідній мові [275]. Тому не випадково лінгвісти частіше вказують на відповідну компетенцію, яка належить мовній особистості, психологи наголошують на компетентності як психологічному новоутворенні особистості.

Однак не слід категорично протиставляти компетентність традиційним знанням і вмінням, оскільки будь-яка компетентність базується саме на них, а певні якості знань (оперативність, дієвість) характеризують здатність учня використовувати набуті знання у практичній діяльності і життєвій ситуації.

Поява нового результату освіти ні в якому разі не заперечує старих, традиційних результатів, навпаки, компетентність розглядається як певний інтегрований результат, що містить всі традиційні результати освіти.

Чим відрізняється компетентність від інших результатів освіти?

Знання – інформація, що привласнена людиною.

Уміння – підготовленість до практичних та теоретичних дій, що виконуються точно, швидко та усвідомлено на основі засвоєних знань та життєвого досвіду, що удосконалюючись та автоматизуючись перетворюються на навички.

Навички – дія, що виконується автоматично.

Елементи функціональної грамотності – присвоєні алгоритми, що дозволяють людині бути адекватним в певній соціальній ситуації.

Компетентність:

- на відміну від елемента функціональної грамотності дозволяє вирішувати цілий ряд задач;

- на відміну від навичок – усвідомлена;
- на відміну від уміння – удосконалюється не шляхом автоматизації та перетворення на навички, а шляхом інтеграції з іншими компетентностями;
- на відміну від знань – існує у формі діяльності (реальної чи розумової), але не тільки інформації про неї [248, с. 8].

Існує три групи поглядів освітян на предмет використання цих понять:

1) компетентнісний підхід – «мода на компетентність». Прихильники цієї групи вважають, що терміни «компетентність» та «компетенція» є даниною європейській моді, та їх можна замінити на такі, як «рівень підготовленості випускника», «навчальні уміння» тощо.

2) компетентнісний підхід не є абсолютно новим для вітчизняної освіти. Дослідники цієї групи наголошують на тому, що орієнтація освіти на формування ключових компетентностей вже була відображена у працях В. Краєвського [131-132], І. Лернера [148, с. 130], М. Скаткіна [219, с. 25] та ін.

3) компетентнісний підхід – одна з основ оновлення освіти. Науковці третьої групи схиляються до того, що нові терміни визначають напрям розвитку, а відтак і актуалізацію освіти школяра [113, с. 12].

Узагальнення вітчизняних та зарубіжних психолого-педагогічних досліджень в галузі розробки проблеми компетентності дозволяє дійти до висновку, що до визначення суті поняття «компетентність» існують різні підходи, а саме:

- характеристика особистості – здатностей, якостей, властивостей (Л. Кравченко, Ю. Кулюткін, А. Новиков, О. Петров, В. Сластьонін, А. Штоф та ін.);
- процедура розв'язання конкретної ситуації (І. Єрмаков, Г. Несен та ін.);
- якості фахівця, що необхідні для успішної професійної діяльності (Н. Банько, В. Баркасі, Л. Васильченко, А. Маркова, Л. Мітіна та ін.);
- система знань, умінь й навичок, без урахування мотиваційно-потребнісної сфери особистості (В. Адольф, А. Вербицький, Ю. Ємельянов, М. Кабардов, Н. Кузьміна та ін.);

- володіння компетенцією (Н. Алмазова, І. Зимняя, В. Раєвський, А. Хуторський та ін.);
- загальна здатність (уміння) діяти на основі здобутих знань, досвіду, цінностях (І. Гулшевська, С. Демченко, В. Кальней та С. Шишов та ін.);
- професійна підготовка фахівця на основі стандарту компетентності (Н. Авшенюк, В. Аніщенко і А. Михайличенко та ін.) [227, с. 13-14];
- досконале знання своєї справи, сутності виконуваної роботи, складних зв'язків, явищ і процесів, можливих способів і засобів досягнення намічених цілей (М. Нечаєв) [172, с. 3];

Недоцільним ототожнювати навчальні здібності, знання й уміння з відповідними компетентностями, – вважає І. Бех [18, с. 26]. Ці навчальні здобутки, на думку автора, треба трансформувати в ті чи інші життєві (ключові) компетентності. Ми погоджуємося зі знаним науковцем, що саме на освіченості, а не на обізнаності, поінформованості суб'єкта в певній галузі важливо зробити логічний наголос.

Дослідники виокремлюють три основні групи компетентностей: 1) компетентності, що розкривають ставлення до самого себе як до особистості, як до суб'єкта життєдіяльності; 2) компетентності, що розкривають ставлення до взаємодії людини з іншими людьми; 3) компетентності, які розкривають ставлення до діяльності людини, що виявляються в усіх її типах і формах [227, с. 140].

До функцій компетентності, на думку дослідників, належать:

- мотиваційно-збуджувальна, котра полягає в тому, що професійна компетентність стимулює особистість до самоствердження, до реалізації свого творчого потенціалу, до знаходження зрілої форми думок, мотивів, цінностей, всієї спрямованості особистості;
- гностична, що активізує пізнавальну, інтелектуальну діяльність особистості;
- практично-операційна (технологічна) функція – переломлення одержаних знань у практичній предметній діяльності у вигляді вмінь і навичок

володіння й відбору змісту навчального матеріалу, а також проектування й організації навчального процесу;

- емоційно-вольова функція – це здатність до вольової напруги, мобілізації своїх зусиль у подоланні труднощів, особливо в ситуаціях конфліктного типу, що вимагають наполегливості, витривалості;

- контрольна-оцінна (рефлексивна) функція – полягає в оцінюванні ставлення й усвідомлення людиною своїх знань, поведінки, інтересів, професійного рівня;

- комунікативна функція – відкритість до спілкування й збагачення в процесі міжособистісної взаємодії [там само, с. 19].

У структурі компетентності виділяють *когнітивний* (знання), *діяльнісний* (здатність виконувати професійні дії, уміння застосовувати отримані знання), *мотиваційно-ціннісний* (інтенція, намір реалізувати здобуті знання та навички, ціннісне ставлення студента до майбутньої професійної діяльності) та *особистісний* (особистісні якості, необхідні для ефективного виконання майбутньої професійної діяльності) компоненти (рис. 1.3.).

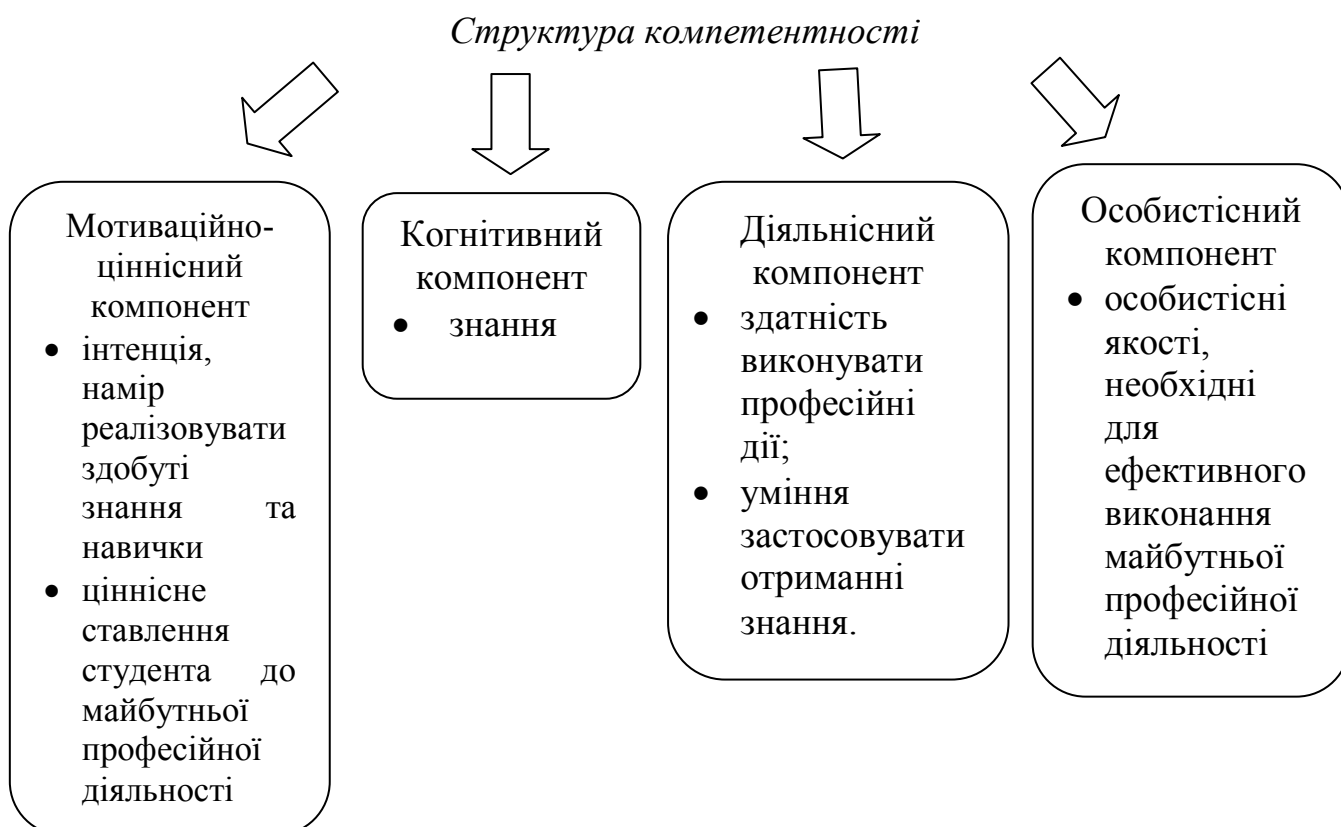

Рисунок 1.3. Структура компетентності

Отже, аналіз понять «компетентність» та «компетенція» дозволяє виділити їхні основні змістові характеристики та відмінності.

Поняття «компетенція» розглядається як:

- сукупність, коло повноважень будь-якої установи або особистості;
- галузь, коло питань, у яких будь-хто добре обізнаний;
- коло питань, в яких особистість володіє знаннями, які необхідні для здійснення її діяльності.

Поняття «компетентність» розглядається як:

- здібність особистості, яка володіє фундаментальними знаннями в певній галузі;
- здібність особистості, яка володіє компетенцією в близькій для неї соціально-значущій сфері діяльності;
- знання, уміння та навички, які дозволяють особистості ефективно функціонувати в певній діяльності.

Таким чином, «компетентність» є більш широким поняттям, яке характеризує і визначає рівень професіоналізму особистості, яка володіє знаннями, уміннями та навичками, що дозволяють їй демонструвати професійно грамотне мислення, оцінку, думку. Компетентний спеціаліст, який не має необхідних компетентностей, що притаманні його професії, не зможе повною мірою і в соціально значущих аспектах їх реалізувати. З цього випливає, що компетентність того, хто навчається, є основним якісним показником освітнього процесу у вищому навчальному закладі. У нашому дослідженні ми будемо дотримуватися саме такої точки зору.

Стрімкий соціальний, технологічний і політичний розвиток сучасного світу ставить перед педагогічною наукою та практикою нові проблеми. В епоху різких соціальних змін, які переживає наше суспільство, виникає необхідність кардинально реформувати освіту. Сучасній людині доводиться діяти в складних і невідомих ситуаціях, в умовах конкуренції та конфліктів, суперництва і співробітництва з представниками інших культур. Особливо актуальною стає проблема створення умов для формування особистості, яка здатна до само

актуалізації, творчого сприйняття світу та соціально значущої діяльності, спрямованої на розвиток суспільства.

Діяльність людини, зокрема й засвоєння будь-яких знань, умінь і навичок, складається з конкретних дій, операцій, що їх виконує людина. Виконуючи ці дії, розмірковуючи над їх виконанням, усвідомлюючи потребу в них та оцінюючи їх важливість для себе або для суспільства, людина тим самим розвиває компетентність в тій чи іншій життєвій сфері. Якщо сфера життя, в якій людина відчуває себе здатною ефективною функціонувати, є достатньо широкою, йдеться про так звані ключові компетентності.

Акцентування сучасної освіти на розвитку ключових компетентностей є однією з освітніх вимог впливових міжнародних організацій: Ради Європи, Організації економічного співробітництва та розвитку тощо. Про можливість і необхідність розгортання науково-педагогічного пошуку у визначеному напрямку свідчить розроблення й реалізація деяких освітніх проектів в Україні.

Не будемо дискутувати щодо суті та змісту ключових компетентностей. Скористаймося визначеннями, запропонованими експертами програми «Визначення та відбір компетентностей: теоретичні та концептуальні засади» (DeSeCo).

Її експерти визначають поняття компетентності (competency) як здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання. Кожна компетентність побудована на поєднанні взаємовідповідних пізнавальних ставлень і практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань і вмінь, всього того, що можна мобілізувати для активної дії [197, с. 69].

Педагоги Австрії вважають визначальними компетентностями такі:

- предметна компетентність (subject-matter competence) – можлива в контексті передачі знань і незалежному оперуванні знаннями та їх критичним відбиттям;

- особистісна компетентність (personal competence) – розвиток індивідуальних здібностей і талантів, обізнаність у власних сильних і слабких сторонах, здатність до самоаналізу, динамічні знання;

- соціальна компетентність (social competence) – здатність брати відповідальність, співпраця, ініціатива, активна участь, відкритість до світу та відповідальність за навколишнє середовище, уміння працювати в команді (що охоплює традиційне поняття робочої етики) та здатність спілкуватись;

- методологічна компетентність (methodological competence) є вимогою для розвитку предметної компетентності, означає гнучкість, самоспрямоване навчання, здатність до незалежного розв’язання проблем, самовизначення.

У визначенні компетентностей бельгійські експерти застосовують такі критерії: багатовимірність, прозорість і багатофункціональність. До них, на думку авторів, належать:

- соціальні компетентності – активна участь у житті суспільства, багатокультурний вимір і поняття рівних можливостей;

- комунікативні компетентності – наполегливість, уміння відповідати за себе та приймати зрілі рішення, уміння співпрацювати;

- мотиваційні компетентності – здатність до винахідництва та до навчання, творчість і винахідливість, гнучкість та адаптивність.

Фінськими авторами компетентностями визначено:

- пізнавальну компетентність – знання та навички, уміння оперувати в умовах змін і вмотивованість;

- соціальну компетентність – здатність до співпраці, розв’язання проблем, взаєморозуміння;

- педагогічні та комунікативні компетентності – здатність до оперування інформацією, до навчання;

- стратегічні компетентності – мати орієнтацію на майбутнє.

Німецькі педагоги вважають, що фундаментальними компетентностями є:

- навчальна компетентність – інтелектуальні, методологічні або інструментальні ключові знання;
- соціальні компетентності – здатність розв’язувати конфлікти, співпраця, робота в команді;
- ціннісні орієнтації – соціальні, демократичні й індивідуальні, що досягаються завдяки вмінню жити у громаді та поділяти демократичні цінності.

Ключові компетентності, визначені педагогами Нідерландів, тісно пов’язані з загальноосвітніми цілями, зокрема: розвиток особистості, підготовка її до ринку праці, розвиток відповідального громадянина. Тому, на думку науковців, до них можна віднести:

- здатність до самонавчання;
- впевненість та уміння обирати напрям розвитку;
- вміння розв’язувати проблеми, застосовувати різні альтернативи для дії, грати різні ролі, співпрацювати та знаходити творчі рішення;
- компетентності для ефективного набуття нових здібностей – основні академічні компетентності, аналітичні здібності, здатність до навчання, вміння концентруватись [227, с. 8].

Компетентності є своєрідними комплексами знань, умінь і ставлень, що набуваються в навчанні й дозволяють людині розуміти, тобто ідентифікувати та оцінювати в різних контекстах проблеми, що є характерними для різних сфер діяльності.

На думку експертів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), створення умов для набуття необхідних компетентностей протягом всього життя сприятиме:

- продуктивності та конкурентоздатності на ринку праці;
- скороченню безробіття завдяки розвитку гнучкої та кваліфікованої робочої сили;
- розвитку середовища для інноваційних перетворень в умовах глобальної конкуренції;

З огляду на перспективу, набуття необхідних ключових компетентностей важливе для особистості, оскільки вони сприятимуть:

- участі у формуванні демократичних засад суспільства;
- соціальному взаєморозумінню та справедливості;
- дотриманню прав людини й автономії всупереч глобальній нерівності та нерівним можливостям, індивідуальній маргіналізації.

Отже, поняття ключових компетентностей (ОЕСР) застосовується для визначення компетентностей, що дають можливість особистості ефективно брати участь у багатьох соціальних сферах і, які роблять внесок у розвиток якості суспільства та особистого успіху, що може бути застосовано до багатьох життєвих сфер.

Рис 1.4. Категорії ключових компетентностей, визначених представниками Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).

Одним із найважливіших теоретичних узагальнень дискусії щодо поняття ключових компетентностей стало визначення представниками (ОЕСР) трьох категорій ключових компетентностей як концептуальної бази. Ними стали: автономна діяльність; інтерактивне використання засобів; вміння функціонувати у соціально гетерогенних групах (рис. 1.4.).

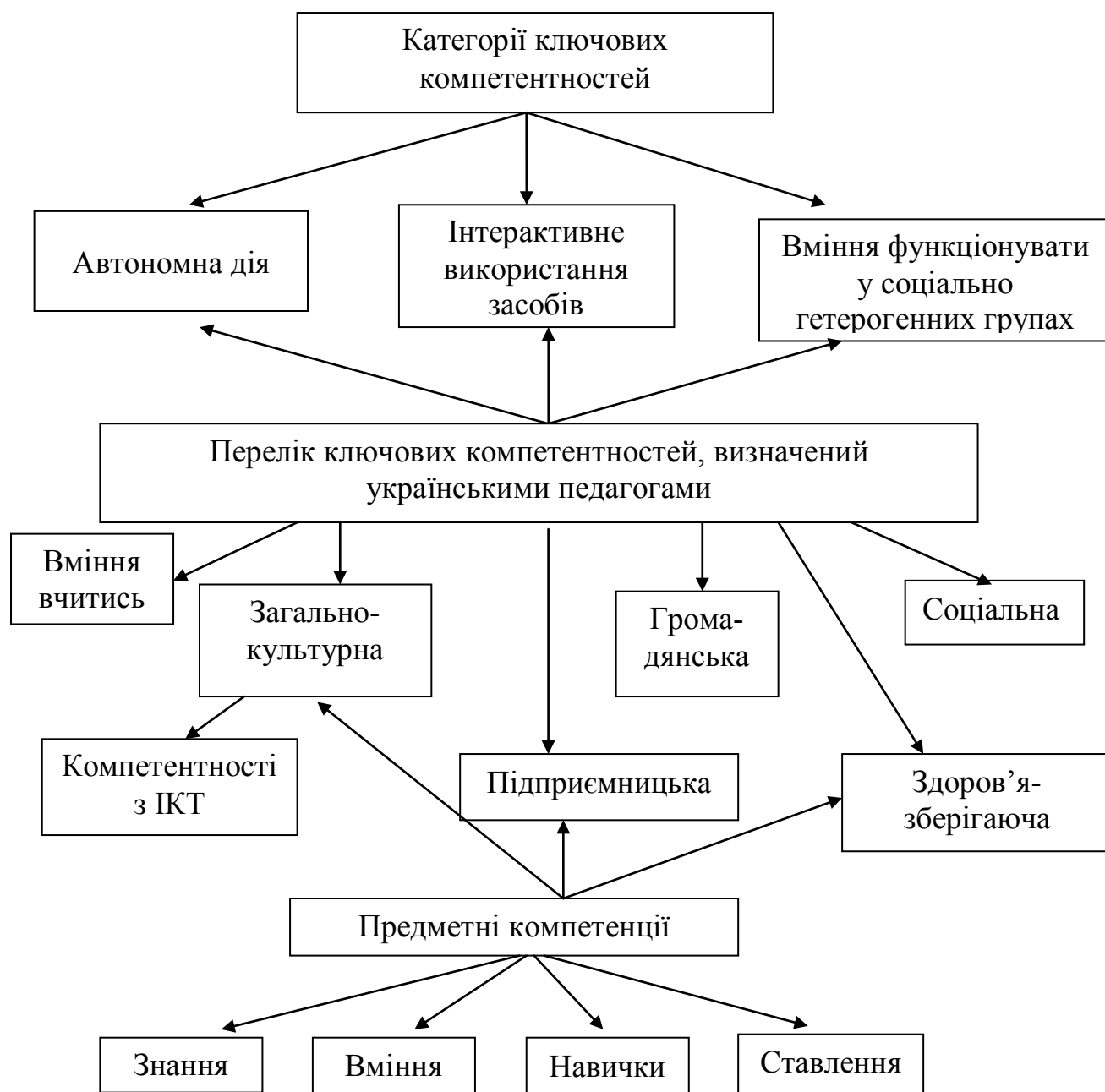

Рис. 1.5. Ключові компетентності (бачення українських педагогів)

У монографії «Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи» серед ключових компетентностей учнів, визначених українськими педагогами, названо такі: уміння вчитись; соціальна компетентність; загальнокультурна компетентність; здоров'язберігаюча компетентність; компетентності з інформаційних і комунікаційних технологій; громадянська компетентність; підприємницька компетентність (рис. 1.5.) [126, с. 67].

Крім тих ознак ключових компетентностей, які наведено в статтях О. Овчарук, О. Пометун, а саме: поліфункціональність, надпредметність, міждисциплінарність, багатоконпонентність, спрямування на формування критичного мислення рефлексії, визначення власної позиції, відзначимо ще такі, що на наш погляд, характеризують їх якісну відмінність від узвичаєних: ключові компетентності пов'язують воєдино особистісне й соціальне в освіті, відбивають комплексне оволодіння сукупністю способів діяльностей, що створює передумови для розроблення індикаторів їх вимірювання; вони виявляються не взагалі, а в конкретній справі чи ситуації; їх набуває молода людина не лише під час вивчення предметів, групи предметів, але й засобами неформальної освіти, внаслідок впливу середовища тощо.

Зарубіжні та вітчизняні автори наголошують, що ключові компетентності змінні, мають рухливу і перемінну структуру, залежать від пріоритетів суспільства, цілей освіти, особливостей і можливостей самовизначення особистості в соціумі [283; 288].

Ми визначаємо «ключові компетентності майбутніх менеджерів сфери туризму» як особистісно-усвідомлену систему надпредметних і міждисциплінарних знань, умінь і навичок, які можуть використовуватися в різних видах туристичної діяльності, під час розв'язання складних завдань у повсякденних, професійних і соціальних ситуаціях.

Як свідчить практика участі у колективному виробленні підходів до побудови ієрархії ключових компетентностей, найбільші труднощі полягають у пошуку єдиної теоретичної основи для їх виділення. Наведемо доступні нам з

літератури види ключових компетентностей (табл. 1.1.).

Таблиця 1.1.

Види ключових компетентностей за різними джерелами

<i>За документами Ради Європи</i>	<i>І. Єрмаков, Україна</i>	<i>Проект стандарту, Росія</i>	<i>А. Хуторський Росія</i>
Багатокультурна		У сфері культурної діяльності	Загальнокультурна
Інформаційна	Інформаційна		Інформаційна
Соціальна	Соціально-психологічна	У сфері громадського виховання	
Політична	Громадянська		
Комунікативна	Комунікативна		Комунікативна
Загальнокультурна			
Пізнавально-інтелектуальна	Методологічна	У сфері пізнавальної діяльності	Навчально-пізнавальна
Трудова, підприємницька	Життєва	У трудовій діяльності	Соціально-трудова
Побутова	Професійна	У побутовій сфері	Особистісного самовдосконалення
	Психологічна рефлексивна		

Аналіз ключових компетентностей, запропонованих як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками, свідчить про те, що певні компетентності обов'язково включаються до всіх переліків.

Навчально-пізнавальна компетентність є однією із таких компетентностей і визначається як володіння спеціальними знаннями про дослідницьку діяльність і форми її організації, розуміння побудови логічного ланцюжка висунення і формування гіпотези, що включає аналіз наукових фактів, провідної ідеї і нового задуму, знання необхідних вимог, що висуваються до наукової гіпотези, уміння працювати з різними видами гіпотез.

За І. Зимньою, навчально-пізнавальна компетентність – це ставлення та розв'язання пізнавальних задач; нестандартність рішення; проблемні ситуації, їх створення та розв'язання; продуктивне й репродуктивне пізнання; дослідження;

інтелектуальна діяльність [101].

Компетентність у сфері самостійної пізнавальної діяльності [211, с. 140] ґрунтується на способах здобуття знань з різних джерел інформації, зокрема й пізнавальних.

А. Хуторський визначає навчально-пізнавальну компетентність як сукупність компетенцій у сфері пізнавальної, аналітичної діяльності, організації цілеполягання, планування.

Отже, навчально-пізнавальна компетентність майбутнього менеджера сфери туризму – це вмотивованість, здатність до інтелектуальної діяльності, вміння ставити цілі та досягати їх, розв'язувати проблемні ситуації, здобувати знання з різних джерел

Нині особливо необхідна студентам *загальнокультурна компетентність*, адже відбувається активізація самосвідомості етносів, різних за величиною та інтенсивністю внутрішнього зв'язку, за економічними і соціальними характеристиками, за мовою і культурою, духовним складом.

Для того, щоб з'ясувати сутність загальнокультурної компетентності, важливо звернутися до визначення загальної культури як рівня розвитку сутнісних сил людини. Адже загальна культура охоплює етнічні, загальноосвітні, релігійні знання, якими має оволодіти та керуватися у своїй діяльності кожний член суспільства.

«Загальнокультурна компетентність – це професійно значуща інтегративна якість особистості, що поєднує в собі мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний та емоційний компоненти, які визначають здатність суб'єкта орієнтуватися у сучасному соціокультурному просторі, забезпечувати доцільну взаємодію з учасниками сучасного виробництва», – вважає М. Яковлева [271, с. 259].

На думку С. Литвинової, сформована загальнокультурна компетентність дозволяє особистості:

– аналізувати й оцінювати найважливіші досягнення етнічної, європейської та світової науки й культури, орієнтуватися в сучасному культурному просторі;

- застосовувати засоби й технології міжкультурної взаємодії;
- користуватися рідною та іноземними мовами; доцільно застосовувати мовленнєві навички та норми відповідної мовної культури, символіку, тексти в процесі комунікації;
- застосовувати методи самовиховання, що орієнтовані на систему індивідуальних, національних і загальнолюдських цінностей, для розробки й реалізації стратегій і моделей поведінки та кар'єри;
- опановувати й реалізовувати моделі толерантної поведінки та стратегії конструктивної діяльності в умовах культурного, мовного, релігійного розмаїття [149].

Отже, загальнокультурна компетентність майбутнього менеджера сфери туризму – це усвідомлення цінностей загальної культури, вміння користуватися рідною та іноземними мовами, здатність толерантно відноситись до різних культур.

Українські вчені О. Овчарук, М. Жалдак, Н. Морзе та ін. розкрили зміст ключових компетентностей під час застосування інформаційних і комунікаційних технологій. На думку авторів, вони передбачають здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного високотехнологічного інформаційного суспільства [126, с. 23].

Компетентність у галузі інформаційних технологій означає: прийом, переробку, видачу інформації; перетворення інформації (читання, конспектування), масмедійні, мультимедійні технології, комп'ютерна грамотність; володіння електронної, інтернет-технологією.

Нині наявні два визначення *інформаційної компетентності* особистості. З одного боку, інформаційна компетентність – це компетентність індивіда в роботі з інформацією, а з іншого – комп'ютерна компетентність, тобто вміння працювати з комп'ютером та інформаційними технологіями [12, с. 9].

Останнім часом інформаційну компетентність стали визначати як здатність особистості, що стосується одночасно роботи з інформацією та роботи з

комп'ютерними засобами. Так, А. Зав'ялов вважає, що інформаційна компетентність – це знання, уміння, навички і здатність їх застосовувати в процесі розв'язання задач в засобах нових інформаційних технологій [86].

Інформаційна компетентність є здатністю знаходити, оцінювати, використовувати і повідомляти інформацію у всіх її видах і уявленнях.

Вона забезпечує три функції професійної діяльності фахівця:

1. Інформаційно-пошукову (здатність до ефективної роботи з інформацією у всіх формах її представлення).
2. Комп'ютерно-технологічну (що визначає уміння та навички щодо роботи з сучасними комп'ютерними засобами та програмним забезпеченням).
3. Процесуально-діяльнісну (яка визначає здатність застосовувати сучасні засоби інформаційних та комп'ютерних технологій до роботи з інформацією та розв'язання різноманітних задач).

Отже, інформаційна компетентність майбутнього менеджера сфери туризму передбачає здатність його орієнтуватися в інформаційному просторі, одержувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного високотехнологічного суспільства.

Під *комунікативною компетентністю* розуміють здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування [44; 72; 75; 82; 83; 84; 85; 129; 137; 217]. Вона передбачає уміння змінювати глибину і коло спілкування, розуміти і бути зрозумілим для партнера по спілкуванню.

Комунікативна компетентність формується в умовах безпосередньої взаємодії, тому є результатом досвіду спілкування між людьми. Цей досвід набувається не тільки у процесі безпосередньої, а й опосередкованої взаємодії, в тому числі з літератури, театру, кіно, звідки людина отримує інформацію про характер комунікативних ситуацій, особливості міжособистісної взаємодії і засоби їх розв'язання. У процесі опанування комунікативної сфери людина позичає з культурного середовища засоби аналізу комунікативних ситуацій у вигляді словесних і візуальних форм.

Нині вченими виокремлено такі складові комунікативної компетентності:

- орієнтованість у різноманітних ситуаціях спілкування, яка заснована на знаннях і життєвому досвіді індивіда [154];
- спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе та інших при постійній видозміні психічних станів, міжособистісних відносин і умов соціального середовища [146];
- адекватна орієнтація людини в самій собі – власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у ситуації [137];
- готовність і вміння будувати контакт з людьми [157];
- внутрішні засоби регуляції комунікативних дій [160];
- знання, вміння і навички конструктивного спілкування [172];
- внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікативної дії у визначеному колі ситуацій міжособистісної взаємодії [183].

Складовою комунікативної компетентності виступають комунікативні вміння, котрі А. Маркова визначає як уміння встановлювати правильні взаємини і перебудовувати їх відповідно до особистісного та соціального розвитку учнів [161, с. 56].

Дослідження науковців переконують, що комунікативні уміння пов'язані з організацією взаємин, взаємодії в системі «людина – людина» і є властивістю особистості, що заснована на вольових якостях і характерологічних рисах, здібностях, набутих на основі раніше одержаних знань і навичок досвіду та виявляється в умінні виконувати комунікативну діяльність у нових умовах. Володіння комунікативними уміннями переводить процес спілкування із стихійного у керований.

На думку О. Холостової, компетентність у спілкуванні означає володіння комплексом особистісних можливостей та є одним із показників психологічної зрілості та компетентності. Основою комунікативної компетентності є соціальний інтелект [252, с. 130]. Провідним показником комунікативної компетентності є вміння слухати.

Роль комунікативної компетентності підкреслює С. Татарницева, вказуючи, що саме вміння спілкуватися у великій мірі обумовлює формування інших видів компетентностей, таких, як: інформаційна, соціокультурна, іншомовна комунікативна (знання іноземних мов) тощо [235, с. 39].

Отже, комунікативна компетентність – це здатність використовувати внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікації, уміння орієнтуватися у різноманітних ситуаціях спілкування, заснованому на знаннях і життєвому досвіді індивіда, уміння співпрацювати.

Тісно пов'язана із комунікативною *соціальна компетентність*, яка на думку Н. Бібік, Н. Бобаль, О. Локшиної, О. Овчарук, Л. Паращенко, С. Перрі, О. Пометун, О. Савченко, Д. Хаймса передбачає такі здатності:

- аналізувати механізми функціонування соціальних інститутів суспільства, визначаючи в них власне місце, та проектувати стратегії свого життя з урахуванням інтересів і потреб різних соціальних груп, індивідуумів, відповідно до соціальних норм і правил, наявних в українському суспільстві, та інших чинників;
- продуктивно співпрацювати з різними партнерами в групі та команді, виконувати різні ролі й функції в колективі, проявляти ініціативу, підтримувати та керувати власними взаєминами з іншими;
- застосовувати технології трансформації та конструктивного розв'язання конфліктів, досягнення консенсусу, брати на себе відповідальність за прийняті рішення та їх виконання;
- спільно визначати цілі діяльності, планувати, розробляти й реалізовувати соціальні проекти і стратегії індивідуальних та колективних дій;
- визначати мету комунікації, застосовувати ефективні стратегії спілкування залежно від ситуації, вміти емоційно налаштуватися на спілкування з іншим [126, с. 21].

Особливо актуальною є проблема формування та розвитку соціальної компетентності в студентському віці. Це пояснюється двома причинами: по-перше, суб'єктивним відчуттям необхідності такої компетентності та

усвідомленням залежності успіху подальшої діяльності від рівня її розвитку, по-друге, контекстним характером навчання у вищому навчальному закладі, що робить цей період сенситивним для розвитку саме соціальної компетентності [169, с. 5].

Соціальна компетентність – це:

- ефективність, або адекватність, з якою індивід здатний відповідати на різноманітні проблемні ситуації, з якими він зустрічається;
- інтегрована характеристика особистості, сукупність певних якостей, здібностей, соціальних знань та вмінь, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, які надають можливість індивіду активно взаємодіяти з соціумом, налагоджувати контакти з різноманітними групами та індивідами, а також брати участь у соціально значущих проектах та продуктивно виконувати різні соціальні ролі.

До структури соціальної компетентності особистості належать такі компоненти: когнітивний, діяльнісний (уміння, навички), мотиваційно-ціннісний (ставлення, ціннісні орієнтації, переживання і т.п.) та рефлексивний.

Соціально компетентна людина має не тільки розуміти сутність та специфіку ситуації чи проблеми, а й уміти розв'язувати її практично та бути вмотивованою це зробити, а також бути в змозі проаналізувати як свою діяльність, так і її наслідки. Кожен із структурних компонентів може бути представлений як інтегрована якість особистості.

На жаль, нині не створено універсальних методик, котрі б дали змогу визначити наявність і рівень соціальної компетентності.

У структурі компетентності одним із напрямів А. Маркова називає соціальну компетентність, що вимагає оволодіння спільною (колективною, груповою) діяльністю, співробітництвом, прийомами міжособистісного спілкування, соціальної відповідальності за результати своєї діяльності [160, с. 57].

Отже, соціальна компетентність майбутнього менеджера туристичної сфери є набутою здатністю його особистості гнучко орієнтуватися в постійно мінливих соціальних умовах та ефективно взаємодіяти з соціальним середовищем.

Наступною компетентністю є *підприємницька*, яка передбачає реалізацію здатностей, таких, як:

- співвідносити власні економічні інтереси й потреби з наявними матеріальними, трудовими, природними й екологічними ресурсами, інтересами й потребами інших людей та суспільства, застосовувати технології моніторингу ресурсів і забезпечення стійкого розвитку;
- організовувати власну трудову та підприємницьку діяльність і працю колективу, орієнтуватися в нормах і етиці трудових відносин;
- аналізувати й оцінювати власні професійні можливості, здібності та співвідносити їх з потребами ринку праці;
- складати, здійснювати й оцінювати плани підприємницької діяльності та особисті бізнеспроекти, розробляти прості моделі дій та прийняття економічно й екологічно обґрунтованих рішень у динамічному світі;
- презентувати та поширювати інформацію про результати/продукти власної економічної діяльності та діяльності колективу [227, с. 16].

Підприємницьку компетентність майбутніх менеджерів сфери туризму визначаємо як здатність організовувати власну трудову підприємницьку діяльність, працю колективу, вміння орієнтуватися в нормах і етиці трудових відносин, наполегливість при виконанні різних видів діяльності.

Комплекс ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму представлено як складник ієрархічної структури професійної компетентності майбутнього менеджера сфери туризму.

Розуміння професійної підготовки як процесу особистісного розвитку та оволодіння досвідом майбутньої предметної діяльності дозволяє визначити компетентного фахівця як такого, що спрямований у майбутнє, зорієнтований на самоосвіту і самовдосконалення. Тому, як вважають дослідники [1; 184; 204], *професійна компетентність* передбачає готовність і здатність фахівця приймати ефективні рішення при здійсненні професійної діяльності [1, с. 73].

Слід зазначити, що коріння поняття «професійна компетентність» зародилося в античний період і, поступово наповнюючись, набуло сучасного

термінологічного оформлення. Різні його грані досліджуються у філософії, педагогіці, психології, соціології, теорії й методиці професійної освіти, акмеології, андрагогіці та інших гуманітарних науках і міждисциплінарних наукових напрямках.

Професійна компетентність – це інтегративна якість, яка включає рівень оволодіння професійними знаннями, уміннями та навичками. Важливим є також особистісна варіативність, гнучкість, готовність до постійного саморозвитку. Особистісний компонент професійної компетентності зумовлює здатність спеціаліста до самостійного вибору власної стратегії професійної діяльності в нових умовах праці [там само, с. 74]. Він, своєю чергою, включає елемент духовності (духовний саморозвиток), який є одним із провідних для особистості сфери туризму і розглядається як процес здійснення суб'єктом свідомого управління своєю діяльністю та поведінкою відповідно до загальнолюдських ціннісних орієнтацій, і має на меті психічне самовдосконалення та самореалізацію.

Саме в термінах професійної компетентності визначаються освітньо-кваліфікаційні характеристики фахівця сфери туризму. У відповідних програмних документах з напряму підготовки «Туризм» професійна компетентність визначається як сукупність фахових знань, умінь і навичок особистості, володіння спеціальною термінологією, розуміння сутності проблем фахової діяльності, наявність загальної культури спеціаліста. При цьому категорії «професіоналізм», «професійна компетентність» особистості тісно асоціюються з важливим соціально-психологічним феноменом – її конкурентоздатністю на ринку праці [185, с. 5].

На основі викладеного можна зробити висновок про те, що професійна компетентність майбутнього менеджера сфери туризму – це властивість особистості, що синтезує в собі загальну культуру спілкування та її специфічну реалізацію в професійній діяльності. Як свідчить вивчення наукової літератури, дотепер триває дискусія між науковцями щодо переліку та змісту ключових компетентностей. На основі врахування різних точок зору науковців щодо

трактування поняття ключових компетентностей ми дійшли висновку, що в контексті нашого дослідження під цією категорією йдеться про системну сукупність суспільно визнаних знань, умінь, навичок, цінностей майбутніх менеджерів сфери туризму, які можна застосувати в різних сферах життєдіяльності людини.

1.3. Освітній потенціал гуманітарних дисциплін у формуванні ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму

Вивчення будь-якої науки відбувається в певній логічній послідовності. Розпочинається воно з визначення об'єкта науки, тобто тієї сфери природи чи суспільного життя, на яку спрямоване наукове пізнання. Така сфера звичайно є об'єктом дослідження багатьох наук. Різняться вони між собою за предметом дослідження, тобто тим аспектом об'єкта, який перебуває в центрі вивчення саме тієї чи іншої конкретної науки. Дослідження предмета здійснюється з використанням певних методів і супроводжується розробленням категорій – найзагальніших понять науки, якими позначають основні моменти, вузлові пункти процесу пізнання. Вивчення науки передбачає осягнення її саме як системи знань, вираженої в поняттях і категоріях. Ця системність забезпечується логічною послідовністю опанування тем науки як навчальної дисципліни та розкриттям їх взаємозв'язків.

Науковці та педагоги не виробили спільного погляду щодо того, які саме науки, а відповідно й навчальні дисципліни, є гуманітарними [266, с. 5].

У перші роки незалежності України багато вищих навчальних закладів вилучали суспільствознавчі дисципліни із навчальних планів, довільно визначали перелік таких дисциплін та обсяг часу на їх вивчення. Це загрожувало технократизацією підготовки фахівців, дегуманітаризацією і деінтелектуалізацією вищої освіти загалом.

Керівництво освітянської галузі незалежної України вживало заходів щодо запобігання таким загрозам. У листі Міністерства освіти України «Про викладан-

ня соціально-гуманітарних дисциплін» № 1/9-64 від 19.05.1993 наголошувалося: «Відродження і розбудова системи освіти України передбачає її гуманітаризацію, яка покликана формувати цілісну картину світу, культуру, сприяти подоланню екологічного невігластва, технократизму тощо. У реалізації державної освітньої програми значне місце займають соціально-гуманітарні дисципліни».

З метою вироблення єдиної політики в галузі соціально-гуманітарної підготовки студентської молоді у вищих навчальних закладах України, зазначалося в листі, була створена концепція та прийнята Постанова спільної колегії міністерств вищої освіти, народної освіти, культури, охорони здоров'я, торгівлі, Комітету у справах молоді, фізкультури та спорту за № 6 – 1/210 від 15.05.1991 «Про викладання гуманітарних та соціально-політичних дисциплін у вищих, середніх спеціальних навчальних закладах республіки». Вивчення гуманітарних і соціально-політичних дисциплін і спецкурсів, передбачених концепцією, має становити 20 – 25% від загального обсягу навчального часу для інженерних, медичних, сільськогосподарських спеціальностей; природничих, технічних і гуманітарних спеціальностей університетів, академій, педінститутів, ВНЗ культури, мистецтва, юридичних, торгово-економічних, фізкультурних та інших 30 – 35% .

Оскільки в деяких вищих навчальних закладах було необґрунтовано вилучено з навчальних планів окремі курси історичних, культурологічних, правових, соціально-політичних та інших дисциплін чи скорочено обсяг навчальних годин на їх вивчення, розформовано або об'єднано відповідні кафедри, Міністерство освіти України у зазначеному листі визначило обов'язкові дисципліни для підготовки фахівців із вищою освітою та мінімальні обсяги навчальних годин на їх вивчення (лекції, практичні заняття, індивідуальна та самостійна робота).

Наступним системним кроком у впорядкуванні викладання соціально-гуманітарних дисциплін став лист Міністерства освіти України «Про розробку освітньо-професійних програм вищої освіти за відповідним професійним спрямуванням» № 1/9-18 від 18.02.1994. У ньому було передбачено в освітньо-

професійних програмах вищої освіти цикл гуманітарних та соціально-економічних дисциплін як складову нормативних (обов'язкових) навчальних дисциплін (поряд із циклами фундаментальних та професійно орієнтованих дисциплін). За чотирирічного (восьмисеместрового) терміну навчання обсяг годин циклу мав становити до 26% від нормативних навчальних дисциплін. Цикл гуманітарних та соціально-економічних дисциплін мав складатися з певних нормативних дисциплін із визначеними мінімальними обсягами часу на їх вивчення (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Цикл нормативних гуманітарних та соціально-економічних навчальних дисциплін

Навчальні дисципліни	Мінімальний обсяг часу на їх вивчення, годин/кредитів
Історія України	108/2
Ділова українська мова	54/1
Українська та зарубіжна культура	108/2
Філософія	108/2
Основи психології і педагогіки	54/1
Релігієзнавство	54/1
Основи економічної теорії	108/2
Політологія	108/2
Основи права	54/1
Соціологія	54/1
Іноземна мова	324/6
Фізичне виховання	216/4

Як нормативні, ці дисципліни були обов'язковими для всіх напрямів і спеціальностей вищої освіти і становили основу загальноосвітньої підготовки студентів.

Згодом цикл гуманітарних і соціально-економічних дисциплін було скориговано листом Міністерства освіти і науки України «Про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах у 2002/2003 навчальному році» № 1/9-304 від 17.06.2002. У ньому визначено дещо змінений перелік навчальних дисциплін циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки

фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» із мінімальними обсягами часу на їх вивчення (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Навчальні дисципліни циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр»

Навчальні дисципліни	Мінімальний обсяг часу на їх вивчення, годин/кредитів
Філософія (релігієзнавство, логіка, етика і естетика)	162/3
Культурологія	54/1
Психологія	54/1
Фізичне виховання	216/4
Українська мова (за професійним спрямуванням)	54/1
Правознавство	81/1,5
Політологія	108/2
Історія України	108/2
Соціологія	54/1
Економічна теорія	108/2

Чинність листа № 1/9-304 від 17.06.2002 зберігалася до липня 2009 року, коли Міністерство освіти і науки України видало наказ «Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента» № 642 від 09.07.2009, який встановлював новий перелік нормативних дисциплін гуманітарної та соціально-економічної підготовки для бакалаврів усіх напрямів (спеціальностей) та їх обсяги в кредитах ECTS (табл. 1.4).

Згідно з наказом № 642 від 09.07.2009, загальний обсяг навчального часу з дисциплін гуманітарної та соціально-економічної підготовки бакалаврів для фізико-математичних, природничих та технічних напрямів має становити 24 кредити ECTS; гуманітарних і соціально-економічних напрямів – 36 кредитів ECTS (відповідно 10% і 15% загального обсягу навчального часу освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр», який становить 240 кредитів ECTS).

Таблиця 1.4

Нормативні навчальні дисципліни гуманітарної та соціально-економічної підготовки бакалаврів

Навчальні дисципліни	Обсяг часу на їх вивчення, кредитів ECTS
Українська мова (за професійним спрямуванням)	3
Історія України	3
Історія української культури	2
Іноземна мова	5
Філософія	3

Припускається відхилення обсягу навчального часу, відведеного на вивчення циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки, в межах двох кредитів ECTS. Решту часу циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки (крім відведеного на нормативні дисципліни) наказом зараховано до вибіркової частини змісту освіти. Вибіркові дисципліни надають студентам на вибір із переліку, який пропонує вищий навчальний заклад [Там само, с. 59].

Дисципліни гуманітарного циклу спрямовані на підготовку майбутніх фахівців за такими напрямками: світоглядно-філософським, соціально-політичним, соціологічним, історичним, культурологічним, філологічним, етичним та естетичним, українознавчим, екологічним, правовим, психолого-педагогічним, валеологічним. Основні принципи навчання дисциплін гуманітарного циклу є загальнонауковими: фундаментальність, системність у зв'язках з досягненнями інших наук, єдність історичного і логічного, національного і загальнолюдського, суспільного та особистого, теорії та практики навчання й виховання. Проте важливим є те, що процес навчання дисциплін гуманітарного циклу дозволяє формувати студента не як «вузького» спеціаліста, який виконує призначені йому функції, що призводить до стандартизації особистості, а багатогранну гармонійну особистість, здатну розкрити і реалізувати власний потенціал, зокрема лідерський, оскільки поняття «гуманітарний» (від лат. *humanitas* – людська природа, освіченість) означає «звернений до людської особистості, до прав та інтересів людини».

На думку вчених (Г. Балла, Г. Васяновича, А. Сущенко) [11; 48; 231], у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу, які сприяють злиттю культури, науки і природи, студенти засвоюють систему базових загальнолюдських (духовно-моральних, історичних та культурно-гуманітарних) пріоритетів і цінностей, зокрема любов як принцип буття, сенс здорового способу життя людини, її місце та ціль у житті, саморозвиток та самовдосконалення, почуття обов'язку, свобода творчості. Усвідомлення загальнолюдських цінностей забезпечує мотивацію діяльності, поведінки, орієнтацію в суспільстві, формує прагнення до досягнення певних цілей відповідно до суспільних норм й навіть сприяє саморегуляції емоційних стресових переживань особистості.

Зміст дисциплін гуманітарного циклу є сукупністю теорій, положень, норм, знань з таких галузей суспільства, що безпосередньо стосуються духовного і соціального життя людини й людських спільнот, створюють умови для всебічного, гармонійного розкриття фізичного, духовного та творчого потенціалу особистості, а саме: освіта, виховання, наука, культура, релігія, свободи, права і обов'язки людини, інформаційний простір, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, праця, безпека життєдіяльності, фізкультура, дозвілля тощо.

Згідно галузевого стандарту вищої освіти України майбутні фахівці сфери туризму вивчають такі дисципліни гуманітарного циклу: «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)», «Ділова іноземна мова», «Історія України», «Психологія», «Друга іноземна мова», «Історія української культури», «Філософія», «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Політологія» [185, с. 16].

Розглянемо цілі та завдання передбачені вивченням цих дисциплін та ключові компетентності, які формуються у майбутніх фахівців в процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу.

«Іноземна мова (за професійним спрямуванням)»

Метою вивчення курсу «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» є практичне оволодіння студентами ОС «Бакалавр» іноземною мовою спеціального

вжитку шляхом розвитку їхньої іншомовної комунікативної, професійної, соціальної та загальнокультурної компетентності.

Реалізація мети передбачає:

- засвоєння студентами термінологічного апарату сфери туристичного бізнесу, економіки й торгівлі іноземною мовою, уміння ним користуватися для академічних і професійних потреб;
- розвиток навичок усного (діалогічного й монологічного) мовлення, письма, функціонального читання, формування вмінь складання анотацій та реферування іншомовних текстів фахової тематики;
- поглиблення розуміння іншомовних соціокультурних реалій, знання й адекватне тлумачення різних зразків мовної поведінки, уміння адекватно реагувати й діяти у професійних і побутових контекстах полі культурного середовища;
- оволодіння методикою та прийомами самоосвіти, розвиток навичок іншомовної діяльності.

Мета навчання відповідає соціальному замовленню суспільства на високопрофесійних фахівців туристичного бізнесу і реалізується шляхом застосування ефективних методів і засобів іншомовної діяльності.

В основу методики викладання навчального курсу «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» покладається особистісно діяльнісний комунікативний підхід, який базується на використанні релевантних потребам студентів автентичних матеріалів та моделюванні реальних комунікативних ситуацій, що сприяють засвоєнню мовних одиниць у типових комунікативних контекстах і створюють реальні умови усного та писемного спілкування.

Навчання іноземної мови (за професійним спрямуванням) студентів-бакалаврів напрямів 6.140103 «Туризм» та 6.030601 «Менеджмент туристичного бізнесу» відбувається за такими принципами:

- комунікативно-мовленневої спрямованості;
- урахування особливостей рідної мови;
- домінантної ролі вправ, зокрема й на переклад;

- навчання на основі мовленнєвих зразків;
- поєднання мовних вправ з мовленнєвою практикою;
- взаємозв'язку основних видів мовленнєвої діяльності;
- апроксимації іншомовної діяльності;
- професійної спрямованості навчального матеріалу;
- інтенсивності початкового етапу навчання.

Завданням курсу «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» є формування у студентів бакалаврату напрямів підготовки 6.140103 «Туризм» та 6.030601 «Менеджмент туристичного бізнесу» соціальної, загальнокультурної, іншомовної комунікативної, інформаційної, навчально-пізнавальної, підприємницької та професійної компетентностей, високий рівень розвитку яких сприятиме їхньому ефективному функціонуванню у культурному розмаїтті навчального та професійного середовищ.

Одержані студентами знання можуть бути використані в процесі подальшого наукового пошуку, підготовки індивідуальних робіт, статей, доповідей, рефератів за спеціальністю, анотування наукових праць; для ведення ділового листування або переговорів у роботі за фахом; під час аналізу або складання комерційної документації та контрактів; у процесі використання сучасних засобів ділового спілкування [216, с. 2-3].

«Ділова іноземна мова»

Метою вивчення курсу «Ділова іноземна мова» є практичне оволодіння студентами дисципліною; засвоєння тематичного словника, що стосується діяльності компанії, її персоналу, трудових відносин, тощо; формування у студентів навичок та вмінь ведення ділового листування, переговорів; набуття студентами вміння аналізу та складання комерційних документів та контрактів; поглиблення розуміння іншомовних соціокультурних реалій; сприяння формуванню у студентів соціальної, загальнокультурної, комунікативної, інформаційної та навчально-пізнавальної компетентностей.

Завданням вивчення курсу «Ділова іноземна мова» є практична підготовка майбутніх фахівців з таких питань:

- опанування прийомів стратегії та техніки спілкування у професійних ситуаціях;
- ведення ділових переговорів під час закордонної подорожі;
- укладання та аналіз контрактів та комерційної документації;
- ведення ділового листування та обмін інформацією телефоном, факсом та за допомогою Інтернету;
- процедура працевлаштування, написання резюме, автобіографії, рекомендації, заповнення анкети.

Результатами вивчення студентами дисципліни є:

- оволодіння лексичним та граматичним матеріалом на відповідному рівні;
- вміння складати резюме, автобіографію, рекомендацію, супровідний лист, заповнювати анкету, спілкуватися при проходженні співбесіди;
- застосовування на практиці знань з ділової іноземної мови для підвищення ефективності спілкування під час закордонної подорожі та ведення ділових переговорів;
- вміння складати лист-запит, лист-замовлення, лист-підтвердження замовлення, лист-нагадування та використання загальноживаних типових мовних кліше ділових листів;
- навички складання контракту та вміння аналізувати комерційну документацію;
- здатність вести розмову по телефону, надсилати інформацію факсом та електронною поштою;
- формування соціальної, загальнокультурної, іншомовної комунікативної, інформаційної та навчально-пізнавальної компетентностей.

Одержані знання можуть бути використані в процесі ділового листування, працевлаштування, підготовки індивідуальних наукових робіт за спеціальністю та в подальшій роботі за фахом [58, с. 2-3].

«Історія України»

Метою навчальної дисципліни є послідовне вивчення державно-політичного, соціально-економічного, духовного, етнічного культурного розвитку українського

народу в контексті розвитку світової цивілізації з урахуванням профілю університету.

Предметом навчальної дисципліни є історія як українців, так й інших етносів, які впродовж століть і тисячоліть проживали на українській землі.

Результатом вивчення дисципліни є оволодіння студентами новітніми історичними теоріями та концепціями, на засадах комплексного історико-логічного, системного наукового підходу до аналізу історії України, набуття навичок роботи з першоджерелами та самостійного осмислення документів і матеріалів, формування інформаційної, соціальної, загальнокультурної, навчально-пізнавальної компетентностей [262, с. 2-3].

«Психологія»

Знання основ психології є важливим фактором розвитку професійної компетентності, ініціативи, творчого ставлення до праці, психологічної культури. Саме тому мета і завдання дисципліни полягають в опануванні студентами основ психології – психології особистості, діяльності, спілкування, конфліктології взаємовідносин та взаємостосунків, елементів психологічного забезпечення професійної діяльності. Крім того, дисципліна допоможе розібратися у власному психічному житті та психічному житті оточуючих для цілеспрямованого дослідження їхньої поведінки й діяльності.

Засвоєння курсу «Психологія» майбутніми менеджерами сфери туризму передбачає набуття таких знань, умінь і навичок:

- розуміння предмету психології, основних напрямів, її зв'язку з іншими предметами, її місця та значення у системі наукових знань;
- набуття знань про методи психології та їх практичне застосування;
- формування знань про основи психології особистості, психіку та структуру особистості;
- оволодіння знаннями та практичними навичками про механізми психічного відображення: відчуття; сприймання; мислення; пам'ять;
- оволодіння знаннями та практичними навичками у контексті механізмів проектування майбутнього: увага; емоції і почуття; уява; воля; темперамент;

здібності; характер;

– оволодіння знаннями та практичними навичками щодо механізмів опредметнення психічних утворень: розуміння психологічного аналізу діяльності, понять про вміння, навички, мету та мотиви діяльності особистості тощо;

– розуміння загальних основ функціонування спільнот: група, колектив;

– розуміння загальних процесів управлінської діяльності колективом;

– формування інформаційної, навчально-пізнавальної, підприємницької та професійної компетентностей [221, с. 2-3].

«Друга іноземна мова»

Метою дисципліни «Друга іноземна мова» є формування необхідної комунікативної спроможності в сферах професійного та ситуативного спілкування в усній і письмовій формах, навичок практичного володіння другою іноземною мовою в різних видах мовленнєвої діяльності в обсязі тематики, що обумовлена професійними потребами; оволодіння новітньою фаховою інформацією через іноземні джерела.

Предметом курсу є обсяг з лексики та граматики другої іноземної мови, що дає можливість здійснювати професійне спілкування та одержувати необхідну професійну інформацію з іноземних видань.

Результатами вивчення студентами дисципліни є:

– володіння лексичним та граматичним матеріалом на відповідному рівні;

– застосування на практиці іншомовних знань та мовленнєвих навичок для підвищення ефективності спілкування під час закордонної подорожі;

– вміння складати лист-запит, лист-замовлення, лист-підтвердження замовлення, лист-нагадування та використання загальноповживаних типових мовних кліше ділових листів;

– навички складання контракту та вміння аналізувати комерційну документацію;

– здатність вести розмову по телефону, надсилати інформацію факсом та електронною поштою; робити (само)презентацію;

– вміння складати анотацію наукової статті або доповіді;

- формування навичок функціонального читання й реферування наукової літератури з фаху;
- формування соціальної, загальнокультурної, іншомовної комунікативної, інформаційної та навчально-пізнавальної компетентностей [272, с. 2-3].

«Історія української культури»

Мета дисципліни полягає в вивченні історії української культури у її взаємозв'язках зі світовою культурою, а також в детальному розгляді етапних досягнень українського народу в галузі культури упродовж тривалої боротьби за національну незалежність та власну державність. Крім того, дати уявлення про Україну як етнос художньо-естетичного гатунку, представити типологію художніх напрямів і течій в українському мистецтві, ознайомити студентів з основними особливостями ментального та художньо-естетичного мислення українців.

Задачі вивчення дисципліни :

- сформувати уявлення про особливості ментальності та закономірності загальнокультурного руху країни, визначити історико-естетичні етапи її розвитку,
- познайомити з унікальними об'єктами матеріального і духовного буття України, сформувати уявлення про національну самобутність українського художньо-естетичного мислення,
- показати загальнокультурний та мистецький феномен України у колі західноєвропейського та слов'янського мистецтва,
- ввести у науковий обіг студентів терміни і поняття, відповідні до проблеми культурологічного мислення,
- сформувати соціальну, навчально-пізнавальну та інформаційну компетентності.

Студенти, що слухали означений лекційний курс, мають виявити наступні уміння та навички:

- уміти користуватися категоріальним апаратом культурології;
- показати знання загальнокультурного та мистецького матеріалу, що позначає собою поняття «культура українців»;
- вільно орієнтуватися в процесах розвитку української культури як

оригінальної гілки слов'янської та світової культури;

- знати досягнення українського народу на кожному історичному етапі з часів трипільської культури і до наших днів;
- визначати специфіку української культури як складової частини світового культурного процесу;
- виявити знання основних теоретичних понять та положень, які пов'язані з аналізом об'єктів духовної культури;
- вміти виявляти впливи різних типів культур один на одного;
- володіти творчим підходом до аналізу творів мистецтва у контексті певної епохи;
- збагачувати власну духовну культуру через самоосвіту [133, с. 2-3].

«Філософія»

Формування філософської культури, мислення та пізнання навколишнього світу та самого себе, навичок застосування філософської методології – мета дисципліни «Філософія».

Основні соціальні та професійні компетентності можна визначити у тому, що студенти повинні знати: основні філософські категорії та загальнонаукові методи; структуру філософського знання; базові уявлення про основи філософії, що сприяють розвитку загальної культури й соціалізації особистості; розуміти причино-наслідкові зв'язки розвитку суспільства. Вміти: практично використовувати основні філософські поняття, змістовно аналізувати основні напрямки та течії філософії; застосовувати набуті знання в професійній і соціальній діяльності; самостійно оцінювати та узагальнювати опрацьований матеріал, користуватися різноманітними джерелами інформації, робити висновки, приймати рішення [226, с. 2-3].

«Українська мова (за професійним спрямуванням)»

Вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» сприяє всебічному розвитку особистості як культурно освіченої людини з розвиненими духовними потребами. Це підвищує актуальність викладання курсу «Українська

мова (за професійним спрямуванням)», як нормативної дисципліни, дозволяє одержати глибокі знання про зміст, і форми мовного середовища.

Метою викладання дисципліни є підвищення загального мовного рівня студентів, поліпшення їх орфографічної та пунктуаційної грамотності, ознайомлення з особливостями професійного мовлення, його практичним застосуванням фахівцями у професійній сфері діяльності.

Компетентності, які слід розвинути в студента: підвищення загального мовного рівня, орфографічної та пунктуаційної грамотності; ознайомлення із особливостями мовлення, його практичним застосуванням в професійній сфері діяльності; отримання практичних навичок і підвищення культури мовлення майбутніх фахівців; вміння застосовувати теоретичні знання в практичній діяльності [162, с. 2-3].

«Політологія»

Основною метою вивчення дисципліни «Політологія» є формування системи знань з питань сучасної політичної системи суспільства, політичної свідомості і демократичної політичної культури, необхідних навичок політичної діяльності.

Завданням вивчення дисципліни є вивчення сутності, теорії та методології політології як науки; розвиток здібностей розуміння політичних відносин і процесів; набуття навичок і вмінь практичного застосування теоретичних, прикладних та інструментальних компонентів політичного знання; аналіз міжнародного політичного життя, геополітичного становища і політичних процесів в Україні, її місця, статусу і відповідальності в сучасному політичному світі.

В результаті вивчення дисципліни «Політологія» студент повинен знати: об'єкт, предмет і метод політології, володіти її понятійно-категоріальним апаратом; історію розвитку світової та вітчизняної політичної думки; суб'єкти, об'єкти та функції політики, особливості її взаємодії з іншими сферами життя суспільства; структуру та функції політичної системи, її головні інститути; суть і функції держави як головного інституту політичної системи суспільства; сутність та функції політичних партій і політичних організацій та рухів, види

партійних та виборчих систем; сутність політичної культури та політичної соціалізації, їх роль у житті суспільства; ознаки та функції політичного лідера, сутність політичних еліт; сутність та типи політичної свідомості, поняття та функції у суспільстві політичної ідеології; основні сучасні політичні течії; сутність та характерні риси міжнародних відносин, місце в них міжнародної політики. У результаті вивчення дисципліни студент повинен вміти: розпізнавати специфіку політичної влади, її сутність, характерні ознаки й функції; орієнтуватися в проблемах форм державного устрою і форм державного управління; формувати активну життєву позицію, вміння її відстоювати; орієнтуватися у міжнародному політичному житті, геополітичній обстановці, мати уявлення про місце і статус України у сучасному світі; брати участь у виборчих кампаніях, вносити посильний внесок у гармонізацію людських, міжнаціональних відносин [225, с. 2-3].

Отже, можна сформулювати такі основні цілі викладання гуманітарних дисциплін:

- 1) набуття студентами глибоких і міцних знань із гуманітарних наук;
- 2) формування у студентів умінь і навичок практичного застосування набутих знань;
- 3) оволодіння студентами гуманітарними науками як методологією наукового пізнання (розвиток творчого мислення студентів);
- 4) перетворення набутих студентами наукових знань на їхні особисті переконання.

У сукупності цих основних цілей викладання гуманітарних дисциплін визначальними є набуття студентами глибоких і міцних знань та формування в них умінь і навичок їх практичного застосування.

Цілі гуманітарних наук полягають у дослідженні суспільства, розкритті закономірностей його функціонування і розвитку, розробленні понятійно-категоріального апарату тощо, а цілі гуманітарних дисциплін – у набутті студентами вже готових знань, оволодінні гуманітарними науками як орієнтирами в практичній діяльності і методологією наукового пізнання.

Змістом гуманітарних наук є вся сукупність відповідного наукового знання, що існує в різних формах: наукових монографій, статей, доповідей, тез, звітів тощо, тоді як зміст гуманітарних дисциплін охоплює лише основну частину наукових знань, систематизованих й адаптованих до потреб навчального процесу, формою існування яких є навчальна література: підручники, навчальні і навчально-методичні посібники, навчально-методичні комплекси, методичні розробки тощо.

Розглянемо основні функції викладання гуманітарних дисциплін. За всіх особливостей кожної із гуманітарних дисциплін їх викладання передбачає реалізацію комплексу спільних функцій: пізнавальної, навчальної, установчої, виховної і контролюючої.

Пізнавальна функція викладання полягає в передаванні наукових знань від викладача до студентів. За своєю сутністю навчання є пізнавальним процесом, особливість якого полягає в тому, що отримувані знання вже відомі науці, але невідомі студентам.

Навчальна функція викладання передбачає, що в навчальному процесі для ефективного передавання інформації від викладача до студентів, її кращого сприйняття, розуміння і запам'ятовування використовують різні форми, методи і прийоми. Навчальні заняття відбуваються у формі лекцій, семінарів, консультацій тощо. Викладач застосовує словесний, наочний, пояснювально-ілюстративний, проблемний та інші методи, прийоми диктування, повторення, звернення із запитаннями до аудиторії, риторичні запитання тощо. Саме цим передавання викладачем інформації студентам відрізняється від того, як вона надходить, наприклад, до радіослухачів чи телеглядачів. Технічні засоби інформацію лише передають, викладач – передає і навчає.

Установча, або методична, функція викладання виявляється в наданні студентам певних указівок, методичних настанов щодо сприйняття навчального матеріалу, самостійної роботи з літературними джерелами, підготовки до виступу на семінарі, написання курсової чи кваліфікаційної роботи тощо. Особливо важливе значення вона має в роботі зі студентами заочної та дистанційної форм

навчання, за яких обсяг аудиторних занять є незначним і більшу частину навчального матеріалу студенти мають опрацювати самостійно.

Виховна функція викладання реалізується у двох основних напрямках: набуття студентами наукових знань світоглядного характеру і виховний вплив викладача як особистості на студентів. У формуванні світоглядних уявлень вирішальну роль відіграють саме гуманітарні дисципліни. Крім того, у навчальному процесі студенти постійно і безпосередньо контактують із викладачем, котрий справляє на них виховний вплив – як педагог, науковець, авторитетна людина. Цей вплив може бути настільки сильним, що спогади про деяких викладачів зберігаються в пам'яті людини протягом усього її життя.

Навчальним процесом не лише управляють загалом, а й регламентують його в деталях. Однією з функцій управління є контроль за процесом, реалізацією поставлених у ньому цілей.

Контролююча функція викладання – це перевірка того, як у навчальному процесі реалізуються педагогічні цілі. Найважливіше при цьому – перевірка й оцінювання рівня знань студентів. Ця функція певною мірою властива всім формам навчання, а найбільшою мірою – спеціальним формам контролю, основними з яких є іспити та заліки [224, с. 20-25].

Отже, процес навчання дисциплін гуманітарного циклу передбачає засвоєння наукових знань про суспільство, людину, її природу, можливості її розвитку і саморозвитку, місце і роль особистості в суспільстві, а також впливає на формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму, таких, як: навчально-пізнавальної, загальнокультурної, інформаційної, комунікативної, соціальної, та підприємницької.

Висновки до першого розділу

На основі аналізу психологічної та педагогічної літератури та практичного досвіду підготовки менеджерів сфери туризму доведено, що потреба туристської галузі в творчій особистості, компетентному спеціалісті з постійним прагненням

до самовдосконалення – надзвичайно висока, тому основними завданнями туристської освіти є: якісне підвищення фахової підготовки в умовах неперервної освіти; забезпечення всебічного розвитку особистості майбутнього менеджера сфери туризму; формування вміння майбутніх фахівців здійснювати міжкультурну комунікацію з представниками інших народів і націй.

У розділі зроблено висновок, що «компетентність» є більш широким поняттям, ніж поняття «компетенція», воно характеризує і визначає рівень професіоналізму фахівця, котрий володіє знаннями, уміннями та навичками, що дозволяють йому демонструвати професійно грамотну дію мислення, оцінку, думку у конкретній професійній діяльності.

Компетентність – складна за структурою та генезисом особистісна якість, сформована у процесі соціалізації людини та отримання нею формальної освіти.

У структурі компетентності виокремлюємо: *мотиваційно-ціннісний* (інтенція, намір реалізувати здобуті знання та навички, ціннісне ставлення студента до майбутньої професійної діяльності) *когнітивний* (знання, уміння, навички), *діяльнісний* (здатність виконувати професійні дії, застосовувати отримані знання) та *особистісний* (особистісні якості, необхідні для ефективного виконання майбутньої професійної діяльності) компоненти.

Професійну компетентність майбутнього менеджера сфери туризму розглядаємо як інтегративну якість, яка включає рівень оволодіння професійними знаннями, уміннями, навичками; містить в собі духовний саморозвиток, який є одним із провідних для особистості сфери туризму і розглядається як процес здійснення суб'єктом свідомого управління своєю діяльністю та поведінкою відповідно до загальнолюдських ціннісних орієнтацій.

Як свідчить вивчення наукової літератури, дотепер триває дискусія між науковцями щодо переліку та змісту ключових компетентностей. В контексті нашого дослідження під цією категорією йдеться про системну сукупність суспільно визнаних знань, умінь, навичок, цінностей майбутніх менеджерів сфери туризму, які можна застосувати в різних сферах життєдіяльності людини.

У розділі з'ясовано, що процес вивчення дисциплін гуманітарного циклу передбачає засвоєння наукових знань про суспільство, людину, її природу, можливості її розвитку і саморозвитку, місце і роль особистості в суспільстві, а також впливає на формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму, а саме: навчально-пізнавальної, загальнокультурної, інформаційної, комунікативної, соціальної, та підприємницької.

Основні наукові результати розділу опубліковано у таких працях автора [28; 30; 32; 33; 34; 37; 42; 43].

РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ СФЕРИ ТУРИЗМУ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

2.1. Обґрунтування моделі формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму

Успішне здійснення майбутньої професійної діяльності залежить від майстерності, ерудиції, культури, моральних якостей студента, основи яких закладаються в період навчання у ВНЗ. Майбутній менеджер сфери туризму має бути не тільки підготовлений сам до виконання своїх обов'язків, а й бути озброєним знаннями, уміннями і навичками, необхідними для організації професійної діяльності.

Формування ключових компетентностей майбутнього менеджера сфери туризму вимагає розвитку всіх компонентів особистісного потенціалу майбутнього фахівця – пізнавального, ціннісного, творчого, комунікативного, соціального, що обумовлює сформованість основного мотиву розвитку потенціалу особистості – потреби в саморозвитку, самодіагностиці та самореалізації [188, с. 135].

Дослідження учених і наші спостереження засвідчили, що для інтенсифікації самовиховання і самоосвіти майбутніх фахівців необхідні такі компоненти: усвідомлення потреби в знаннях туристичної сфери для ефективного виконання майбутньої професійної діяльності; набір матеріалу для самостійної роботи; морально-вольова готовність до подолання негативних якостей; систематичність у подоланні труднощів; послідовність і поступовість ускладнення самостійних знань; вимогливість до себе і самокритичність; можливість самостійно ставити освітні цілі та проектувати шляхи їхньої реалізації; постійний самоконтроль і оцінка власних досягнень.

Для цього майбутньому менеджеру сфери туризму необхідно оволодіти такими видами самовиховання: вироблення самодисципліни; раціональне використання часу; виконання режиму дня; самостійне вивчення спеціальної і наукової літератури; фізичне самовдосконалення; самовиховання працьовитості; вироблення волі і характеру; самовиховання сміливості і переконаності.

Отже, основними ознаками майбутнього менеджера сфери туризму є потреба в суспільно-політичній діяльності; прагнення до збагачення свого світогляду; захопленість своєю професією; підготовленість до творчої професійної діяльності; професійна спрямованість; розвинена потреба в самовихованні і самоосвіті.

Вимоги працедавців до якісних характеристик менеджера сфери туризму свідчать про необхідність: удосконалення професійного навчання студентів у вищому навчальному закладі; формування в студентів ключових компетентностей, що забезпечують високий рівень професіоналізму на будь-якому етапі соціально-економічного розвитку.

Ключові компетентності майбутнього менеджера сфери туризму є визначальними в таких сферах, як: планування (визначення мети, конкретизація завдань, планування дій і попередній облік ресурсів); управління підлеглими (формування організаційної структури, визначення функцій кожного, організація системи самоконтролю); здійснення контролю (моніторинг діяльності, виявлення проблем та їх розв'язання); розвиток компетентностей персоналу та його мотивація до успіху.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що сутність моделі досліджували у філософії Б. Грязнов [68], В. Штофф [268], у психології Г. Суходольський, С. Тарасов [230, с. 167], у педагогіці Ю. Бабанський [9], В. Давидов [73, с. 8].

Модель становить певну копію реального об'єкта або явища. «Модель завжди є спрощенням (редукцією) досліджуваного явища... Таке спрощення полегшує процес якісного й кількісного аналізу» [207, с. 26].

У педагогічних дослідженнях моделі виконують такі функції: ілюстративну, трансляційну, пояснювальну, прогностичну.

На думку дослідника А. Киверялга, у педагогіці моделі можуть виступати як засіб наукового дослідження, як предмет дослідження та як засіб діяльності [145, с. 275].

Модель формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін – як цілісний педагогічний феномен містить у собі мету, зміст, форми й технології реалізації, педагогічні умови; зміст, що відображає специфіку досліджуваного явища, а також кінцевий результат – високий рівень сформованості ключових компетентностей і включає в себе чотири блоки (Рис. 2.1.).

1. Цільовий блок. Якісна реалізація соціального замовлення потреб суспільства на кваліфікованих менеджерів сфери туризму залежить від результатів функціонування та розвитку системи освіти. Тому визначення цілей і завдань навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах передбачає формування особистості майбутнього менеджера сфери туризму з високим рівнем сформованості ключових компетентностей, що забезпечує вихід за межі нормативної діяльності, здатність створювати й передавати цінності, особистісний розвиток.

Професійна підготовка покликана забезпечити розвиток світогляду майбутнього фахівця туристичної сфери, який володіє гуманітарними знаннями, є носієм загальнолюдських цінностей та норм; з чітко сформованою мовленнєвою культурою та етикою комунікативної поведінки; здатного самостійно орієнтуватися в нестандартних ситуаціях та самостійно розв'язувати ті чи інші питання; має професійно-особистісні якості, необхідні для успішної майбутньої діяльності.

Вивчення студентами дисциплін гуманітарного циклу передбачає формування таких компетентностей, як: навчально-пізнавальна, загальнокультурна, інформаційна, комунікативна, соціальна та підприємницька.

2. Методологічний блок містить компетентнісний, особистісно орієнтований та діяльнісний підходи; дидактичні принципи навчання.

Рис. 2.1. Модель формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін

Ефективне формування КК майбутніх менеджерів сфери туризму можливе в процесі вивчення гуманітарних дисциплін, що передбачає реалізація педагогічної моделі процесу формування ключових компетентностей менеджерів сфери туризму при застосуванні компетентнісного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів.

У минулому десятилітті в педагогічному вжитку з'явився новий, сьогодні широкоживаний термін «компетентнісний підхід» / «компетентнісна освіта».

Під поняттям «компетентнісний підхід» береться до уваги спрямованість процесу навчання на формування і розвиток ключових (базових і основних) та предметних компетентностей особистості. Результатом цього процесу буде формування професійної компетентності особистості. Компетентнісний підхід в освіті тісно зв'язаний із особистісно орієнтованим та діяльнісним, оскільки торкається особистості студента і може бути реалізованим і перевіреном тільки у процесі виконання конкретним студентом певного комплексу дій.

Специфіка мети, теоретична й практична спрямованість нашого дослідження зумовили необхідність використання в процесі моделювання у взаємозв'язку компетентнісний, особистісно орієнтований та діяльнісний підходи, оскільки це виражає різні сторони діалектичної єдності цілісності.

Аналіз науково-педагогічної літератури [17; 126; 191; 197; 227; 233; 254] дозволив виявити (стосовно проблематики нашого дослідження) початкові положення про те, що:

- компетентнісний підхід означив структуру моделі, відповідно до схарактеризованих у п. 1.2 дисертаційного дослідження ключових компетентностей;

- реалізація компетентнісного підходу у формуванні ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму була спрямована на забезпечення одержання знань та вмінь в процесі вивчення гуманітарних дисциплін; професійних навичок та застосування набутих знань для ефективного виконання майбутньої професійної діяльності;

- особистісно орієнтований підхід означив найважливіші методологічні

орієнтири організації дидактичного та методичного забезпечення навчального процесу підготовки, як системи, що надає можливості для вирішення проблем професійно-особистісного становлення майбутніх менеджерів сфери туризму і задоволення їхніх освітніх потреб.

– діяльнісний підхід орієнтований на суб'єкт-суб'єктну взаємодію, засновану на саморозвитку суб'єктів освітньої діяльності.

На підтвердження правильності вибору компетентнісного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів як теоретико-методологічної основи моделювання формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін нами вивчено наукові праці І. Зимньої [102], А. Маркової [161]; І. Якиманської [270], у дослідженнях яких особистість розглядається як суб'єкт діяльності, яка сама, формуючись у діяльності і в спілкуванні, визначає характер цієї діяльності та спілкування.

Система формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму потребує вдосконалення шляхом реалізації педагогічного процесу, що ґрунтується на дидактичних принципах навчання. Формування ключових компетентностей у процесі вивчення гуманітарних дисциплін у ВНЗ при цьому є визначальною умовою подальшої успішної професійної діяльності випускників.

У своїх працях науковці А. Алексюк [3], В. Бондар [27], Р. Гуревич [69], Я. Коменський [189], О. Савченко [208], С. Сисоєва [215] виокремлюють та досліджують такі принципи навчання: систематичності й послідовності, наочності, свідомості й активності, доступності, міцності результатів, науковості, зв'язку теорії та практики, індивідуального підходу, виховуючого характеру та ін.

При побудові моделі ми використали такі дидактичні принципи навчання: систематичності й послідовності, наочності, свідомості й активності, доступності, науковості, забезпечення міцності результатів навчання, зв'язку навчання з життям, теорії з практикою.

Принцип *систематичності* та послідовності передбачає чітку структурну організацію навчального матеріалу, спрямованого на формування ключових компетентностей студентів, раціональний розподіл його на окремі смислові

фрагменти і поетапне засвоєння. При вивченні нового матеріалу ми спиралися на вже засвоєні студентами знання, розподіляли навчальний матеріал на фрагменти, розкривали зовнішні і внутрішні зв'язки між теоріями, фактами, використовували міжпредметні зв'язки тощо.

Принцип *наочності*. Як відомо, в основі цього принципу лежить наукова закономірність про те, що ефективність засвоєння знань залежить від залучення до процесу пізнання різних органів чуття, оскільки поняттєве мислення неможливе без наочного. І саме в процесі вивченні гуманітарних дисциплін майбутні менеджери сфери туризму мають змогу відштовхуючись від уявлень, конкретних образів у заданих ситуаціях глибше осмислити й пізнати внутрішню сутність явищ.

Правила, в яких реалізується *принцип свідомості й активності*: використовувати пошукові, творчі, проблемні методи навчання, систематично створювати у навчанні проблемні ситуації; спиратися на інтереси студентів і, водночас, формувати мотиви учіння; стимулювати групові форми навчальної діяльності, взаємодію студентів у навчанні; дотримуватися демократичного стилю спілкування

Принцип *доступності навчання* передбачає врахування психічного розвитку студентів. Навчальні завдання повинні дещо перевищувати рівень пізнавальних можливостей студентів, спонукаючи їх до напруження пізнавальних сил та подолання посильних труднощів. У нашому дослідженні при розробці системи вправ та завдань ми поступово ускладнювали навчальний матеріал, враховуючи індивідуальні особливості студентів, рівень підготовленості, тип мислення тощо.

Принцип *науковості* стосується головним чином змісту навчання, тобто знань і умінь, які викладаються студентам. Цей принцип передбачає розкриття причинно-наслідкових зв'язків явищ, процесів, подій, включення в засоби навчання науково перевірених знань стосовно діяльності майбутніх менеджерів сфери туризму, які відповідають сучасному рівню розвитку науки. Виходячи з принципу науковості ми намагалися дотримуватися таких вимог: об'єктивно й достовірно висвітлювати наукові факти, поняття, теорії в сфері туризму, бізнесу,

менеджменту тощо; ознайомлювати з новітніми туристичними та економічними досягненнями; коригувати знання, здобуті майбутніми фахівцями самостійно; використовувати проблемні й дослідницькі методи навчання, які за своїм характером наближаються до методів наукового пошуку тощо.

Забезпечення міцності результатів навчання спрямовано на таку організацію навчання, яка б забезпечувала ґрунтовне засвоєння студентами знань і вмінь за допомогою загальних прийомів, що сприяють міцному запам'ятовуванню навчального матеріалу, а саме: дозування матеріалу за обсягом; різноманітність способів викладу матеріалу; розподіл заучування в часі; повторення; логічне групування; структурування матеріалу та ін.

Принцип зв'язку навчання з життям, теорії з практикою релізується за допомогою таких правил: розкривати студентам практичне значення теоретичного матеріалу, пояснювати, для розв'язання яких життєвих проблем застосовуються ті чи інші знання; спиратися в процесі пояснення нового матеріалу на життєвий досвід і спостереження студентів; застосовувати у навчанні досліди, експериментальні методи перевірки істинності теоретичних положень; проводити екскурсії; сприяти тому, щоб засвоєні студентами знання застосовувалися на практиці шляхом розв'язування задач і виконання вправ

3. Організаційно-педагогічний блок нашої моделі формування КК майбутніх менеджерів сфери туризму побудований відповідно до мети, змісту і структури навчально-вихованого процесу та охоплює такі компоненти: педагогічні умови формування КК; відповідні методи, форми і засоби навчання; компоненти, критерії та рівні сформованості КК майбутніх менеджерів сфери туризму.

На основі теоретичного аналізу наукової літератури (Т. Вакалюк [46], О. Волченко [54], М. Галицька [59], Л. Гапоненко [61], О. Гомонюк [63], Н. Замкова [94], Л. Хмілярчук [251] та ін.) і власних досліджень ми дійшли висновку, що формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін буде ефективним у разі дотримання таких педагогічних умов:

1) формування позитивної мотивації студентів щодо вивчення гуманітарних

- дисциплін шляхом професійного спрямування їхнього змісту;
- 2) використання засобів дистанційного навчання для організації самостійної роботи студентів;
  - 3) забезпечення проблемного і творчого характеру навчальних завдань шляхом використання веб-квестів;
  - 4) розвиток професійно-особистісних якостей студентів засобами ділових ігор;

Комплекс зазначених методів (ділові / рольові ігри, метод проектів, веб-квести), форм (практичні заняття, проблемні лекції, екскурсії, самостійна робота) і засобів (система вправ і завдань, дистанційна освіта, навчальні програми, методичні рекомендації та ін.) навчально-виховної роботи з майбутніми менеджерами сфери туризму ми розглядаємо як педагогічний супровід, що сприяє формуванню ключових компетентностей в процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Для визначення стану сформованості ключових компетентностей ми виокремили чотири компоненти, що взаємопов'язані між собою: *мотиваційно-ціннісний* (позитивна мотивація до вивчення гуманітарних дисциплін, потреба у пізнання нового, намір реалізувати здобуті знання та навички; визначення цінностей майбутньої професійної діяльності); *когнітивний* (знання сфера особистості), *діяльнісний* (здатність виконувати професійні дії; застосовувати отриманні знання та навички) та *особистісний* (особистісні якості, необхідні для ефективного виконання майбутньої професійної діяльності). Кожен з вищевказаних компонентів має певні критерії, за якими ми визначали рівень сформованості кожної з ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму.

У психолого-педагогічній літературі даються різні визначення поняття «критерій». У своєму дослідженні ми будемо виходити з поняття «критерій», яке аналогічно розглядають Д. Узнадзе та Ю. Кулюткін. Так, Д. Узнадзе розглядає поняття «критерій» як ознаку, відповідно до якої визначається оцінка, мірило для оцінювання якості предмета чи явища; ознака, узята за основу класифікації [240].

Ю. Кулюткін поняття «критерій» розуміє як ознаку, на основі якої оцінюється щонебудь; тобто яка є мірилом суджень [141].

Відповідно до визначених компонентів структури компетентності виділено критерії сформованості ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін, а саме:

- 1) позитивна мотивація до вивчення гуманітарних дисциплін, ціннісне ставлення до майбутньої професійної діяльності;
- 2) повнота засвоєння теоретичних знань із дисциплін гуманітарного циклу;
- 3) здатність виконувати професійні дії;
- 4) особистісні якості необхідні для виконання ефективної майбутньої професійної діяльності.

Перший критерій – позитивна мотивація до вивчення гуманітарних дисциплін, ціннісне ставлення до майбутньої професійної діяльності має такі показники:

- сформованість позитивної мотивації студентів до навчально-виховного процесу;
- сформованість системи особистісних цінностей, що відповідають майбутній професійній діяльності.

Показником другого критерію (повнота засвоєння теоретичних знань із дисциплін гуманітарного циклу) є наявність стрункої системи наукових знань із гуманітарних дисциплін і готовність до її застосування.

Третій критерій – здатність виконувати професійні дії; уміння застосовувати отриманні знання та навички в процесі виконання майбутньої професійної діяльності.

Особистісні якості необхідні для виконання ефективної майбутньої професійної діяльності (четвертий критерій) характеризується такими показниками:

- уміння самотійно контролювати й оцінювати власні досягнення;
- здатність використовувати внутрішні ресурси, необхідні для виконання майбутньої професійної діяльності;

- здатність до лідерства;
- здатність до творчого мислення та креативність;
- наполегливість при виконання різних видів діяльності.

Визначені блоки компонентів і критеріїв дозволили охарактеризувати рівні сформованості ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Проблема оцінювання компетентісного рівня фахівця є досить складною для більшості країн та міжнародного співтовариства загалом, оскільки компетентності, і насамперед ключові, є складними багаторівневими утвореннями.

Засадничі аспекти моделі оцінювання ключових компетентностей розробила Організація економічного співробітництва та розвитку в рамках проекту «Визначення та відбір компетентностей: концептуальні засади», який мав на меті дослідити проблему компетентностей та їх ролі в європейській освіті для успішного входження молоді в життя сучасного суспільства.

До засадничих аспектів при розробленні моделі оцінювання ключових компетентностей, яка містить як концептуальні складники, так і технологічну схему запровадження, віднесено такі положення:

- по-перше, ключові компетентності – це багатовимірні утворення, що містять когнітивні, емоційні, мотиваційні та ціннісні елементи. З огляду на це, оцінювання ключових компетентностей має вимірювати як когнітивні, так і не когнітивні елементи з проекцією на соціальний і політичний контексти та проголошені освітні цілі й досягнуті результати;

- наступною проблемою при розробленні оцінних технологій є тісний взаємозв'язок і взаємозалежність між різними ключовими компетентностями;

- ключові компетентності є постійно змінною величиною. Проблемою в цьому контексті є вимірювання не стільки оволодіння або не оволодіння ключовими компетентностями, визначення рівня такого оволодіння – починаючи від початкового до високого [289, с. 182].

Проблема визначення рівнів сформованості вмінь вирішується в багатьох дослідженнях. У психолого-педагогічній літературі найбільш поширений розподіл на три рівні: низький, середній і високий. В. Беліков [15, с. 27] називає ці рівні так: репродуктивний, евристичний, творчий. В. Беспалько [16, с. 41] визначає чотири рівні засвоєння: впізнавання, програвання (алгоритмічна діяльність), продуктивна конструктивна діяльність (евристична діяльність), продуктивна творча діяльність. Г. Засобіна [96, с. 52] доповнює загальноприйнятту точку зору і виокремлює п'ять рівнів: початкові вміння, низький, середній, високий, усвідомленого розуміння.

Ми пропонуємо такі рівні визначення стану сформованості ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму – початковий, середній, достатній, високий.

Надамо характеристику кожному з них:

1. Початковий – студенти мають низький рівень знань, умінь, навичок з гуманітарних дисциплін, особливо з іноземної мови, необхідних для ефективної майбутньої професійної діяльності; не готові до ефективної комунікації, розв'язування проблемних ситуацій, встановлення та реалізації освітніх цілей; мають нестійку мотивацію; відсутній творчий підхід до опанування змісту дисциплін.

2. Середній – характеризується недостатньою сформованістю всіх компонентів ключових компетентностей. Студенти володіють недостатнім рівнем знань, умінь, навичок; усвідомлюючи це, проявляють невпевненість у собі; не мають більшості професійно важливих якостей; не відчують потреби до вдосконалення; не ведуть творчих пошуків; мають певні труднощі, потребують ініціативи та допомоги з боку інших.

3. Достатній – характеризується достатньою сформованістю всіх компонентів ключових компетентностей. Студенти володіють достатнім рівнем знань, умінь, навичок і мають більшості професійно важливих якостей, виникає позитивна мотивація до вивчення гуманітарних дисциплін; здатні творчо підходити до розв'язання поставлених завдань, уміють будувати бесіду, доводити

свою точку зору; виникає прагнення до самостійного пошуку інформації; мають ціннісне ставлення до майбутньої професійної діяльності.

4. Високий – характеризується сформованістю всіх компонентів ключових компетентностей. Студенти орієнтуються в постійно мінливих соціальних умовах; мають певну сукупність знань, умінь, навичок, що забезпечують ефективне спілкування; здатні отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог професії; досконало володіють рідною мовою; виявляють творчі здібності у процесі засвоєння та користування іноземними мовами; оцінюють та аналізують власні професійні можливості; самостійно ставлять освітні цілі і проектують шляхи їх реалізації; самостійно контролюють й оцінюють власні досягнення; мають стійку професійну мотивацію; усвідомлюють цінність гуманітарної освіти для майбутньої професійної діяльності; прагнуть постійного саморозвитку та самовдосконалення; активні, креативні, мають творчі здібності.

4. Результативний блок. Результатом реалізації моделі є формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін, що полягає в розвитку професійно важливих якостей студентів, їхньої моральної, психологічної та методичної підготовки.

Ця модель передбачає формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін у тісному взаємозв'язку із професійним розвитком та має такі внутрішні системні властивості:

- цілеспрямованість та самоорганізованість – усі компоненти, зв'язки і функції сприяють професійно-особистісному становленню фахівців та їхній готовності до взаємодії із середовищами реальних міжособистісних і професійних відносин;
- відкритість та прозорість – дозволяє трансформувати традиційні форми взаємодії викладачів і студентів у взаємодію студентів із широким колом фахівців, які працюють у мікросоціумі;

- інтегративність – забезпечення єдності теоретичного і практичного компонентів професійної підготовки, залучення суб'єктів цього процесу до туристичної діяльності.

Запропонована модель дозволяє конкретизувати і охарактеризувати змістовий, процесуальний і контролюючий аспекти професійної підготовки, що спрямована на формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму.

У наступних підрозділах другого розділу подано обґрунтування визначених у цьому підрозділі педагогічних умов формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

2.2. Формування позитивної мотивації студентів щодо вивчення гуманітарних дисциплін шляхом професійного спрямування їхнього змісту

Серед психолого-педагогічних проблем вищої школи проблема формування та розвитку позитивної мотивації студентів є найбільш значущою, оскільки високий рівень мотивації є одним з найбільш дієвих засобів підвищення ефективності і якості навчального процесу. Отже, питання про мотивацію є одночасно питанням про якість навчальної діяльності. Мотиви навчальної діяльності значною мірою визначають ставлення студента до розв'язання поставлених перед ним професійних завдань, створюють передумови ефективності та результативності їхньої професійної діяльності [159, с. 9].

Важливою особливістю формування позитивної мотивації студентів до вивчення гуманітарних дисциплін (зокрема іноземних мов) у закладах туристичної сфери є необхідність створення викладачем у процесі навчання цих дисциплін таких умов, щоб навчальний процес максимально наближався до їхньої майбутньої професійної діяльності. Трансформація навчальної діяльності в професійну означає не просто заміну одного типу діяльності на інший, а зміну

самої позиції особистості, яка зі споживача інформації перетворюється на її здобувача і користувача.

На нашу думку, формуванню позитивної мотивації студентів до вивчення гуманітарних дисциплін слугує метод проектів та система вправ і завдань з дисциплін гуманітарного циклу.

Проектна технологія передбачає використання педагогом сукупності дослідницьких, пошукових, творчих за своєю суттю методів, прийомів, засобів.

Метою навчального проектування є створення педагогом таких умов під час освітнього процесу, за яких його результатом є індивідуальний досвід проектної діяльності студента. Продуктивна діяльність, перш за все, плідна для освіти, є індивідуальною дією, результатом якої може бути корисний матеріал або нематеріальний продукт, отже, вона має практичну цінність. Оскільки таке навчання розвивається у продуктивній діяльності, воно розширює сферу суб'єктивності в процесі самовизначення, творчості і конкретної участі [49, с. 34].

Під час використання методу проектів вирішується ціла низка різнорівневих дидактичних, виховних і розвивальних завдань: формуються ключові компетентності студентів, розвиваються пізнавальні навички, формується вміння самостійно конструювати свої знання, вміння орієнтуватися в інформаційному просторі, активно розвивається критичне мислення, сфера комунікації тощо [151, с. 4].

У нашій практиці були використані такі види проектів: дослідницькі, творчі, екскурсійні, ігрові, інформаційні, практико-орієнтовані та ін.

За характером контактів ми використовували внутрішні проекти. Внутрішні проекти були організовані у Вінницькому торговельно-економічному інституті КНТЕУ та між навчальними закладами України, в межах яких проводилось дослідження.

В процесі проведення експерименту ми працювали в групових проектах середньої тривалості (від тижня до місяця).

Серед основних напрямів впливу туризму на життя суспільства особливе місце посідає його гуманітарна функція. Вона полягає у розвитку особистості, розширенні її світоглядних орієнтирів, творчого потенціалу. Туризм є сферою

людської діяльності, а екскурсійні заходи виконують у ній інтелектуально-пізнавальну функцію. При організації різних видів туризму екскурсії є обов'язковою частиною програм, отже, існує потреба у якісному екскурсійному наповненні туристичних послуг [134, с. 12].

Екскурсія – колективне відвідування музею, пам'ятного місця, виставки, підприємства тощо; поїздка, прогулянка з освітньою, науковою, спортивною або розважальною метою. Показ об'єктів відбувається під керівництвом кваліфікованого спеціаліста – екскурсовода, який передає аудиторії бачення об'єкта, оцінку пам'ятного місця, розуміння історичної події, пов'язаного з цим об'єктом. Екскурсії можуть бути як самостійною діяльністю, так і складовою комплексу туристичних послуг [279].

Ми організовували різні види екскурсій, а саме: оглядові, тематичні, навчальні, колективні, туристичні, міські, комплексні, пішохідні, транспортні, екскурсія-масовка, екскурсія-прогулянка, екскурсія-лекція, короткотривалі (впродовж години), довготривалі (від тижня до місяця).

Участь в екскурсіях як викладачами, так і студентами дає змогу добре орієнтуватися в подіях сучасного ринку туризму, накопичувати інформацію з метою її подальшого використання для удосконалення знань, умінь та навичок іншомовного професійного спілкування. Кожна нова інформація, що засвоюється, стає індивідуальним знанням, переконанням, тобто знання стають засобом засвоєння нових знань. Це, так би мовити, ідеальні засоби, які пов'язані з розумінням матеріалу, що полегшує логіку роздумів та прямо чи опосередковано формує техніку мовлення майбутнього менеджера сфери туризму.

Проект-екскурсія «Архітектурна спадщина Григорія Артинова»

Метою проекту-екскурсії є ознайомлення з історією створення архітектурного обличчя міста Вінниці, одержання додаткових знань стосовно життя та творчості архітектора Г. Артинова. Відповідно до мети, сформовано завдання:

- 1) ознайомлення із життям та архітектурною діяльністю архітектора Артинова у місті Вінниці;

- 2) показ об'єктів екскурсії – споруд та будівель, спроектованих Г. Артиновим та збережених до наших часів;
- 3) розповідь про історію проектування будівель Г. Артиновим;
- 4) висвітлення інформації про внесок архітектора Артинова в розбудову міста, його архітектурного оснащення.

Студентів було розподілено на три групи: історики, екскурсоводи та перекладачі. Перша та друга групи працювали над створенням екскурсійного проекту.

Загальну схему екскурсійного проекту зображено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Етапи	Діяльність викладача	Діяльність студентів	Формування ключових компетентностей
Підготовчий	Визначення теми, мети і завдань, типу проекту, кількості учасників. Створення невимушеної обстановки, атмосфери співпраці націлювання студентів на активну роботу, шанобливе ставлення один до одного.	Занурення у творчу атмосферу, настрій на активну практичну діяльність, вибір теми майбутнього проекту, прогнозування результатів, вибір способу реалізації проекту.	здатність здобувати знання з різних джерел інформації, зокрема й пізнавальних; здатність створювати та розв'язувати нестандартні ситуації; здатність самостійно ставити освітні цілі та проектувати шляхи їхньої реалізації; прагнення до особистісного самовдосконалення
Організаційний	Спостереження консультація в питаннях пошуку інформації, роботи в групі, при необхідності організація роботи груп, визначення часових рамок	Уточнення інформації, формування групи, розподіл ролей, розробка плану майбутньої діяльності, вибір методів роботи, визначення	здатність проектувати свій подальший професійний розвиток; здатність до самостійного вибору власної стратегії професійної діяльності; здатність одночасно виконувати декілька

	подальшої роботи.	джерел інформації	видів дій у процесі діяльності; здатність до лідерства;
Діяльнісний	Спостереження, консультація, координація проекту, допомога в підготовці до захисту проекту та оформленні результатів.	Безпосередня роботи над проектом, консультація з викладачем, підготовка до захисту проекту.	усвідомлення цінностей загальної культури; здатність аналізувати й оцінювати найважливіші досягнення етнічної, європейської та світової науки й культури, уміння орієнтуватися в сучасному культурному просторі; уміння користуватися рідною та іноземними мовами; уміння застосовувати мовленнєві навички та норми відповідної мовної культури, символіку, тексти в процесі комунікації; уміння орієнтуватися в інформаційному просторі; володіння інформаційними технологіями; володіння професійною термінологією та відповідними прийомами професійного спілкування та готовність до їх застосування на практиці; здатність продуктивно співпрацювати з різними партнерами в групі та команді; здатність виконувати різні ролі й функції в колективі;

			здатність до творчого мислення та креативності; наполегливість при виконанні різних видів діяльності.
Оцінний	Участь у колективному аналізі та оцінці результатів, узагальнення отриманих результатів, підведення підсумків, організація рефлексії.	Представлення результатів, захист проекту, аналіз і оцінка результатів і зробленого, виявлення успіхів і невдач, обговорення перспектив і тем нових проектів.	уміння самостійно контролювати й оцінювати власні досягнення; уміння оцінювати та пояснювати виникаючі проблемні ситуації уміння брати на себе відповідальність за прийняті рішення та їх виконання; спроможність проявляти ініціативу.

Студенти ЕГ для підготовки проекту-екскурсії працювали за таким планом:

1. Контрольний текст екскурсії «Архітектурна спадщина Григорія Артинова».
  - 1.1. Оригінальна повнофігурна паркова скульптура Г. Артинова.
  - 1.2. Водонапірна вежа.
  - 1.3. Відділ Телекомсервіс ПАТ «Укртелеком».
  - 1.4. Колишнє приміщення готелю «Савой».
  - 1.5. Будинок Райхера.
  - 1.6. Торгово-промислова палата.
  - 1.7. Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К.А. Тімірязєва.
  - 1.8. Меморіальна дошка на честь першого архітектора м. Вінниці.
  - 1.9. Вінницький державний академічний театр імені М. Садовського.
  - 1.10. Середня загальноосвітня школа I-III ступенів – гімназія № 2.
2. Технологічна карта.
3. Матеріали «портфеля екскурсовода».
4. Висновки.
5. Список використаних джерел.

Важливим етапом виконання нашого проекту була організація зовнішньої оцінки виконання проекту, що дозволяє підвищити ефективність його виконання, усунути труднощі, вносити вчасну корекцію. Оцінювання проекту відбувалось за наступною схемою (таблиця 2.2.)

Таблиця 2.2.

	<i>Критерії</i>	<i>Обґрунтування критеріїв</i>
<i>Зміст</i>	Розуміння завдання	<ul style="list-style-type: none"> – робота демонструє точне розуміння завдання; – використовуються як матеріали, що мають безпосереднє відношення до теми, так і матеріали, що не мають відношення до неї; – використовуються матеріали, що не мають безпосереднього відношення до теми, зібрана інформація не аналізується і не оцінюється.
<i>Самостійна робота групи</i>	Злагоджена праця в групі	<ul style="list-style-type: none"> – чітко спланована робота групи; – робота групи частково спланована; – не спланована робота в групі.
	Розподіл ролей в групі	<ul style="list-style-type: none"> – вся діяльність рівномірно розподілена між членами групи; – робота над матеріалом рівномірно розподілена між більшістю учасників; – декілька членів групи відповідають за роботу всієї команди.
	Авторська оригінальність	<ul style="list-style-type: none"> – унікальна робота. Міститься велика кількість прикладів; – робота містить авторські знахідки; – стандартна робота, не містить авторської індивідуальності.
	Самостійність роботи групи	<ul style="list-style-type: none"> – повна самостійність у виконанні роботи; – часткова самостійність роботи групи; – несамостійна робота групи.
<i>Оформлення роботи</i>	Ідеї і зміст	<ul style="list-style-type: none"> – повністю розкриті і обґрунтовані основні ідеї проекту. – розкриті основні ідеї проекту. – основні ідеї показані на основі готових таблиць, висновків.
	Грамотність	<ul style="list-style-type: none"> – організаційна структура чітка і очевидна. – граматика і використана термінологія майже вірні. – граматика і використання термінів невірні.

	Оформлення	<ul style="list-style-type: none"> – оформлення дає можливість легко сприймати зміст. – зовнішній вигляд майже завжди дає можливість легкого сприйняття змісту. – оформлення не відповідає естетичним вимогам і зміст важко сприймається
Захист роботи	Якість доповіді	<ul style="list-style-type: none"> – аргументованість основних позицій, композиція доповіді логічна, повне подання в доповіді результатів роботи; – порушення логіки виступу, неповне надання результатів роботи, неповна система аргументації; – незаявлені аргументи з основних позицій, повне порушення логіки, наведені результати дослідження.
	Обсяг і глибина знань з теми	<ul style="list-style-type: none"> – доповідачі демонструють ерудицію, відображають міждисциплінарні зв'язки; – доповідачі грамотно викладають матеріал, але не показують глибоких знань; – доповідачі виявляють повне не володіння матеріалом.
	Культура мови, манера триматися перед аудиторією	<ul style="list-style-type: none"> – доповідачі упевнено тримаються перед аудиторією, грамотно володіють мовою, дотримуються регламенту, утримують увагу аудиторії; – доповідачі допускають не грубі мовні помилки у виступі, трохи порушують регламент, частково утримують увагу аудиторії; – доповідачі розгублюються перед аудиторією, виявляють бідність мови, порушують регламент, не можуть утримати увагу аудиторії.
	Відповіді на запитання	<ul style="list-style-type: none"> – доповідачі переконливо і повно відповідають на запитання, доброзичливо тримаються, прагнуть використовувати відповіді для успішного розкриття теми; – доповідач не на всі запитання може знайти переконливі відповіді; – доповідач не може відповісти на запитання або у відповідях поводить себе агресивно, некоректно.
	Ділові і вольові риси доповідача	<ul style="list-style-type: none"> – доповідач прагне до досягнення високих результатів, готовий до дискусії, доброзичливий, контактний; – доповідач готовий до дискусії, не завжди проявляє доброзичливість; – доповідач не готовий до дискусії, агресивний

Англійська продовжує збільшувати свою нішу як найбільш розповсюджена іноземна мова. Загалом найпоширенішими мовами Європейського Союзу є англійська (для 13% населення вона є рідною; для 34% – іноземною); німецька (відповідно 18% та 12%); французька (12% – 11%); італійська (13% – 2%); іспанська (9% – 5%); польська (9% – 1%). Щодо української мови, то вона зазвичай класифікується як регіональна європейська мова, на якій розмовляють в основному в Україні та сусідніх з нею державах. Це безперечно ускладнює проблему міжкультурного спілкування та створює перепони на шляху приєднання нашої держави до загальноєвропейського інтеграційного процесу [29, с. 384].

Оскільки однією з основних вимог до майбутнього менеджера сфери туризму є досконале володіння іноземними мовами, третя група студентів (перекладачі) робили переклад екскурсії на іноземну мову (англійську). Екскурсійний проект англійською мовою представлено у додатку Б (дивись Додаток Б).

Основним засобом формування позитивної мотивації майбутніх менеджерів сфери туризму до вивчення гуманітарних дисциплін є система вправ та завдань.

Науковці термін «вправа» інтерпретують по-різному. Одні розглядають її як дії, виконвані з навчальною метою і спрямовані на розвиток, закріплення або корекцію відповідних умінь і навичок [94]; інші – як психофізіологічну діяльність комунікативного характеру, спрямовану на формування здатності брати участь в обміні інформацією [123]; треті – як засіб взаємодії того, хто навчає і того, хто навчається, опосередкований іншомовним матеріалом і конкретними міжособистісними стосунками [125].

У нашому розумінні, *вправа* – це спеціально організоване в навчальних умовах багаторазове виконання окремих операцій, дій або діяльності з метою оволодіння ними або їх удосконалення [174, с. 64]. Будь-яка вправа, незалежно від рівня складності, містить три обов'язкові структурні компоненти: а) завдання; б) виконання завдання; в) контроль виконаного завдання. Зразок виконання є факультативним компонентом вправи, оскільки в деяких вправах він є необхідним, в інших у цьому немає потреби. Нам імпонує точка зору Н. Склярєнко, яка визначила сучасні вимоги до вправ [220, с. 3-7]. Розглянемо

вимоги до кожного з компонентів вправ у контексті нашої наукової роботи в процесі вивчення дисципліни «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)».

Згідно з комунікативним підходом, вправа має моделювати певний відтинок реального спілкування із збереженням суттєвих рис об'єкта, що моделюється [187] та першою вимогою до завдання у вправах є комунікативність. Другою вимогою до завдання виступає вмотивованість мовленнєвих дій студентів, оскільки кожен акт діяльності починається з мотиву [147]. Ця вимога до завдання передбачає чітке формулювання завдання, пояснення, для чого студенти мають щось сказати, прослухати, виконати. Як зазначає Н. Скляренко, вмотивованість вправ може бути суто комунікативною або комунікативно-рольовою, коли студент виконує у вправі певну роль, ігровою, де мотивом є бажання виграти чи взяти участь у грі. Проте необхідно мотивувати спілкування саме іноземними мовами, а для цього рекомендується, щоб принаймні один із комунікантів узяв на себе роль носія іноземної мови або людини, яка не знає рідної мови партнера по спілкуванню, але обидва комуніканти володіють спілкуються нею [220]. У нашій системі вправ і завдань буде використовуватися комунікативна та комунікативно-рольова мотивація, причому остання матиме соціальну, загальнокультурну й професійну спрямованість.

Третьою вимогою до завдання у вправах є створення навчально-комунікативних ситуацій, які б відтворювали та моделювали процес реального спілкування, де вказуються комуніканти, їх стосунки, комунікативні наміри й обставини спілкування [218, с. 3-7].

Наступна вимога – наявність новизни, оскільки в реальному спілкуванні ми дізнаємося або сповіщаємо партнерові зі спілкування щось нове.

У зв'язку з тим, що оволодіння іноземною мовою є складовою культури народу, мова якого вивчається, висувається наступна вимога до завдання та змісту вправи – культурологічна спрямованість. Це означає, що зміст більшості вправ має знайомити студентів із культурними реаліями, традиціями, характерами та звичками людей англомовних країн, тобто формувати соціальну та загальнокультурну компетентності майбутніх менеджерів сфери туризму.

Остання вимога до завдань вправ – професійне спрямування. Оскільки в процесі вивчення гуманітарних дисциплін (зокрема іноземних мов) необхідно формувати всі КК, які входять до професійної компетентності, відповідно і вправи повинні бути професійно орієнтованими.

Наведемо приклад завдання до вправи і проаналізуємо його у відповідності з висунутими вимогами.

Приклад 1.

- You are a student of the Institute of Tourism. You've been given a task to interview Ann Smith (travel agent from the United Kingdom) that has arrived in Ukraine. Ask her about the career opportunities in the tourism industry in the UK; express your opinion about their positive and negative aspects in Ukraine and the UK. (Ви – студент Інституту туризму. Ви повинні взяти інтерв'ю у Ани Сміт (агент туризму з Великобританії), яка приїхала в Україну. Запитайте її про кар'єрні можливості в туристичній індустрії Британії; сформуйте свою думку щодо позитивних і негативних сторін кар'єрного росту в Україні та Британії).

- You are Ann Smith a travel agent from the United Kingdom. Answer the student's questions. (Ви – Ана Сміт. Дайте відповідь на запитання.)

У цьому завданні мотивація мовленнєвих дій студентів забезпечується отриманими ролями. Створена навчально-мовленнєва ситуація моделює реальний процес комунікації. Новизна полягає у тому, що студенти матимуть нагоду висловити власні думки та порівняти розвиток туризму в Україні та США, а це, своєю чергою, забезпечує культурологічну та професійну спрямованість вправи.

Виконання завдання є другим обов'язковим компонентом вправи. Вимогами до нього є: ступінь керованості мовленнєвими діями студентів, форми організації вправи, опори, необхідні для виконання вправи, місце виконання – в аудиторії, лабораторії, лінгафонному кабінеті, відео- чи комп'ютерному класі, вдома; та яке обладнання потрібне для виконання завдання.

За ступенем керування розрізняють повністю керовані мовленнєві дії, частково керовані та дії з мінімальним рівнем керування [118, с. 54].

Не менш важливим питанням для виконання завдання є наявність/відсутність опор висловлювання. Під час формування у майбутніх менеджерів сфери туризму КК використовуються як природні опори (графік руху транспорту, карти, маршрути тощо), так і опори, створені спеціально з навчальною метою. Спеціально створені опори використовуються в навчальному процесі з метою допомогти студентові побудувати власне висловлювання. Ці опори можуть бути невербальними або вербальними. Їх призначення полягає у допомозі сформулювати думку, а не нав'язувати її тому, хто говорить іноземною мовою. Що стосується вербальних опор, то вони можуть бути представлені у вигляді підставної таблиці, структурно-мовленнєвої схеми висловлювання, списку ключових слів / словосполучень тощо. Під час формування ключових компетентностей використання та забезпечення студентів вербальними / невербальними опорами залежить від рівня сформованості відповідних ключових компетентностей, способу організації вправ, характеру опор та їх доцільності.

Аналізуючи наступний обов'язковий компонент вправи – контроль, зосередимо увагу на об'єктах, способах і формах контролю. Так, основним об'єктом контролю має бути рівень сформованості ключових компетентностей. Основним способом оцінювання рівня сформованості КК є самостійне вживання лексичних одиниць, граматичних структур у зв'язку із сформульованою викладачем навчально-комунікативною ситуацією. Щодо форм контролю, то варто використовувати не лише контроль з боку викладача, але й взаємоконтроль та самоконтроль [220].

Поряд із поняттям «вправа» вживається поняття «завдання». У сучасній методичній науці не існує остаточного визначення поняття «завдання», а тому вчені тлумачать його по-різному. З розвитком комунікативного методу викладання іноземних мов набуває широкого розповсюдження поняття «комунікативне завдання». Отже, під поняттям «комунікативне завдання» ми розуміємо таке завдання, основними характеристиками якого є переважна увага до змісту, а не лінгвістичної форми; співвідношення з умовами реальної комунікації; досягнення певного результату [206].

Що стосується комунікативних завдань, то вони повинні відповідати таким вимогам: а) інструкція до завдання – комунікативність, вмотивованість, б) виконання завдання – керування діями й діяльністю студентів у залежності від поставленої викладачем мети та етапу навчання, використання спеціально створених вербальних опор, використання оптимальних способів організації завдань; в) контроль – вибір оптимальної форми контролю.

Розглянуті вище вимоги до вправ і завдань дозволяють перейти до вирішення питання розробки системи вправ і завдань з метою формування КК майбутніх менеджерів сфери туризму. Для створення системи вправ і методичних завдань необхідно визначити типи і види вправ за критеріями, організувати їх в межах певної системи.

Розглянемо поняття «система вправ», яке по-різному тлумачиться дослідниками. На думку І. Рахманова, система вправ – це сукупність типів і родів вправ, пов'язаних між собою за призначенням, матеріалом і способом виконання, розташованих за принципом сурядності й підрядності [205, с. 58].

Нам імponує думка Н. Гез, яка визначає систему вправ як організацію взаємопов'язаних дій, що розташовані у порядку наростання мовних та операційних труднощів, з урахуванням послідовності становлення мовленнєвих навичок і вмінь, а також характеру реально існуючих актів мовлення [62, с. 22].

Зважаючи на те, що побудова системи вправ є неможливою без визначення критеріїв класифікації вправ, розглянемо ці критерії та вкажемо, які вправи увійдуть до підсистеми для формування КК майбутніх менеджерів сфери туризму. Так, до критеріїв класифікації вправ ми, слідом за Н. Скляренко, відносимо такі: 1. Вмотивованість. 2. Ступінь комунікативності. 3. Ступінь керування. 4. Спрямованість навчальної дії / діяльності на прийом або видачу інформації. 5. Наявність ігрового компонента. 6. Спосіб організації. 7. Необхідність забезпечення опорами. 8. Професійна спрямованість. 9. Місце виконання [220, с. 3-7]. Крім того, ми вважаємо за необхідне додати ще такий критерій як загальнокультурна спрямованість.

До нашої системи ми включили вмотивовані умовно-комунікативні і комунікативні вправи. Ступінь керування мовленнєвими діями студента у запропонованій нами системі вправ буде залежати від етапу формування й розвитку відповідних ключових компетентностей. Рецептивні вправи у запропонованій нами системі призначені для навчання студентів сприймати іншомовне спілкування, розпізнавати та співвідносити її з певним значенням. Виконання репродуктивних вправ передбачає сприйняття певної інформації та часткове репродукування її. У продуктивних вправах студенти самостійно породжують висловлювання в усній формі. Щодо п'ятого критерія, то до нашої системи вправ увійдуть вправи без ігрового компоненту, в яких студенти спілкуються від власного імені, що є основою для здійснення реального спілкування англійською мовою, та вправи з рольовим ігровим компонентом, в яких студент виступає не від власного імені, а виконує ту чи іншу роль. Відповідно до шостого та сьомого критеріїв, у запропонованій нами системі вправ знаходять місце фронтальні, парні, групові й індивідуальні вправи із зоровими та об'єктивними опорами.

У відповідності до критерію «професійна спрямованість» та «місце виконання», у нашій системі використовуються професійно спрямовані аудиторні та позааудиторні вправи, оскільки умови навчання повинні бути адекватними умовам майбутньої професійної діяльності.

Визначені в першому розділі дисертації ключові компетентності майбутніх менеджерів сфери туризму є теоретичною основою у розробці системи вправ для студентів вищих навчальних закладів сфери туризму, а відібраний мовний а мовленнєвий матеріал дозволяє наповнити цю систему конкретним змістом і реалізувати її у 3 циклах (Units), 21 занятті, характерних для сфери туризму:

– тема «The Tourism and Travelling» (*Туризм і подорожування*): 1. Travel (*Подорож*). 2. Tourism today (*Сьогодення туризму*). 3. What is your job? (*Яка твоя професія?*). 4. Writing a CV (*Написання резюме*). 5. IT and the travel industry (*Використання інформаційних технологій в індустрії туризму*). 6. Tips for travellers (*Поради для подорожуючих*). 7. The tourist industry (*Туристична індустрія*).

– тема «Accommodation and Catering» (*Діяльність готелів та ресторанів*): 1. Hotel facilities (*Зручності готелів*). 2. Reserving accommodation (*Замовлення помешкання*). 3. Checking into a hotel (*Реєстрація у готелі*). 4. Who's who in hotel and catering (*Структура готелю та ресторану*). 5. Welcoming customers to a restaurant (*Запрошення клієнтів у ресторан*). 6. Explaining the menu (*Пояснення меню*). 7. Dealing with complaints (*Вирішення проблем*). 8. Accommodation and catering (*Діяльність готелів та ресторанів*).

– тема «Tourism and Transportation» (*Туризм і транспортування*): 1. At the airport (*В аеропорті*). 2. Booking a ticket (*Замовлення квитка*). 3. Air travel (*Подорож літаком*). 4. Types of water holiday (*Види морських подорожей*). 5. Adventure holidays (*Відпочинок з пригодами*). 6. Tourism and transportation (*Туризм і транспортування*).

Завданням кожного заняття є формування ключових компетентностей у майбутніх менеджерів сфери туризму, високий рівень розвитку яких сприятиме їхньому ефективному функціонуванню у культурному розмаїтті навчального та професійного середовищ.

Мета – забезпечити ефективне засвоєння користувачами базової термінології і понятійного апарату туристичної сфери, а також здійснити розвиток на його основі мовних знань і комплексу мовленнєвих навичок. Досягнення мети забезпечується системою вправ і завдань навчально-інформаційного, виховного й діагностичного характеру, що дає можливість не тільки удосконалити навички володіння англійською мовою, але й підвищити рівень предметних знань студентів у галузі їхньої спеціалізації [40].

Структура занять передбачає послідовне взаємопов'язане оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності: сприйняття на слух, говоріння, читання та письмо. Матеріал кожного заняття включає: базовий текст відповідної тематики та лінгвістичного наповнення, зразки діалогів або інтерв'ю для представлення типових для галузі спеціалізації структур і лексичних одиниць, рольові ігри й інші види творчих вправ для розвитку навичок усного мовлення.

Наявність завдань для самоперевірки дозволяє систематизувати вивчений матеріал з метою фіксації результатів навчання та якості засвоєння студентами вивченого матеріалу (Як приклад, у Додатку В подається система вправ з дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)»).

2.3. Використання засобів дистанційного навчання для організації самостійної роботи студентів

Розвиток високих технологій у все більших масштабах підвищує попит на інтелектуальність в освіті широких мас населення будь-якої країни. Це кардинально змінює стан системи освіти в суспільстві, її інституційний статус. Освіта стає не лише інструментом взаємопроникнення знань і технологій у глобальному масштабі, а й капіталу, засобом боротьби за ринок, розв'язання геополітичних завдань [71; 111; 127; 198; 199; 274; 277].

Сучасному суспільству потрібна масова якісна освіта, яка спроможна забезпечити зрослі вимоги до споживача та виробника матеріальних і духовних благ. Виконати соціальне замовлення суспільства через збільшення асигнувань на освіту, збільшення кількості навчальних закладів та іншими традиційними способами не в змозі навіть заможні країни. Тому поява дистанційної освіти не випадкова, це закономірний етап розвитку та адаптації освіти до сучасних умов.

Питання «бути чи не бути» дистанційній освіті вже не є актуальним. У всьому світі дистанційна освіта існує, займає своє соціально-значуще місце в освітній сфері. У кінці 1997 року в 107 країнах діяло близько 1000 навчальних закладів дистанційного типу. Кількість тих, хто здобув вищу освіту в системі дистанційної освіти, в 1997 р. становила близько 50 млн. осіб, у 2000 р. – 90 млн, за прогнозами у 2023 р. становитиме 120 млн. осіб [122].

Зацікавленість дистанційною освітою посилюється повідомленнями про динамічне зростання системи дистанційної освіти (ДО) за кордоном. Саме поняття ДО запозичене з англійської мови і практики освіти Великої Британії, Канади й особливо США, де не лише поняття Distance Education, а й аббревіатура

DE, що походить від цих слів, набули сталого значення й не вимагають розшифрування. В зарубіжній практиці поняття ДО охоплює найрізноманітніші моделі, методи й технології навчання, під час якого педагог і учень просторово розділені, знаходяться у різних місцях (аудиторіях, інститутах, регіонах, містах і навіть країнах). При цьому стають необхідними деяке середовище або засоби, за допомогою яких відбувається спілкування викладача та учня [70, с. 250].

Такими засобами можуть бути:

- 1) друковані або письмові матеріали, що пересилаються звичайною поштою або факсом;
- 2) телефонна мережа;
- 3) аудіо та відеозаписи, навчальне радіо та телебачення (а також кіно);
- 4) інтерактивні програмовані навчаючі засоби, комп'ютерні навчаючі програми;
- 5) локальні та глобальні комп'ютерні мережі.

Розвиток дистанційної освіти в Україні розпочався значно пізніше, ніж у країнах Західної Європи і здійснювався за несприятливих умов.

По-перше, рівень інформатизації українського суспільства становить не більш як 2-2,5% від рівня країн Заходу. Освіта практично не охоплена Internet системою. Лише близько 50 навчальних закладів (університети, інститути, коледжі, школи тощо) мають власні Web-сайти, що, безумовно, недостатньо в масштабі держави.

По-друге, теоретичні, практичні та соціальні аспекти дистанційної освіти розроблені недостатньо. Окремі надруковані праці українських вчених П. Дмитренка, Ю. Пасічника [80, с. 10], В. Кухаренка [142, с. 187], В. Олійника [182, с. 8] та ін. належать переважно періоду до 1999-2000 рр. та істотного впливу на загальну ситуацію щодо дистанційної освіти в Україні не мають. Те саме стосується і локальних досягнень у галузі дистанційної освіти окремих вузів і наукових організацій.

По-третє, в Україні тривалий час, практично до 2000 р., була відсутня державна стратегія розвитку дистанційної освіти, що знайшло відображення в законодавстві України в галузі освіти.

Застосування дистанційного навчання стає одним із стратегічних напрямів розвитку та реформування системи освіти України [89]. На сьогодні дистанційне навчання досить повільно впроваджується в освітній процес вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку фахівців різних галузей людської діяльності зокрема закладів туристичної сфери.

Розглянемо детальніше поняття ДО, а також спектр його можливостей.

Дистанційна освіта – це практика, яка зв'язує викладача, студента, а також джерела, розміщені в різноманітних географічних регіонах, за допомогою спеціальної технології, що дозволяє здійснювати взаємодію. Остання може забезпечуватись різними способами, наприклад, обмін друкованими матеріалами за допомогою пошти й телефаксу, аудіоконференція, комп'ютерна конференція, відеоконференція ДО є перспективним способом одержання освіти ізольованими учнями в селах, учнями зі специфічними вимогами, інвалідами, особами, які нездатні отримати освіту іншими способами.

Можна визначити ДО як освіту, що характеризується п'ятьма головними моментами:

- а) наявність викладача і студента і, як мінімум, існування домовленості між ними;
- б) просторова розділеність викладача і студента;
- в) просторова розділеність студента та навчального закладу;
- г) двохспрямована взаємодія викладача і студента;
- д) підбір матеріалів, призначених спеціально для ДО.

В основному, в ДО є два підходи забезпечення підтримки навчання – розширення та трансформація. Ці підходи можна описати таким чином. Модель розширення має місце тоді, коли викладач веде заняття, яке технологічно мало відрізняється від традиційного, розширюючи його до інших просторових і часових рамок. Діяльність педагога, сукупність навчальних матеріалів, навчальне середовище дозволяють імітувати ситуацію навчання в умовах кабінету, а також

компенсувати втрачені канали спілкування та одержання навчальної інформації. Така модель навчання передбачає перетворення лекції й наступного обговорення в кабінеті в індивідуальні навчальні матеріали.

Модель трансформації характеризує такі форми організації ДО, які не імітують традиційне навчання, а становлять щось нове, специфічно пов'язане з технологіями зв'язку викладачів і студентів, що використовуються в навчальному процесі.

Програми ДО не обов'язково становлять приклади точної відповідності певній моделі, однак знання відмінностей між моделями важливе для розуміння проблем психологічного та педагогічного лаштунків, з якими зіткнулась ДО. Разом з новими методами й технологіями навчання ДО привносить у теоретичну педагогіку й освітню практику нові поняття і терміни, до яких насамперед відносяться такі:

- віртуальний клас (група);
- підтримка навчання (підтримка учнів);
- навчальні телекомунікаційні проекти;
- зворотний зв'язок;
- діалогова технологія;
- комп'ютерний зв'язок;
- телеконференція;
- координатор, модератор, фасилітатор телекомунікаційного проекту (телеконференції) [70, с. 252].

У процесі формування КК, а особливо це стосується студентів вищих навчальних закладів сфери туризму, важливо не просто навчити спілкуватися однією чи кількома іноземними мовами, а захопити студентів, тобто навчити їх вчитися. Тому, як наголошують психологи, студент має бути готовим до активної самостійної діяльності. Це означає, що важливе місце у процесі формування ключових компетентностей повинно належати самостійній роботі студента, котрій у сучасній вищій школі приділяється значна увага [107; 109; 128; 176; 192; 193; 253; 286]. Важливо, що здатність до самостійної діяльності як особлива риса

особистості є метою всього процесу навчання, що, у свою чергу, сприяє формуванню творчого ціннісного ставлення до реального професійного середовища.

Самостійна робота виконує значну роль у формуванні ключових компетентностей майбутніх фахівців. При цьому слід врахувати:

- значення самостійної роботи в підвищенні ефективності навчання;
- важливе її місце в реалізації компетентнісного підходу до вивчення гуманітарних дисциплін;
- джерела інформації для самостійної роботи;
- проблема самоконтролю;
- аспекти організації самостійної роботи.

Як відомо, знання, набуті самостійно, із самостійним розв'язанням проблем, є міцнішими, ніж ті, які здобуті за допомогою викладача. Це пов'язано з тим, що в процесі навчання кожен студент безпосередньо працює з навчальним матеріалом, зосереджує на ньому увагу, мобілізуючи всі розумові, емоційні та вольові сили. За цих умов пасивність студента неприпустима [67, с. 22].

Самостійна робота, безперечно, є індивідуальною, і це також важливий аспект у формуванні КК майбутніх менеджерів. Передбачається, що кожен студент використовує власне джерело інформації, сам обирає потрібні для нього матеріали. Саме ця особливість самостійної роботи є дуже важливою, вона надає їй гнучкості, адаптивності, а отже, забезпечує успішність навчання.

Організовуючи самостійну роботу у контексті формування КК майбутніх менеджерів сфери туризму, ми звертали увагу на джерела інформації, що можуть використовуватися студентами в самостійній роботі – це підручники, навчальні посібники, граматики, дво- та тримовні словники, а також і фахового спрямування – словники спеціальних термінів, лінгвокраїнознавчі довідники, періодичні видання туристичного профілю, крім того, характерні для майбутніх менеджерів сфери туризму джерела інформації – рекламні проспекти, каталоги, путівники, Інтернет тощо.

Основною метою самостійної роботи вважаємо досягнення належного рівня сформованості КК під час навчання у вищому навчальному закладі, а також вміння самостійно реалізувати набуті навички та знання під час професійної діяльності. Враховуючи важливість самостійного застосування після закінчення вищого навчального закладу здобутих знань, умінь і навичок, формуємо у студентів здатність підтримувати та підвищувати у процесі самоосвіти належний рівень КК з метою безперервного вдосконалення професійної діяльності. З психологічного погляду подібна самоосвітня діяльність передбачає стійкий мотиваційний компонент. Розвиток і становлення цих особливих ознак і передумов самоосвіти може здійснюватися лише за умов бажання самого студента, а отже, тільки в ході самостійної роботи.

Для виконання самостійної роботи майбутніми менеджерами сфери туризму ми розробили навчальний дистанційний курс «Ділова іноземна мова» на базі Інтернет-платформи Moodle (<http://sun.vtei.com.ua/course/view.php?id=114>). За допомогою цього курсу студенти мають змогу переглядати весь матеріал, який дає викладач на практичних заняттях впродовж всього навчання; друкувати його, за необхідністю; виконувати домашнє завдання та самостійну роботу; відпрацьовувати пропущені заняття [38, с. 13].

Навчальний дистанційний курс «Ділова іноземна мова» має на меті формування іншомовної комунікативної, інформаційної, професійної та навчально-пізнавальної компетентності майбутніх менеджерів сфери туризму, що передбачає: засвоєння термінологічного апарату сфери економіки, торгівлі й туристичного бізнесу, уміння ним користуватися для академічних і професійних потреб; розвиток навичок усного (діалогічного й монологічного) мовлення, письма, функціонального читання, формування вмінь складання анотацій та реферування іншомовних текстів фахової тематики; поглиблення розуміння іншомовних соціокультурних реалій, знання й адекватне тлумачення різних зразків мовної поведінки, уміння адекватно реагувати й діяти в професійних і побутових контекстах полікультурного середовища [39, с. 560].

Дистанційний курс розбито на окремі розділи, які містять такі компоненти:

Розділ 1. Методичні рекомендації щодо роботи з курсом, які містять інструкцію особливостей роботи з курсом у період дистанційного навчання.

Розділ 2. Робоча навчальна програма курсу «Ділова іноземна мова».

Робоча навчальна програма курсу – методичний документ, що містить виклад конкретного змісту навчальної дисципліни, послідовність, організаційні форми її вивчення та їх обсяг, визначає форми та засоби поточного та підсумкового контролю [266, с. 222].

Розділ 3. Тематичні плани та критерії оцінювання.

У темах, передбачених тематичними планами, навчальний матеріал розподілено за заняттями. Для кожної групи визначено обсяг завдань на кожне заняття, виконання яких передбачає: опрацювання нового лексичного матеріалу (тем) із подальшими лексичними вправами; повторення граматичних тем із подальшим виконанням граматичних вправ і тестів, поданих в розробці заняття.

Виконані завдання оцінюються відповідно до зазначених критеріїв.

Розділ 4. Список рекомендованої літератури. Глосарій. У даному розділі розміщено перелік необхідної літератури для використання в процесі опрацювання нового матеріалу та для виконання самостійної роботи.

У розділі 5. «Плани та завдання до практичних занять» кожна тема, зазначена в тематичному плані, розташована в окремій папці, назва якої відповідає темі та має назву групи (наприклад папка «Management T-11»). Кожна папка містить файл (файли), в яких визначенні завдання до кожного практичного заняття; назва файлу відповідає номеру заняття (наприклад, файл «Lesson 1»). Порядок виконання завдань, їхнє оцінювання та спосіб співпраці з викладачем прописано в плані кожного практичного заняття.

Тестові завдання подано в розділі 5. «Плани та завдання до практичних занять». Назва тесту відповідає темі та номеру практичного заняття (наприклад «Test 1»). Вказівки щодо виконання тестів в on-line режимі, а також завдань, що вимагають відповіді через приєднані файли, подані в плані відповідного практичного заняття. Зміст тестів та індивідуальних завдань ґрунтується на матеріалі занять, що вимагає його попереднього опрацювання.

Розділ 6 містить методичні рекомендації та завдання до самостійної роботи студентів. Викладач оцінює виконання самостійної роботи студентів відповідно до критеріїв, зазначених у розділі 3.

Розділ 7. Індивідуальні завдання для відпрацювання пропущених занять. Студенти, які пропустили заняття з певної причини, мають змогу відпрацювати його в on-line режимі. Після проходження тестів друкується протокол відпрацювання і передається на перевірку викладачеві, який виставляє бал відповідно до розроблених критеріїв.

Розділ 8. Тестові завдання для самоконтролю за темами розроблено викладачем для самоперевірки знань студентів після кожної теми. Завдання включають як лексичні так і граматичні тести для самоконтролю.

Розділ 9 містить програмні питання до заліку або екзамену з дисципліни «Ділова іноземна мова».

Розділ 10. Граматичні завдання. Даний розділ містить матеріали до кожної з граматичних тем, передбачених тематичним планом дисципліни.

У розділі 11 надано перелік тем до державного некваліфікаційного екзамену з дисципліни «Іноземна мова» та «Ділова іноземна мова».

Розділ 12 є останнім розділом і включає в себе мультимедійні матеріали курсу, а саме: презентації, аудіо та відео записи, які використовуються для формування комунікативної та професійної компетентностей [43, с. 21].

Сучасні інноваційні технології можна використовувати під час вивчення різних дисциплін, проте необхідно звернути увагу на те, що гуманітарні знання мають свою специфіку, а саме:

– гуманітарні знання не привласнюються, а виробляються в процесі осмислення отриманої інформації, а тому передбачають вербальність, живе спілкування;

– рівень засвоєння гуманітарних знань має не кількісні, а якісні критерії, визначити які можна лише шляхом спілкування;

– гуманітарні знання передбачають творчу спрямованість, багато варіативність відповідей [95, с. 8].

Як свідчить власний досвід викладання, використання сучасних інноваційних технологій разом з іншими видами навчальної діяльності повинно бути раціональним. Саме визначення раціонального співвідношення засобів аудіо-відео- та комп'ютерної взаємодії є однією з головних умов ефективності навчального процесу.

2.4. Забезпечення проблемного й творчого характеру навчальних завдань шляхом використання веб-квестів

Проблемний і творчий характер завдань з дисциплін гуманітарного циклу забезпечують для кожного студента наявність активної дослідницької позиції. Основні вимоги до проблемних завдань, як зазначає В. Вергасов [51], найбільш повно розроблені А. Матюшкіним [163] і М. Махмутовим [164]. До них належать:

- суперечність, що криється в змісті інформації, адже шлях пізнання істини лежить через виявлення і розв'язання суперечностей, а не через догматичне стимулювання істини;
- орієнтація на максимальну самостійність і пізнавальну діяльність студента;
- відповідність навчальної інформації вже наявним у студента знанням і способу діяльності;
- створення складних ситуацій у вирішенні проблеми, яка водночас має бути доступною для вирішення;
- максимальна зрозумілість і відсутність незрозумілих для студентів слів і виразів.

Досить ефективним засобом формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму, як показало наше дослідження, є веб-квести.

Розглянемо детальніше технологію веб-квестів та проаналізуємо можливість її застосування для формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму.

Концепція Веб-квестів (web-quest) була розроблена в США в Університеті Сан-Дієго в середині 90-х років ХХ століття професорами Б. Доджем та Т. Марчем.

За визначенням Б. Доджа, «Веб-квест – це довідково-орієнтована діяльність, у якій вся або часткова інформація одержується із ресурсів Інтернету, при необхідності доповнюється відеоконференцією» [276].

Т. Марч зазначає, що «Веб-квест у педагогіці – проблемне завдання з елементами рольової гри, для виконання якої використовуються інформаційні ресурси Інтернету» [285].

Нам імпонує думка Р. Гуревича [69], який зазначає, що Веб-квести організовані засобами Веб-технологій у середовищі WWW, за своєю організацією є досить складними та спрямовані на розвиток у студентів навичок аналітичного і творчого мислення і вважаємо, що майбутній менеджер сфери туризму має володіти високим рівнем початково-пізнавальної та інформаційної компетентності.

М. Кадемія наводить наступне визначення: «під квестом (англ. Quest – подорож, мандрівка) розуміють комп'ютерну гру, в якій гравець має добитися певної мети, використовуючи власні знання і досвід, а також спілкуючись з учасниками квесту» [112, с. 172].

На думку М. Андрєєвої, «Веб-квест – це освітній сайт, присвячений самостійній дослідницькій роботі студентів (зазвичай у групах) за певною темою з гіперпосиланнями на різні Веб-сторінки» [5, с. 24].

Як зазначає у своєму дослідженні Л. Шевченко «веб-квест – це вид дослідницької діяльності, спеціальним чином організований для виконання якої студенти здійснюють пошук інформації в мережі Інтернет за вказаними адресами [264, с. 69]. Квести створюються для того, щоб студенти вчилися використовувати отриману інформацію з практичною метою, дана технологія сприяє розвитку критичного, творчого мислення, аналізу, синтезу і оцінки інформації».

Проведений аналіз дефініції «Веб-квест» дав можливість сформулювати авторське визначення:

Веб-квест – це проектне моделювання цілісної структури діяльності майбутніх менеджерів сфери туризму, для реалізації якого використовуються Інтернет-ресурси.

Узагальнення розроблених підходів до організації та будови Веб-квестів дозволило нам визначити найбільш оптимальну структуру професійно орієнтованих Веб-квестів, які ми застосовували з метою формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму:

1. Вступ. По-перше, необхідно визначити тему, тип, зорієнтувати студента відносно того, що йому потрібно буде робити. По-друге, зацікавити студента за допомогою різних засобів. Вступ дає базові орієнтири і забезпечує довідковою та організаційною інформацією.

Форми Веб-квестів включають пошукові бази даних, мікросвіти, якими можна переміщатися, соціологічне дослідження або інтерактивну розповідь, форум, документи, які потребують аналізу, он-лайн інтерв'ю.

Тематика Веб-квестів може бути самою різноманітною, проблемні завдання можуть відрізнятися ступенем складності.

В процесі дослідження нами були розроблені творчі та наукові короткострокові та довгострокові квести для того, щоб забезпечити студенту більш ефективного використання його часу.

2. Завдання. Доцільно вибрати реальне та цікаве. На даному етапі визначається мета, умови, проблема та шляхи її оптимального розв'язання.

Веб-квести, в основному, – це групова діяльність, хоча можуть бути і соло-квести, які можуть застосовуватися, наприклад, в дистанційній освіті або у роботі з ресурсами бібліотеки. Веб-квест може бути підсилений за рахунок додаткових мотиваційних елементів, таких як виконання студентами ролей (наприклад, учений, детектив, менеджер, екскурсовод тощо), що стимулюють до взаємодії за допомогою комунікації.

Веб-квести можуть бути розроблені в рамках однієї дисципліни або вони можуть бути міждисциплінарними. Розроблення ефективних міждисциплінарних квестів є більш складним завданням, ніж розроблення квесту для однієї

дисципліни.

В процесі проведення експерименту ми намагались чітко схарактеризувати зміст завдання, оскільки, визначення завдання – найбільш важлива частина Веб-квесту і спрямовує студентів на те, що конкретно треба буде робити.

Ми використовували такі види завдань для Веб-квестів за Б. Доджем: перекази, творчі завдання, аналітичні задачі, головоломки, таємничі історії, оцінювання, наукові дослідження.

3. Ресурси (посилання). Це перелік Інтернет-ресурсів (Веб-документи, думки експертів, доступні через електронну пошту або в режимі реального часу (конференція), пошукові бази даних, книги, інші документи, фізично доступні в налаштуваннях, рекомендації з використання електронних джерел, подання «заготівок» – шаблонів Веб-сторінок, для полегшення роботи під час створення студентами власних сторінок як результату пройденого матеріалу, тощо), які необхідні для виконання завдання.

Мотивація студентів до безперервного навчання впродовж усього життя дуже важлива для освіти, тому викладачі повинні враховувати нові можливості пізнання світу. Веб-квест – це унікальна можливість використання всесвітньої мережі для навчання; найцікавіші автентичні завдання і рольові ігри в один і той же час. Граючи роль, студенти навчаються розв'язувати проблему з різних точок зору.

4. Процес виконання включає опис дій, які студенти повинні зробити впродовж вказаного завдання. Цей процес повинен бути розбитий на чітко описані кроки. На початковому етапі ми розподіляли ролі, обов'язки кожного учасника; потім планували діяльність групи, надавали і створювали навчальний продукт; в кінці процесу формулювали висновки. Після закінчення студенти презентували результат спільної діяльності, а ми, в свою чергу, оцінювали вклад кожного учасника групи.

Враховуючи те, що технологія Веб-квесту вивчається та використовується студентами на II курсі після проходження навчальної практики, для них не складно відтворити конкретні ситуації, що виникають в процесі вивчення

гуманітарних дисциплін. Саме тому студентам пропонується подати матеріал доступно, у привабливій формі, розробити нешаблонні алгоритми формування знань, умінь та навичок із використанням Інтернет-ресурсів.

В результаті виконання Веб-квесту у студентів формуються ключові компетентності: вибір соціальної ролі (соціальна), одержання навичок роботи в групі (комунікативна), пошук інформації (навчально-пізнавальна), володіння інформаційними технологіями (інформаційна), здатність до творчого мислення та креативності (підприємницька), самовдосконалення (загальнокультурна).

5. *Оцінювання* може включати як шкалу для самооцінки й оцінки роботи студентів, так і опис критеріїв оцінки викладачем.

Далі студенти аналізують ситуацію, вносять свої корективи, відповідають на запитання, вибирають найбільш доречні та ефективні прийоми роботи, оцінюють зіграну роль. Таким чином, формується професійна компетентність, а саме: здатність швидко і якісно орієнтуватися у професійній діяльності, вміння працювати у колективі, почуття впевненості у професійній діяльності, комунікабельність, вміння використовувати ІКТ, любов до дисципліни, володіння кон'юнктурою професійної діяльності, прагнення до самовдосконалення.

6. *Висновок*. Веде до завершення квесту і нагадує студентам про те, чому вони навчилися, і, можливо, закликає їх розширити свій досвід в інших галузях.

7. *Сторінка викладача* – методичні рекомендації для викладачів, студентів, які будуть працювати у Веб-квесті.

В ході проведення експерименту ми використовували конструкторські та творчі довгострокові веб-квести в межах вивчення гуманітарних дисциплін.

Наведемо приклад Веб-квесту з дисципліни «Історія України» на тему: «Запорізька Січ як центр консолідації національно-патріотичних сил, перехрестя багатьох культур та релігій».

Мета – сформувати у студентів цілісне уявлення про історичний поступ українського народу, закласти підвалини історичної пам'яті, сформувати історичне мислення, вміння визначати, доводити та відстоювати власну точку

зору, виховати фахівців-патріотів, здатних використовувати історичний досвід у вирішенні сучасних проблем України [261, с. 28].

Після проходження веб-квесту студенти повинні знати: історію виникнення козацтва, визначення терміну «козак», козацьку символіку, побут, звичаї козацького товариства, політичний устрій Запорізької Січі, українських гетьманів та отаманів, роль, яку відіграла Запорізька Січ у розгортання визвольної війни українського народу [43, с. 12].

Хід веб-квесту.

Організаційний момент – роз'яснення студентам правил роботи з технологією веб-квесту, визначення завдання, розподіл на групи.

Для проходження веб-квесту групу необхідно розбити на три команди, кожна з яких отримує своє завдання і готує звіт про виконану роботу у вказаному в завданнях вигляді. Завдання веб-квесту є окремими блоками питань, які містять інтернет-ресурси, де можна отримати необхідну інформацію. Після завершення роботи над веб-квестом проводиться захист робіт.

Група 1. Історики-дослідники

Група 2. Козаки

Група 3. Гетьмани

Кожен учасник веб-квесту отримує пам'ятку-алгоритм роботи у веб-квесті, яка допоможе йому організувати свою роботу.

Пам'ятка для учасників веб-квесту

1. Ознайомтеся з темою і проблемою веб-квесту.
2. Оберіть групу.
3. Ознайомтеся із завданнями своєї групи.
4. Складіть план пошуку інформації.
5. Оформіть звіт у вигляді презентації, веб-сторінки, веб-сайту.
6. Ознайомтеся з критеріями оцінки веб-квесту.
7. Підготуйтеся до захисту веб-квесту.

Група 1. Історики-дослідники

Завдання:

- 1) Описати політичний устрій Запорізької Січі;
- 2) Скласти розповідь про корогви (прапори) козаків;
- 3) Розповісти про зброю козаків;
- 4) Розповісти яку роль відігравала Запорізька Січ у розгортанні визвольної війни українського народу.

Група 2. Козаки

- 1) Дати визначення терміну «козак» та розповісти історію виникнення козацтва;
- 2) Описати звичаї Запорізької Січі;
- 3) Скласти доповідь про козацьку символіку.

Група 3. Гетьмани

- 1) Описати всіх українських гетьманів;
- 2) Розробити презентації про кожного гетьмана (Петро Сагайдачний, Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко, Іван Мазепа, Пилип Орлик, Павло Полуботок, Кирило Розумовський) та описати внесок кожного в розвиток української держави.
- 3) Описати систему управління Запорізькою Січчю.

Використовуйте для пошуку такі Інтернет-джерела:

<https://sites.google.com/site/civilizaciasrednevekova/>
www.wikipedia.org
www.uahistory2006.narod/m/indeks.htm.org
http://pidruchniki.com/1122061444728/istoriya/viniknennya_ukrayinskogo_kozats_tva_zaporozka_sich
www.liropis.org.ua/
https://www.youtube.com/watch?v=O_GDYsss6PE

Для перевірки та закріплення знань учасникам веб-квесту пропонується дидактична гра «Знайди помилку».

- Перші згадки про українських козаків у писемних джерелах з'явилися у 1569 р. Першу Запорозьку Січ на острові Мала Хортиця заснував православний князь Василь-Костянтин Острозький у 1556 р. Козаків називали запорозькими тому, що вони жили перед Дніпровими порогами. На Січі вся влада належала гетьману.

- Символом влади гетьмана на Січі вважалася шабля. Тільки один клейнод – військова печатка – вважалася символом усього козацького війська. На печатці Війська Запорозького було зображено золотого лева на синьому тлі. Символом влади довбиша був пернач. Коли запорожці обирали суддю, то вручали йому литаври.

Прикладом веб-квесту, що використовувався з метою формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в межах вивчення дисципліни «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» є веб-квест на тему «Tourism and Travelling (Туризм і подорож)», який було розміщено на нашому блозі (рис. 2.2).

Рисунок 2.2 Веб-квест на тему «Tourism and Travelling (Туризм і подорож)».

Метою розробленого нами веб-квесту є забезпечення ефективного засвоєння користувачами базової термінології і понятійного апарату туристичної сфери, а також здійснення розвитку ключових компетентностей на його основі. Веб-квест дає можливість не тільки удосконалити навички володіння англійською мовою, але й підвищити рівень предметних знань студентів у галузі їхньої спеціалізації.

Студентам було запропоновано попрацювати у віртуальній туристичній компанії (агенції) «Меридіан». Для цього ми розподілили їх на три групи:

1 група – Менеджери з реклами (managers of advertising)

2 група – Туристичні агенти (tourist agents)

3 група – Екскурсоводи (tour leaders)

Для кожної з груп ми запропонували завдання, а саме:

1 група (менеджери з реклами) працювали над створенням презентації про загальну діяльність фірми за планом, який включав такі пункти:

1) Загальна характеристика компанії.

2) Структура компанії.

3) Основні види діяльності та послуги, що надає агенція.

4) Взаємовідносини з готелями (перерахувати готелі, з якими співпрацює наша компанія).

5) Система захисту клієнтів.

6) Міжнародна діяльність.

Завдання другої групи (туристичні агенти) включало відповіді на питання після перегляду презентації на тему «20 найцікавіших місць планети» та розробку власних презентацій про одне з цікавих місць нашої планети.

Третя група студентів (екскурсоводи) працювали над організацією подорожі, а саме: складала діалоги, в яких замовляли кімнати в готелях та необхідний транспорт, описуючи всі його переваги. Розробляли програму подорожі, описуючі маршрут та визначні місця.

В процесі проведення експерименту студенти ЕГ також працювали над створенням Веб-квесту з дисципліни «Психологія» на тему: «Психологія спілкування».

Мета – сформувати у студентів цілісне уявлення про психологію спілкування; визначити структуру спілкування та види комунікації; дослідити способи впливу у процесі спілкування; визначити бар'єри спілкування [87].

Після проходження веб-квесту студенти повинні знати: особливості особистісної та групової комунікації; уміти застосовувати форми і методи психолого-педагогічного дослідження та впливу для підвищення ефективності професійної взаємодії та спільної діяльності.

Для проходження веб-квесту групу було розділено на три команди:

Група 1. Психологи-дослідники

Група 2. Психологи-практики

Група 3. Видатні психологи

Група 1. Психологи-дослідники

Завдання – скласти доповіді та розробити наукові презентації з тем:

- 1) Різновиди спілкування.
- 2) Особливості психолого-педагогічного спілкування.
- 3) Взаємний вплив людей в процесі міжособистісного спілкування.
- 4) Професійне спілкування.
- 5) Способи впливу в процесі спілкування.

Група 2. Психологи-практики

Завдання – розробити практичні ситуаційні завдання та проаналізувати їх відповідно до ситуації.

Наведемо декілька прикладів практичних ситуацій розроблених студентами групи психологів-практиків:

1. Цікаві дані були отримані в дослідженні американських психологів. Групі досвідчених експертів, які були одночасно викладачами вузів (всього 400 осіб), були роздані особові справи студентів, які мали анкети, автобіографії, зразки письмових робіт і т.д. Кожен експерт повинен був, користуючись спільною для всіх схемою, охарактеризувати студента, особову справу якого він вивчав. Коли висновки всіх експертів були співставленні, дослідники побачили, що більша частина матеріалу, який вони отримали, чітко розділяється на дві групи – з

позитивним і негативним контекстом опису і загальною підсумковою оцінкою. Лише декілька експертів дали відповіді, які не могли бути визначені однозначно – як позитивні чи негативні.

Насправді всі 400 експертів отримали одну й ту ж ксерокопію особової справи, тільки в половину папок була вкладена фотографія симпатичного, серйозного студента, а в другу половину малопривабливого студента такого ж віку. Виявилось, що досвідчені, кваліфіковані експерти, маючи багато об'єктивних даних, фактично їх ігнорували, «працювала» тільки фотографія. Ніхто не повідомив експертам, що вони повинні звертати увагу на зовнішність студента, але саме зовнішність виявилась вирішальною для результатів експертизи.

Про що свідчать результати цього дослідження? Який механізм перцепції проявився у сприйманні експертами особових справ студентів?

2. Людей з масивними підборіддями прийнято вважати вольовими, з великим лобом – розумними, вузькими губами – хитрими, низьких – владними. Є також тенденція сприймати людей, що носять окуляри, розумними, які заслуговують на довіру, старанними; у літніх і огрядних чоловіках вбачати надійних, упевнених у собі людей; у красивих – щирих, щасливих, урівноважених, енергійних, люб'язних, витончених, духовно багатих.

Чи відповідає це дійсності? Про яку закономірність спілкування воно свідчить?

3. Уявіть, що до Вас звертається допитливий студент: «Я читав, що процес сприймання людини людиною залежить від багатьох чинників. Наприклад, той, хто сприймає, часто приписує об'єктові свого сприймання неістотні, а то й непритаманні йому риси. Так, сприйнятливє враження від зовнішності людини призводить до позитивних оцінок її особистості, несприйнятливє – до негативних. Думаю, все це має пряме відношення і до сприймання викладачами студентів. Я впевнений, що викладачі не можуть правильно оцінити студентів і тому часто не розуміють їх. Чи правильно я думаю?»

Що Ви відповісте цьому студентові?

Група 3. Видатні психологи

Студентам був запропонований перелік видатних психологів таких, як: Д. Карнегі (техніка ефективної комунікації), Л. Філонова (методика контактної взаємодії) Д. Узнадзе (загальна психологія) та ін. Завдання заключалось у розробці презентацій про діяльність запропонованих психологів та роз'яснення їхніх методик.

Для пошуку інформації було запропоновано такі Інтернет-джерела:

http://dnpb.gov.ua/ua/navigator_to_internet/5/0

http://www.afterstudy.com.ua/?page_id=1562

<http://westudents.com.ua/knigi/520-praktichna-psihologiya-dutkevich-tv.html>

http://pidruchniki.com/13761025/psihologiya/spilkuvannya_fenomen_psihologiyi

http://yanko.lib.ru/books/psycho/uznadze=ob_psc.pdf

http://royallib.com/author/deyl_karnegi.html

Для перевірки та закріплення знань учасникам веб-квесту пропонуються контрольні питання та тести з дисципліни.

Контрольні питання.

1. У чому полягає соціальна сутність спілкування?
2. Яка роль у спілкуванні належить невербальній комунікації?
3. У чому виявляється культура невербального спілкування?
4. Що означає комунікативна функція спілкування?
5. За якими принципами спілкування поділяють на різновиди?
6. Якими є умови ефективності спілкування?
7. Чи достатнім для характеристики спілкування є твердження: «Спілкування – це обмін інформацією між людьми»?
8. Чи завжди обмін інформацією є спілкуванням?

Підсумками веб-квестів є: презентації, відео-фрагменти, тести, діалоги, завдання практичного характеру та інша інформація, необхідна для повного розкриття теми веб-квесту. Студенти розміщували розроблені матеріали в блогах на сторінках-звітах або веб-сторінках в Інтернеті (на сайтах <http://www.vtei.com.ua/> та http://bondarnatasha.blogspot.com/p/blog-page_14.html).

Відвідувачі сайтів мають можливість переглянути розроблені веб-квести, залишити свої коментарі, відгуки, запитання, пропозиції та правки, тобто здійснювати зворотній зв'язок.

У процесі експерименту студенти експериментальної групи (ЕГ) працювали над створенням власних веб-квестів, які розміщували на вищевказаних сайтах.

Робота з веб-квестами може бути запропонована як виконання домашнього завдання для студентів, які цікавляться предметом. Гарний результат дає даний вид діяльності в процесі підготовки до олімпіад з гуманітарних дисциплін, оскільки розширює кругозір та ерудицію. Розміщення веб-квестів у мережі Інтернет у вигляді блогів та веб-сайтів, створених самими студентами, дозволило значно підвищити мотивацію студентів до вивчення гуманітарних дисциплін та сприяло розвитку всіх показників КК майбутніх менеджерів сфери туризму (<http://anhliu.blogspot.com/> та preview.1407397.setup.ru/World-Travel-International).

Під час створення проектів із використанням веб-ресурсів студенти набували не готові знання, спрощені й калькульовані формули, а самі залучалися до пошукової діяльності. При створенні веб-квестів ми послуговувалися критеріями оцінки якості, розробленими Т. Марчем, намагалися, щоб ефективний освітній квест мав інтригуючий вступ, чітко сформульоване завдання, що розвиває мислення, розподіл ролей, що забезпечує різні погляди на проблему, обґрунтоване використання інтернет-джерел. Кращі приклади освітніх квестів демонструють зв'язок із реальним життям та майбутньою професійною діяльністю.

Основною метою квесту є надання студентам практичних навичок і знань, які знадобляться їм у реальних робочих умовах, а також формування таких показників КК майбутніх менеджерів сфери туризму як наявність внутрішньої мотивації до творчої самореалізації на посаді менеджера туристичної сфери; здатність вирішувати управлінські завдання в ситуаціях невизначеності; знання в галузі туризму, менеджменту, бізнесу, маркетингу, знання технологій управлінської діяльності; швидкість, гнучкість, оригінальність, асоціативність мислення; володіння прийомами генерування й аналізу ідей, ініціатива в

діяльності; здатність впливати на підлеглих, контактність; базові управлінські навички, досвід творчої діяльності.

Отже, забезпечення проблемного і творчого характеру завданням шляхом використання веб-квестів сприяє розвитку у майбутніх менеджерів сфери туризму здатності здобувати знання з різних джерел інформації, зокрема й пізнавальних; умінню оцінювати та пояснювати виникаючі проблемні ситуації; умінню користуватися рідною та іноземними мовами; здатності застосовувати знання й інформаційну грамотність; володінню професійною термінологією та відповідними прийомами професійного спілкування та здатності до їх застосування на практиці; умінню орієнтуватися в інформаційному просторі; володінню інформаційними технологіями; здатності продуктивно співпрацювати з різними партнерами в групі та команді, виконувати різні ролі й функції в колективі; наполегливості при виконанні різних видів діяльності й здатності до творчого мислення й креативності.

Таким чином, можна стверджувати, що технологія веб-квестів володіє значним потенціалом, оскільки усе вищеперераховане сприяє формуванню ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму.

2.5. Розвиток професійно-особистісних якостей студентів засобами ділових ігор

Одним із стратегічних завдань реформування освіти в Україні згідно з державною національною програмою «Освіта» є формування освіченої, творчої особистості, становлення її фізичного і морального здоров'я. Розв'язання цього завдання передбачає психолого-педагогічне обґрунтування змісту і методів навчально-виховного процесу, спрямованого саме на розвиток особистості. Однак, цьому процесові поки що бракує цілеспрямованості та науково-методичного забезпечення. Тому процес «особистісної» перебудови навчально-виховного процесу відбувається спонтанно, повільно, неефективно.

У зв'язку з цим педагоги і психологи все помітніше усвідомлюють гостру потребу у створенні та реалізації особистісного підходу до студента як одного з принципів організації навчально-виховної роботи, що обґрунтовується сучасною психологією і педагогікою. Такий підхід має сприяти більш цілеспрямованому, гармонійному розвитку особистості студента як громадянина і творчого, професійно діючого працівника.

Розробка особистісного підходу – дуже складна теоретична і практична проблема. Її складність зумовлена, передусім, тією обставиною, що особистість є чи не найскладнішим утворенням у світі і одночасно – суб'єктом перетворення цього світу та самого себе. Серед спеціалістів набуває все більшого визнання думка, що всебічне дослідження і розвиток особистості – це фундаментальна комплексна наукова проблема, яка потребує міждисциплінарного дослідження. Водночас ключову роль у розв'язанні цієї проблеми відіграє психологія, оскільки особистість – це духовне, соціальне, біологічне й психічне новоутворення. Тому психологічні закономірності посідають одне з основних місць у загальнонауковому уявленні про особистість, її розвиток і діяльність [193].

У цьому контексті особистісний підхід ми визначаємо як важливий психолого-педагогічний принцип, основу якого становить сукупність вихідних теоретичних положень про особистість та практичних методичних засобів, що сприяють її цілісному розумінню, вивченню та гармонійному розвитку. Інакше кажучи, особистісний підхід – це певний методологічний інструментарій, розробка якого має спиратися на синтез видобутих психологічною та педагогічною наукою закономірностей будови, функціонування та розвитку особистості.

Упродовж останніх років значно зростає інтерес до особистісного підходу саме у педагогічній психології та практичній педагогіці. Враховуючи складність розробки такого підходу, дослідники вважають за доцільне здійснювати його побудову на шляху переходу до нього від інших, більш розроблених підходів. Тому пропонуються такі його форми, як «особистісно-соціально-діяльнісний підхід» (О. Барабанщиков і М. Феденко), «принцип діяльнісно-особистісного

підходу» (В. Андреев), «особистісно-діяльнісний підхід» (І. Зимняя), «системний особистісно-діяльнісний підхід» (Л. Деркач).

Особистісний підхід дедалі утверджується як ключовий психолого-педагогічний принцип організації навчально-виховного процесу, від якого багато в чому залежить ефективність переорієнтації системи освіти на розвиток особистості студентів. Однак рівень його науково-методичного обґрунтування не задовольняє педагогів і психологів.

Особистісно орієнтована освіта спирається на фундаментальні дидактичні дослідження, присвячені особистісно розвивальним функціям навчання та виховання. На теренах СНД дослідженням особистісно орієнтованої освіти опікуються І. Бех, В. Болотов, В. Рибалка, І. Якиманська, О. Семенов, В. Сериков, С. Сисоєва, А. Хуторський та інші.

І. Якиманська, розробляючи концепцію особистісно орієнтованої освіти, наполягає на уявленні про особистість як про мету та фактор освітнього досвіду в процесі навчання. Теоретичне призначення її концепції особистісно орієнтованого навчання полягає в розкритті природи та умов реалізації особистісно розвивальних функцій освітнього процесу. Практична цінність цієї концепції полягає в розробці регулятивів для практики освіти, яка повинна стати альтернативною традиційному навчанню.

В. Сериков [214, с. 78] вбачає головну функцію особистісно орієнтованої освіти в забезпеченні особистісного розвитку кожного суб'єкта навчального процесу, наполягаючи на визнанні за студентом права на самовизначення та самореалізацію в процесі пізнання через оволодіння власними способами навчальної роботи.

Метою особистісно орієнтованого навчання є процес психолого-педагогічної допомоги студенту в становленні його суб'єктності, культурної ідентифікації, соціалізації, життєвому самовизначенні. Особистісно орієнтований підхід поєднує виховання та освіти в єдиний процес допомоги, підтримки, соціально-педагогічного захисту, розвитку особистості, підготовки її до життєтворчості

тощо. Навчальний процес насичений знаннями, які має засвоїти студент повинен бути насичений розумінням (А. Леонтьєв) [147].

Як головні – можна виділити такі завдання:

- розвинути індивідуальні пізнавальні здібності кожної особистості;
- максимально виявити, ініціювати, використати, «окультурити» індивідуальний (суб'єктний) досвід студента;
- допомогти особистості пізнати себе, самовизначитись та самореалізуватись, а не формувати попередньо задані якості;
- сформувати в особистості культуру життєдіяльності, яка дає можливість продуктивно будувати своє повсякденне життя, правильно визначати лінії життя.

Формування культури життєдіяльності особистості є найвищою метою особистісно орієнтованих систем і технологій.

Сьогодні різні автори називають різноманітні технології, які належать до особистісно-орієнтованих технологій, загальноприйнята класифікація поки що відсутня.

Призначення особистісно орієнтованих технологій полягає в тому, щоб підтримувати та розвивати природні якості особистості, її здоров'я та індивідуальні здібності; допомагати в становленні її суб'єктності, соціальності, культурної ідентифікації, творчої самореалізації особистості.

Основною формою розвитку особистісних якостей студентів нами визначено практичне заняття.

Практичні заняття – форма навчального заняття, на якому педагог організує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни і формує уміння і навички їх практичного застосування шляхом виконання відповідно поставлених завдань. У структурі практичного заняття домінує самостійна робота студентів [273].

Практичні заняття ми проводили відповідно до розробленого тематичного плану, що включає весь матеріал. Перелік тем занять визначався відповідно до робочої навчальної програми дисципліни. Практичні заняття проводились з використанням підготовленого методичного матеріалу (тести для виявлення рівня

знань студентів), практичних завдань різної складності; наочному матеріалі; методичних вказівках; засобах оргтехніки та Інтернет-ресурсів.

Практичне заняття з дисципліни «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» для студентів II курсу напрямку підготовки «Туризм»

Тема заняття: «Подорож» («Travel»)

Видо-часові форми *Present Indefinite / Present Continuous* активного стану;

Мета заняття: Розширення тематичного вокабуляру, закріплення у мовленні одиниць активного словника. Розвиток мовленнєвих навичок. Формування комунікативної, соціальної, професійної та загальнокультурної компетентностей. Розширення професійного світогляду студентів. Виховання культури спілкування, коректного та ввічливого ставлення до членів соціуму.

Форма навчальної роботи Фронтальна, індивідуальна, у малих групах.

Засоби навчання Текстовий матеріал, роздатковий матеріал, ТЗН (аудіо запис, відеозапис, ПК для презентації у форматі PowerPoint).

Хід заняття:

1. *Вступна частина.* Привітання, перевірка присутності, організація групи для роботи, повідомлення теми, мети та завдань заняття.
2. Перевірка домашнього завдання.
3. *Основна частина.* Виконання вправ, спрямованих на засвоєння нових лексичних одиниць, робота з активною лексикою заняття. Робота з текстами. Виконання завдань, спрямованих на формування комунікативної компетентності.
4. Аудіювання.

5. Виконання граматичних завдань.
6. *Заклучна частина.* Підведення підсумків роботи, визначення й аргументація оцінок студентів, оголошення домашнього завдання.

Якщо викладач володіє широким науковим світоглядом, чітко дотримується певних наукових принципів, здатний зацікавити студентів, розкрити наукове та практичне значення дисципліни, показати завдання і перспективи її розвитку, то саме на практичних заняттях відбувається процес формування фахівця. Практичні заняття значною мірою забезпечують відпрацювання умінь і навичок прийняття практичних рішень у майбутній професійній діяльності, що ґрунтуються на теоретичній основі, розвивають логічне мислення, вміння аналізувати явища, узагальнювати факти, сприяють регулярній і планомірній самостійній роботі у процесі вивчення певного курсу.

Методика проведення практичних занять може бути різною в залежності від досвіду і методичних концепцій викладача. Важливо, щоб вона активізувала навчально-пізнавальну діяльність студентів, сприяла формуванню навичок і умінь, поглибленню знань з курсу [170].

Для кожного заняття надзвичайно важливою є вступна частина. Чим вона динамічніша, тим швидше студенти налаштуються на сприйняття нової дисципліни і будуть готові до творчої роботи. Важливе нагадування основних вимог, правил на занятті, оголошення завдання на наступне заняття з короткою аргументацією. Це слід робити з огляду на те, що на початку заняття студенти уважніші й сконцентрованіші. Викладач нагадує студентам мету і завдання заняття, визначає форми роботи на занятті, час на проведення окремих видів роботи, тобто надає заняттю конструктивно прагматичного характеру, зацікавлює аудиторію.

Практичні заняття мають бути різноманітними, якщо студенти зрозуміють, що всі їх навчальні можливості вичерпані, то різко знизиться рівень мотивації. В процесі роботи ми організовували практичні заняття так, щоб студенти відчували зростання складності завдань, що зумовлювало б позитивні емоції від власного успіху в навчанні, сприяло б творчості, пошукам.

Важливе значення в процесі практичних робіт мають індивідуальний підхід і продуктивне педагогічне спілкування. Студенти повинні отримати можливість розкрити і виявити свої здібності, свій потенціал. Тому при розробленні завдань і плану практичного заняття ми враховували рівень підготовки та інтереси кожного студента групи, виступаючи в ролі консультанта, не пригнічували самостійності та ініціативи студентів.

Формування спеціаліста нового типу, мислячого, ініціативного, творчого, може дати позитивні наслідки, якщо студентам під час навчання у вищому навчальному закладі будуть створені умови, наближені до їх майбутньої професійної діяльності. Адже фахівця формує не лише предметний зміст основ наук, а й постійний розвиток, удосконалення його професійних умінь і навичок.

Можна стверджувати, що, по суті, постало питання про необхідність здійснення поворотів до таких форм і методів навчання, які б активізували розумову пізнавальну діяльність студентів та поєднували процес навчання з життям, озброюючи їх знаннями, необхідними у практичній професійній діяльності. Ми вважаємо, що ділова гра є одним із найефективніших видів діяльності, що лежить в основі активного навчання, має за мету зробити кожного студента безпосереднім учасником навчального процесу та дає змогу організувати продуктивний процес засвоєння суспільного досвіду через вирішення професійно-значущих завдань.

У наш час величезною популярністю користується термін «гра» щодо вивчення гуманітарних дисциплін, зокрема іноземних мов, у середній та вищій школі. Методичний і теоретичний аспекти використання ігор у процесі вивчення іноземної мови знайшли своє відображення в наукових дослідженнях Л. Волкової [52], А. Капської [115], Г. Китайгородської [118], М. Строніна [228] та ін. Про те, що ділова гра є методом навчання, доводить цілий ряд науковців (А. Вербицький [50], А. Горенко [65], А. Деркач [78] та ін.). Підтвердженням цього є позиції А. Деркача та С. Щербака, на думку яких, дидактична гра як спеціальний вид діяльності, спрямований на закріплення і використання конкретних знань, умінь і

навичок, – є методом навчання, головний педагогічний зміст якого – навчити діяти [78, с. 5].

Особливий інтерес для нас становлять ділові та рольові ігри, оскільки вони досить часто ототожнюються. Отож, за визначенням П. Щербаня, ділова гра – це в певному розумінні імітація професійної діяльності, у діловій грі відбувається діалог на професійному рівні, зіткнення різних думок і позицій, взаємна критика гіпотез і пропозицій, їх обґрунтування і зміцнення, що веде до виникнення нових знань та уявлень, допомагає набути досвіду професійної діяльності [269, с. 17].

Слушним на нашу думку, у визначенні ділової гри є акцентування автором уваги на відповідній термінології: «професійна діяльність», «професійні знання», «професійний рівень», бо саме ці ознаки і характеризують феномен ділової гри у професійній підготовці студентів.

Рольову гру науковець розглядає як більш просту, ніж ділову, що потребує менших затрат часу на розробку і впровадження. Головною метою застосування рольової гри є розвиток у студентів аналітичних здібностей, прищеплення умінь приймати правильні рішення, ділова гра – це діяльність, що формує ділові якості майбутнього спеціаліста [269, с. 15].

Поділяючи точку зору О. Тарнопольського, під «рольовою грою» розуміємо моделювання в аудиторії або класі ситуацій іншомовного спілкування, у яких кожен із комунікантів виступає у запропонованій йому ролі (пацієнт, покупець та ін.) та вирішує деякі завдання спілкування, виходячи з його мети, ситуації, обставин комунікації, власних намірів та намірів інших комунікантів, взаємовідносин між ними та ролей, які виконують усі учасники спілкування. Головна відмінність ділової гри у порівнянні з рольовою – це звернення до теперішньої або майбутньої професії тих, хто навчається; моделювання у грі умов професійної діяльності [234, с. 11].

Отже, ділова гра – це метод навчання, що забезпечує активну діяльність студентів шляхом імітації професійного середовища; сприяє апробації теоретичних знань на практиці; формуванню та удосконаленню комунікативної компетентності студентів, необхідної для майбутньої професійної діяльності.

Ділова гра спрямована на оптимальне виконання професійних завдань, на найкращу реалізацію професійного спілкування, при цьому значна увага звертається на проблемні, конфліктні ситуації. Під керівництвом викладача студенти відпрацьовують поведінку та взаємодію під час виконання тієї чи іншої ролі: менеджера туристичної фірми, туристичного агента, менеджера готелю, врешті, клієнта. Як доводять дослідники цього питання (І. Коломієць [123], В. Платов [194], О. Штепа [267] та ін.), у процесі підготовки та проведення ділової гри відбувається розвиток пізнавальних і артистичних здібностей. Усе це дозволяє студентам набувати позитивного емоційного досвіду в процесі перевтілення, зміни іміджу, стилю поведінки й мовлення та загальної культури кожного із учасників творчого процесу.

Використовуючи ділові ігри, ми маємо можливість поступово занурювати студентів у професію менеджера туризму, моделюючи можливі ситуації спілкування в процесі вивчення гуманітарних дисциплін [41, с. 49].

Серед типових ділових ігор, які доцільно використовувати на заняттях з іноземної мови, визначаємо такі, що пов'язані з мовленнєвою поведінкою, наприклад, службовців готелю (порт'є, адміністратор, менеджер). Завдання при цьому орієнтовані на пари студентів і можуть формулюватися таким чином:

а) зіграйте роль клієнта та чергового менеджера у розв'язанні певної проблемної ситуації (наприклад, зламався замок у дверях);

б) зіграйте роль адміністратора і клієнта та продемонструйте їхню мовленнєву поведінку під час оплати послуг за проживання у готелі;

в) зіграйте роль порт'є та клієнта: порт'є ввічливо зустрічає клієнта та пояснює йому як пройти до менеджера.

У процесі дослідження нами розроблено та апробовано ділові ігри відповідно до професійно зорієнтованих тем. Наведемо приклад ділової гри, решта – див. Додаток Г:

Ділова гра «Категорії готелів. Обслуговування готелів».

Зміст визначеної теми гри складають різноманітні запитання: категорії готелів за їх призначенням, клієнтура, види послуг; основні підрозділи готелів,

управлінський та обслуговуючий персонал, стосунки з клієнтами, міжособистісні стосунки в колективі, спроможність підприємства щодо належної реклами.

У ході гри студентам пропонується розв'язати такі завдання:

– систематизація готелів за різними групами – профілями, категоріями (курортний, центральний, тривалого призначення, для проведення конференцій, симпозіумів тощо);

– вибір назви готелю згідно із його профілем (самостійно чи на основі запропонованих назв);

– визначення характерних ознак готелів певного профілю та певної категорії;

– характеристика послуг готелів щодо їх профілю та категорії;

– аналіз функцій та посадових обов'язків службовців (черговий, менеджер, портье, службовець комерційного відділу).

У межах ділової гри нами було визначено кілька характерних завдань.

Завдання 1. «Презентація готелю».

Завдання вимагає виконання студентами ролей «менеджера» або «службовця комерційного відділу».

У процесі виконання завдання важливо якнайкраще розповісти про обраний готель, презентувати його із урахуванням усіх його переваг. Це вимагає використання певного шару термінологічної лексики, належного володіння граматичними структурами іноземної мови, правильного стилістичного оформлення, відповідної культури мовлення з уживанням висловів мовленнєвого етикету.

Завдяки цьому завданню студенти закріплюють знання, уміння і навички монологічного мовлення іноземною мовою, а також воно сприяє розвитку особистісних якостей лідера – впевненість, рішучість, ініціативність, тактовність, творча активність тощо.

Завдання 2. «Розв'язання проблеми».

Кожен готель може мати певні проблеми, пов'язані з незадовільним обслуговуванням, невдоволенням клієнтів, їх скаргами, неузгодженість у діях персоналу тощо.

Учасникам пропонується кілька проблемних ситуацій, що часто мають місце в готелях. Виокремимо деякі з них:

- клієнт випадково оселився не у своєму номері, до якого через день в'їхали справжні його мешканці;
- у номері не працює кондиціонер;
- заблокувалися двері в номер;
- клієнта не влаштовує останній поверх. Чи можна знайти кімнату на нижчих поверхах;
- клієнт незадоволений якістю обслуговування.

Це завдання розвиває вміння правильно будувати діалогічне мовлення, де виявляється і рівень мовленнєвої культури.

Завдання 3. «Презентація нових послуг у сфері туризму».

Завдання має колективний характер. Учасники гри – «менеджери туризму» з'їхались на конференцію з різних готелів з метою обмінятися досвідом щодо нових послуг та реклами. Тому основне питання конференції – розширення видів послуг для розваг і належна їх реклама. Учасники обговорювали актуальність певної нової послуги та ухвалювали корпоративне рішення щодо способів її запровадження та подальшого розвитку. Такою послугою може бути певний тематичний вечір, програма для дітей, вечір іменинників, додаткове бізнес-обслуговування тощо. Кожну послугу, яку учасники гри хочуть виконати, необхідно описати, розробити її структуру, бізнес-план, запропонувати відповідну рекламу [43, с. 23].

Звичайно, під час здійснення цього завдання реалізуються особистісні та колективні особливості певного учасника, формується культура міжособистісного спілкування, розкривається та розвивається творчий потенціал, контролюються вміння використовувати знання та досвід, здобуті при вивченні інших дисциплін, створюються умови для вмотивованого вжитку іншомовної професійної лексики.

З метою наближення навчального процесу до реального процесу спілкування нами також використовувались ігрові ситуації [59, с.53-56]. Ігрові ситуації мають дві особливості: вони повинні сформувати загальнолінгвістичні вміння та навички

визначати коло лексики фахового спрямування, можливості її використання у професійній діяльності. Відповідно, ми використовували ігрові ситуації двох типів: ситуації для роботи з текстом та загальнокомунікативні ігрові ситуації. Наведемо приклад ігрових ситуацій, решта – (див. Додаток Д):

Ігрова ситуація, яка передбачає роботу з текстом – "Пошук назви тексту". Тексти готуються викладачем заздалегідь і мають професійне спрямування. Вони призначені для ознайомлення і читаються протягом 5-7 хвилин.

Студентів для роботи з текстами доцільно поділити на дві групи. Одна група працює з текстами без заголовків, а інша група має тексти з різними назвами. Студенти першої групи активно вивчають зміст тексту, потім переказують його. Друга група студентів, вивчивши заголовки, прослуховує текст і пропонує йому назву. При цьому вони обґрунтовують свій вибір, з яким інші можуть погодитися чи ні.

Загальнокомунікативна ігрова ситуація – «Ланцюжок». У ході цієї гри команди повинні скласти спільну колективну розповідь, причому кожна команда, зокрема її представник-доповідач, має логічно продовжити повідомлення попередньої команди. Почати розповідь може або викладач, або студент. Пропонуємо кілька початків розповіді:

Я зустріла сьогодні свого друга, якого дуже давно не бачила. У нас відбулася цікава розмова...

Сьогодні я дізналася про приїзд зарубіжної делегації з Англії. Мені доручили підготувати програму перебування гостей у нашому місті...

У нашому місті з'явилося багато нових споруд, які привертають увагу своєю незвичайною архітектурою...

Особливими ознаками цієї гри є те, що у процесі спілкування бере участь практично кожен студент, оскільки в будь-який момент буде необхідно виконувати роль доповідача – продовжувача розповіді.

Отже, пріоритетом ділових ігор є те, що вони містять у собі соціально – психологічні аспекти реальної живої комунікації – спілкування, взаємодію, сприйняття. Ділова гра не обмежує ініціативи її учасників певними, заздалегідь

створеними ззовні, умовами, викладачем чи підручником. Студент поводитьься та реагує відповідно до того, як об'єктивно розвивається розмова й самостійно обирає засоби та форми висловлення власної позиції чи думки.

Ділові ігри знижують тривожність, адже студент перестає функціонувати у мовленнєвій ситуації як об'єкт навчання. Беручи участь у діловій грі, він є суб'єктом комунікації, що актуалізує бажання студента адекватно поводитись у змодельованій ситуації.

Важливо відзначити, що у процесі ділової гри не тільки якість зіграної ролі залежить від особливих характеристик особистості, але й сама роль може мати вплив на особистість, оскільки все позитивне, взяте із ролі, формує відповідні особистісні якості студентів необхідні для ефективного виконання майбутньої професійної діяльності.

Висновки до другого розділу

Аналіз психологічної та педагогічної літератури показав, що модель становить певну копію реального об'єкта або явища, має суттєве практичне значення для подальшого планування експерименту та дозволяє визначити конкретну форму застосування модельованої системи.

На основі компетентнісного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів, нами розроблена модель формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін, що включає в себе чотири блоки: *цільовий блок* (визначення цілей і завдань навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах, що передбачає формування особистості майбутнього менеджера туристичної сфери з високим рівнем сформованості таких ключових компетентностей, як: навчально-пізнавальна, загальнокультурна, інформаційна, комунікативна, соціальна та підприємницька); *методологічний блок* (містить підходи – компетентнісний, особистісно орієнтований та діяльнісний; принципи навчання – систематичності й послідовності, наочності, науковості, міждисциплінарних зв'язків, доступності та

професійної спрямованості); *організаційно-педагогічний блок* (педагогічні умови, форми, методи та засоби; компоненти та рівні сформованості КК майбутніх менеджерів сфери туризму); *результативний блок* (діагностика та внесення коректив в одержаний результат).

У розділі описано форми (проблемні лекції, практичне заняття, самостійна робота, екскурсії), методи (ділові / рольові ігри, метод проектів і веб-квести) та засоби (спеціально розроблена система вправ і завдань, дистанційна освіта, Інтернет-ресурси) формування КК майбутніх менеджерів сфери туризму; розкрито специфіку їх використання.

У ході дослідження визначено педагогічні умови (формування позитивної мотивації студентів щодо вивчення гуманітарних дисциплін шляхом професійного спрямування їхнього змісту; використання засобів дистанційного навчання для організації самостійної роботи студентів; забезпечення проблемного і творчого характеру навчальних завдань шляхом використання веб-квестів; розвиток професійно-особистісних якостей студентів засобами ділових ігор) формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін та розкрито їх зміст.

У розділі показано, що відвідування екскурсій як викладачами, так і студентами дає змогу добре орієнтуватися в подіях сучасного ринку туризму, накопичувати інформацію з метою її подальшого використання для удосконалення знань, умінь та навичок іншомовного професійного спілкування. Кожна нова інформація, що засвоюється, стає індивідуальним знанням, переконанням, тобто знання стають засобом засвоєння нових знань. Це, так би мовити, ідеальні засоби, які пов'язані з розумінням матеріалу, що полегшує логіку роздумів та прямо чи опосередковано формує техніку мовлення майбутнього менеджера сфери туризму. В процесі роботи було розроблено екскурсійні проекти середньої тривалості.

Визначено, що самостійна робота виконує значну роль у формуванні ключових компетентностей майбутніх фахівців. Для виконання самостійної

роботи майбутніми менеджерами сфери туризму розроблено навчальний дистанційний курс «Ділова іноземна мова» на базі Інтернет-платформи Moodle.

В ході проведення експерименту для забезпечення проблемного і творчого характеру навчальним завданням апробовано конструкторські та творчі довгострокові веб-квести в межах вивчення гуманітарних дисциплін.

В процесі роботи досліджено, що розвиток професійно-особистісних якостей студентів відбувається в процесі ділових / рольових ігор, оскільки вони містять у собі соціально – психологічні аспекти реальної живої комунікації – спілкування, взаємодію, сприйняття. Беручи участь у грі, студент є суб'єктом комунікації, що актуалізує його адекватно поводитись у змодельованій ситуації. Розроблено та апробовано ділові / рольові ігри відповідно до професійно зорієнтованих тем майбутніх менеджерів сфери туризму.

Основні наукові результати розділу опубліковано у таких працях автора [29; 31; 35; 36; 38; 39; 40; 41; 43].

РОЗДІЛ III. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ СФЕРИ ТУРИЗМУ

3.1. Етапи та методика проведення педагогічного експерименту.

Проведений теоретичний аналіз проблеми формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін підтвердив необхідність дослідно-експериментальної роботи, оскільки, в професійній педагогіці це питання недостатньо вивчене, а також у зв'язку з необхідністю обґрунтування ефективності розроблених нами педагогічних умов та з метою впровадження їх у практику професійної підготовки майбутніх менеджерів сфери туризму.

На основі вивчених праць І Беха, [19], С. Гончаренка [64], В. Загв'язинського [88], А. Киверялг [145], М. Крулехт [136], Д. Новікова [178], Д. Равена [203], В. Скакуна [218], М. Скаткіна [219], О. Субетто [229] та ін. було визначено мету, завдання, етапи і методи дослідно-експериментальної роботи.

Мета дослідно-експериментальної роботи – перевірка ефективності методики реалізації педагогічних умов формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін на базі створеної моделі.

Завдання дослідно-експериментальної роботи:

1. Пояснити студентам необхідність оволодіння ключовими компетентностями для успішної професійної діяльності.
2. Сформувати у майбутніх менеджерів сфери туризму ключові компетентності (навчально-пізнавальну, загальнокультурну, інформаційну, комунікативну, соціальну, підприємницьку) в процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

3. Сформувати позитивну мотивацію до вивчення гуманітарних дисциплін.

Дослідно-експериментальна робота проводилась на базі Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, Національного університету «Львівська політехніка», Національного авіаційного університету та Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Дослідження проводилося у три взаємопов'язаних етапи – з 2011 по 2015 рік: 1-й етап експерименту: *констатувальний* (2011-2012 рр.); 2-й етап експерименту: *формувальний* (2012-2014 рр.); 3-й етап експерименту: *узагальнювальний* (2014-2015 рр.). Загалом у процесі дослідження на різних його етапах взяли участь 348 студентів та 36 викладачів.

Експериментальна робота здійснювалася в кілька етапів, кожний з яких мав своє спрямування.

Перший етап – констатувальний – було спрямовано на розв'язання таких завдань:

- визначити інтерес до вивчення гуманітарних дисциплін та їх ролі у розвитку ключових компетентностей;
- з'ясувати можливості навчального-виховного процесу ВНЗ щодо формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму;
- встановити методи діагностики, що дають можливість об'єктивно визначити рівень сформованості ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму;
- визначити рівні сформованості ключових компетентностей студентів – майбутніх менеджерів сфери туризму.

Потрібно зазначити, що констатувальному етапу педагогічного експерименту було приділено значну увагу, через те що достовірність одержуваних дослідних результатів значною мірою залежить від початкових показників.

Тривалість першого етапу педагогічного експерименту обумовлена

необхідністю вірогідного визначення початкового рівня сформованості ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму, вивчення якого дало можливість сформувати групи в рамках основного експерименту.

Для забезпечення достовірності результатів експерименту спочатку визначався обсяг вибірки. Оскільки менеджерів сфери туризму у ВНЗ України випускається приблизно 2000, то з'ясуємо, скільки слухачів потрібно опитати, щоб з імовірністю 0,95 можна було стверджувати, що готовність до забезпечення наступності менеджерів сфери туризму у вибірці відрізняється від готовності менеджерів сфери туризму генеральної сукупності не більше, ніж на 0,05. Для

цього скористаємось формулою $n = \frac{Nt^2 pq}{N\Delta^2 + t^2 pq}$ де N – кількість менеджерів

сфери туризму у генеральній сукупності, p і q – частки менеджерів сфери туризму, які готові або не готові до забезпечення наступності, $\Delta = 0,05$, $t = 1,96$ визначено з таблиць для $F(t) = 0,95$ [53, с. 205]. Оскільки частка менеджерів сфери туризму, які готові p , і які не готові q до забезпечення наступності, невідомі, то беремо їхні значення такими, щоб їх добуток був максимальним $pq = 0,25$. Підставивши відповідні значення у формулу, одержимо $n \approx 348$.

У ході констатувального етапу експерименту проводилося педагогічне спостереження за діяльністю та реакцією студентів під час практичних занять, з'ясовувалося їх ставлення до гуманітарних дисциплін, визначався рівень сформованості ключових компетентностей.

На підставі аналізу навчальних планів, за якими здійснюється підготовка студентів ОС «Бакалавр» напрямів 6.140103 «Туризм» та 6.030601 «Менеджмент туристичного бізнесу», було визначено обсяг, зміст та етапи здійснення гуманітарної освіти у торговельно-економічному вищому навчальному закладі. З'ясовано, що за останні 6 років кількість годин на вивчення дисциплін гуманітарного циклу зростає. Про дану динаміку свідчать відповідні кількісні показники обсягу курсів: «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» (756

год.), «Українська мова (за професійним спрямуванням)» (108 год.), «Ділова іноземна мова» (810 год.). Збільшення питомої ваги цих та інших дисциплін циклу в програмі підготовки майбутніх фахівців створює додаткові потенційні можливості для виявлення педагогічного впливу на студентську аудиторію засобами їхнього навчання (див. Додаток Е).

Кількісний аналіз (в термінах навчальних годин та кредитів ЄКТС згідно діючих навчальних планів) представленості дисциплін гуманітарного циклу у загальній структурі навчальних дисциплін доводить потенційну можливість і доцільність розробки єдиної стратегії педагогічного впливу на формування ключових компетентностей майбутніх фахівців засобами навчання дисциплін «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)», «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Ділова іноземна мова».

Для виявлення потреб і сучасного стану сформованості ключових компетентностей, майбутніх фахівців сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін нами було проведено анкетування студентів вищих навчальних закладів сфери туризму 1-4 курсів ОС «Бакалавр», у якому брало участь 348 осіб. Проаналізуємо результати анкетування.

Нами була запропонована методика «Визначення потреби студентів у вивченні гуманітарних дисциплін» (див. Додаток Ж), метою якої було визначити потреби студентів у вивченні дисциплін гуманітарного циклу у ВНЗ. Респондентам необхідно було внести зміни до існуючого розкладу за допомогою збільшення або зменшення занять у тиждень по кожному з предметів гуманітарного циклу. В таблицю було внесено гуманітарні дисципліни, які вивчають майбутні фахівці сфери туризму відповідно до навчальних планів, а саме: «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)», «Друга іноземна мова», «Ділова іноземна мова», «Філософія», «Історія України», «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Історія української культури», «Психологія», «Політологія».

Аналіз результатів відповідей показав, що 78 % студентів збільшили кількість занять з іноземних мов (2-3 заняття на тиждень); 8 % – з іноземних та

української мов; 10 % студентів вважають, що потрібно збільшити кількість занять не тільки з іноземних та української мов, але й з психології та тільки 4 % студентів залишили існуючий розклад.

Для визначення дисциплін, що більшою мірою сприяють формуванню ключових компетентностей майбутніх фахівців туристичної сфери, ми запропонували студентам та викладачам анкету, в якій було надано перелік дисциплін гуманітарної підготовки та ключові компетентності, що формуються у студентів в процесі вивчення даних курсів (див. Додаток 3).

Результати анкетування студентів розподілились наступним чином: 58 % вважають, що більшою мірою формуванню КК сприяють українська та іноземні мови, 60 % додають до цього переліку Історію України. 15 % респондентів визначають значущість всіх дисциплін у формування КК.

Отже, проаналізувавши зміст і структуру діючих навчальних планів підготовки майбутніх фахівців сфери туризму та відповіді студентів та викладачів, маємо підстави вважати, що особливим потенціалом щодо організації комплексного скоординованого послідовного педагогічного впливу на формування у них ключових компетентностей володіють курси «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)», що вивчається упродовж трьох років, «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Ділова іноземна мова» та «Історія України».

Саме з позицій викладання зазначених дисципліни видається найбільш зручним реалізовувати міжпредметні зв'язки не лише на рівні відбору змісту дидактичного матеріалу, а й застосування відповідних технологій навчання.

У процесі формувального етапу, що проходив у 2012-2014 рр. – розв'язувалися такі завдання:

- розробка педагогічних умов та моделі формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін;

- реалізація в навчально-виховному процесі розробленої моделі формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму;

- вивчення впливу виявлених педагогічних умов на ефективність застосування моделі формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Теоретичні опрацювання й осмислення питання формування КК майбутніх менеджерів сфери туризму дозволили нам виокремити низку припущень, що потребують дослідної перевірки.

Метою дисертаційного дослідження було по-перше, розробити педагогічні умови й модель формування КК майбутніх менеджерів сфери туризму, по-друге, експериментально перевірити ефективність методики їхньої реалізації в процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

В ролі експертів виступали студенти – майбутні менеджери сфери туризму та викладачі вищевказаних ВНЗ.

Сьогодні більшість предметів дисциплін циклу гуманітарної підготовки здійснюється за вільним вибором студента. Обов'язковими для включення у навчальний план бакалаврів за напрямом підготовки 6.1401013 «Туризм» та 6.030601 «Менеджмент туристичного бізнесу» є наступні дисципліни: «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Ділова іноземна мова», «Історія України», «Історія української культури», «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)», «Психологія», «Філософія», «Політологія».

Серед предметів гуманітарного циклу найбільший інтерес у студентів викликає вивчення таких дисциплін як: «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)», «Ділова іноземна мова» (35,8 %), «Українська мова (за професійним спрямуванням)» (19,4 %), «Історії України» (16,5 %) та «Психології» (15,2 %). Набагато менше опитуваних цікавить вивчення «Другої іноземної мови» (6,2 %), «Філософії» (2,8%), «Історії української культури» (2,4 %), «Політології» (1,7 %).

На думку викладачів, уподобання студентів мають виглядати наступним чином: «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)», «Ділова іноземна мова» (30,6 %), «Українська мова (за професійним спрямуванням)» (21,4 %), «Історія України» (16,9 %), «Психологія» (10,2 %), «Друга іноземна мова» (7,6 %),

«Філософія» (6,2 %), «Історія української культури» (3,7 %), «Політологія» (3,4 %).

Однією з педагогічних умов визначених нами є формування позитивної мотивації студентів до вивчення гуманітарних дисциплін шляхом професійного спрямування їхнього змісту. За допомогою анкети (Додаток И) ми намагались визначити чи з інтересом вивчають студенти вищевказані гуманітарні дисципліни.

На початку експерименту відсоток студентів, які вивчають їх з інтересом, був (45,5 %). У той самий час 34,3 % зазначили, що вивчають їх лише тому, що гуманітарні дисципліни входять до навчального плану, 19,3 % взагалі вважають їх непотрібними та 0,9 % вказали інші причини (рис. 3.1.).

Викладачі одностайно (100 %) погодились з думкою про обов'язковість та значущість вивчення гуманітарних дисциплін у ВНЗ, які навчають майбутніх менеджерів сфери туризму.

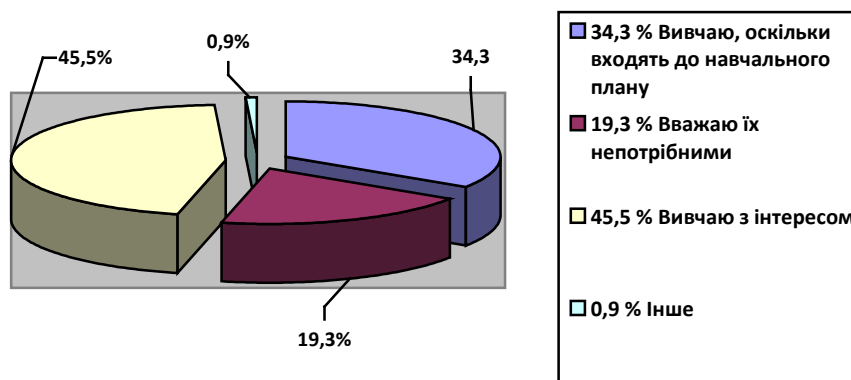

Рисунок 3.1. Вивчення гуманітарних дисциплін майбутніми менеджерами сфери туризму.

Для того, щоб з'ясувати як студенти уявляють собі цінність гуманітарної освіти, ми запитували, чи вважають вони, що вивчення гуманітарних дисциплін допомагає в житті [202]. Стверджувальні відповідь дали 68 % опитуваних. Далі у вищевказаних студентів ми дізнавались в яких напрямках гуманітарні знання можуть бути корисні саме їм (Додаток К). Аналіз відповідей можна прослідкувати в таблиці 3.1

Таблиця 3.1

1	Як основа майбутньої професійної діяльності.	52,2 %
2	Для розширення соціальних зв'язків, в тому числі міжнародних.	72,4 %
3	Для спілкування за пізнавальними, діловими, особистісними мотивами.	47,6 %
4	Для розуміння цінності співробітницьких взаємовідношень, товаришування, довірливих відносин між людьми.	65,1 %
5	Як тісна єдність інтелектуального розвитку з формуванням особистості, здатність справлятися з протиріччями та невизначеностями свого життєвого досвіду.	41,8 %
6	Для наявності певної життєвої позиції й внутрішньої готовності до її реалізації.	57,5 %
7	Для вміння побачити й сформулювати проблему, запропонувати (знайти або сконструювати) способи її вирішення).	66,5 %
8	Для актуалізації різних джерел знань в необхідних ситуаціях інтелектуально-пізнавальної діяльності.	72,2 %
9	Для формування світогляду та громадської думки.	65,6 %
10	Для прийняття вірних соціально-економічних рішень.	75,9 %
11	Для становлення високоінтелектуальною особистістю.	89,7 %

Результати опитування свідчать про те, що майбутні менеджери сфери туризму цінують вивчення гуманітарних дисциплін та роль, яку вони відіграватимуть у їхньому подальшому житті, але не розуміють, що формування ключових компетентностей відбується саме процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу. Однак, безсумнівним є той факт, що, напрями, які відзначили опитувані, являють собою певні індикатори визначених нами ключових компетентностей. Так, розширення соціальних зв'язків, в тому числі міжнародних, спілкування за пізнавальними, діловими, особистісними мотивами, розуміння цінності співробітницьких взаємовідношень, товаришування, довірливих відносин між людьми є критеріями комунікативної компетентності;

наявність певної життєвої позиції й внутрішньої готовності до її реалізації, формування світогляду та громадянської думки – соціальної компетентності; актуалізація різних джерел знань в необхідних ситуаціях інтелектуально-пізнавальної діяльності – інформаційної компетентності; прийняття вірних соціально-економічних рішень, вміння побачити й сформулювати проблему, запропонувати (знайти або сконструювати) способи її вирішення та обрати найефективніший – підприємницької компетентності. Це свідчить про потенціал гуманітарних дисциплін для розвитку ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму.

Далі, ми намагалися дізнатись, які форми та методи проведення занять з гуманітарних дисциплін краще сприяють формуванню ключових компетентностей майбутніх фахівців сфери туризму.

Відповіді респондентів, майбутніх менеджерів сфери туризму засвідчили, що вони надають перевагу таким формам: практичні заняття, екскурсія та самостійна робота. Експерти частково погоджуються з думкою студентів, додаючи до цього списку також проблемні лекції.

Щодо методів проведення занять з гуманітарних дисциплін, які сприяють формуванню ключових компетентностей, більшість студентів і експертів обрали ділові / рольові ігри, метод проектів та веб-квести (таблиця 3.2).

Але під час бесіди зі студентами ми з'ясували, що вони мають досить поверхове уявлення про організацію та проведення ділових / рольових ігор, методу проектів та веб-квестів, що в свою чергу свідчить про їх недостатнє використання під час вивчення не тільки гуманітарних, а взагалі всіх дисциплін.

Таблиця 3.2

Форми та методи проведення занять з гуманітарних дисциплін, які сприяють формуванню ключових компетентностей

Форми	На думку студентів %	На думку експертів %	Методи	На думку студентів %	На думку експертів %
Лекція	46,2	57,6	Ділова / рольова гра	90,7	92,4

Лекція – дискусія	51,2	44,5	Круглий стіл	64,2	55,3
Проблемна лекція	42,6	87,2	Метод проектів Веб-квести	89,7	94,1
Самостійна робота	89,7	88,6	Написання рефератів	13,5	42,6
Практичні заняття	90,2	91,5	Дебати	54,7	60,3
Лабораторна робота	34,5	68,2	Портфоліо	42,7	70
Екскурсія	93	90,4	Доповіді	10,2	46,6

Однак, на нашу думку, розвиток ключових компетентностей в процесі вивчення гуманітарних дисциплін вимагає не стільки перегляду тематичного змісту, скільки змін форм та методів навчання.

У своєму дослідженні з метою урізноманітнення видів спільної діяльності студентів та викладачів при вивченні гуманітарних дисциплін в ЕГ було впроваджено метод проектів та веб-квести, в процесі яких студенти активно занурюються в діяльність і фактично демонструють вияв ключових компетентностей. Організація навчання була проведена при врахуванні педагогічних умов, вказаних в нашій моделі, а саме:

- формування позитивної мотивації студентів щодо вивчення гуманітарних дисциплін шляхом професійного спрямування їхнього змісту;
- використання засобів дистанційного навчання для організації самостійної роботи студентів;
- забезпечення проблемного й творчого характеру навчальних завдань шляхом використання веб-квестів;
- розвиток професійно-особистісних якостей студентів засобами ділових ігор.

Результатами методу проектів стали проекти-екскурсії підготовлені студентами українською та англійською мовами, в процесі підготовки яких формуються ключові компетентності майбутніх менеджерів сфери туризму, а саме:

- навчально-пізнавальна, що виражається у здатності здобувати знання з різних джерел інформації;
- загальнокультурна – здатність аналізувати й оцінювати найважливіші досягнення світової науки та культури, орієнтуватися в сучасному культурному просторі; уміння користуватись рідною та іноземними мовами;
- інформаційна – прагнення до пошуку інформації та спроможність оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного високотехнологічного суспільства;
- комунікативна – уміння будувати контакт з людьми та уміння впливати на одногрупників, володіння сукупністю вербальних та невербальних засобів комунікації;
- соціальна – здатність продуктивно співпрацювати з різними партнерами в групі та команді, спроможність проявляти ініціативу;
- підприємницька – здатність до творчого мислення та креативності, наполегливість при виконанні різних видів діяльності (дивись розділ 2.2).

Одним з ефективних методів, що служить для формування КК майбутніх менеджерів сфери туризму, ми визначили ділові / рольові ігри, приклади яких описані у розділі 2.5. Вони дозволили врахувати професійно-особистісні якості суб'єктів учіння, їхні інтереси й нахили, активність, креативність та сферу їхньої майбутньої діяльності.

Як форма відтворення предметного і соціально-психологічного змісту професійної діяльності менеджера сфери туризму рольова гра стала засобом формування у студентів більш адекватного уявлення про специфіку обраної спеціальності, сприяла збагаченню їхнього предметно-професійного досвіду, розвитку професійного, теоретичного та практичного мислення. При цьому створювались умови для засвоєння та використання навчальної інформації як засобу регулювання професійно подібної поведінки учасників експерименту.

Завдяки створенню в рольових іграх предметного та соціально-психологічного професійного контексту активізувалась комунікативна діяльність слухачів. В ситуаціях, які характеризувалися предметною і соціальною

невизначеністю та суперечливістю, виникали діалогічні відносини учасників гри. Саме в діалозі формувалася здатність майбутніх фахівців розв'язувати професійні проблеми та удосконалювати їхні комунікативні вміння, тобто формувались ключові компетентності.

У рольових іграх, що моделювали соціально-психологічний контекст професійної діяльності менеджера сфери туризму, одиницею активності студентів ставали вчинки, в яких виявлялись соціальні цінності юнаків і дівчат, їхнє ставлення до інших, праці, самих себе. Рольова гра не тільки забезпечує простий, безпосередній і швидкий зворотній зв'язок відносно наслідків дій, але й позитивно впливає на формування у студентів ключових компетентностей. Ігровий характер навчання сприяв поступовому зниженню напруженості, тривожності, нерішучості менеджерів сфери туризму та одночасному підвищенню їхньої активності за рахунок процесуального інтересу.

Слід зазначити, що рольовій грі притаманна стійка дидактична структура, під якою розуміють сукупність компонентів (цілей, змісту, ролей, соціально-психологічних і дидактичних умов, реквізиту) та ланок (етапів), що забезпечують її цілісність. У дослідженні ми дотримувались поступового ускладнення дидактичної структури ігор.

Рольові ігри зі складною дидактичною структурою можуть бути віднесені до ділових ігор, які трактуються як форма відтворення предметного й соціального змісту майбутньої професійної діяльності фахівця, моделювання відносин, характерних для цієї діяльності. Отже, використання у дослідженні ділових ігор стало засобом опосередкованої випереджальної професійної підготовки студентів через комплексний розвиток їхніх мовленнєвих якостей, а також формування ключових компетентностей в контексті майбутньої туристичної діяльності.

Основними вимогами до учасників ділових ігор були: вміння ідентифікувати своє індивідуальне мовленнєве завдання; розуміння логіки й процедури комунікативної взаємодії з іншими учасниками гри; усвідомлення значення індивідуального внеску в успіх гри та знання критеріїв оцінки рольової поведінки її учасників; сприйняття викладача не як організатора і керівника ігрових

процедур, а як консультанта, до якого можна і слід звернутися по допомогу в разі виникнення труднощів.

За наявності у гравців зазначених якостей склалися найбільш сприятливі умови для виявлення ініціативи, креативності, реалізації творчого потенціалу, активності у виконанні майбутньої професійної діяльності. Оптимального володіння методикою ділових та рольових ігор студенти ЕГ досягли в кінці II курсу.

Вивчення мотиваційної сфери (мотиваційно-ціннісний компонент) студентів проводилося на основі методики, розробленої Н. Бакшаєвою та О. Вербіцьким [10, с. 153]. Для цього студентам пропонувалося відповідно до суб'єктивної значущості визначити в балах за п'ятибальною шкалою цінність мотивів навчальної діяльності, підготовки до професійної діяльності та удосконалення пізнавальної діяльності (табл. 3.3).

Кожному студенту пропонувалося в графічній формі (додаток Л) оцінити суб'єктивну значимість і міру прийняття ним цінностей-цілей, що перераховані в табл. 3.3. Для цього потрібно було проставити на перетині променів і кіл крапки, а потім з'єднати їх замкнутою лінією. Одержана форма наочно відображає сформованість у них мотивації до певного виду діяльності.

Результати середніх значень мотивів навчальної, пізнавальної і професійної діяльності студентів на констатувальному етапі дослідження наведено в табл. 3.4.

Таблиця 3.3

Перелік основних мотивів навчальної, пізнавальної і професійної діяльності майбутніх менеджерів сфери туризму

<i>Мотиви навчальної діяльності</i>	<i>Мотиви пізнавальної діяльності</i>	<i>Мотиви професійної діяльності</i>
Засвоєння нового в процесі вивчення гуманітарних дисциплін	Відкриття нового в процесі вивчення гуманітарних дисциплін	Теоретичне осмислення засад професійної діяльності
Розвиток здібностей, знань, умінь, особистісних якостей	Саморозвиток, оволодіння новими способами діяльності	Професійне зростання, саморозвиток

Інтерес до навчальних дисциплін, процесу навчання	Інтерес до гуманітарних знань, процесу пізнання	Інтерес, покликання до професії
Підготовка до майбутньої професії	Самовираження в пізнанні	Самовираження, самореалізація в майбутній професійній діяльності
Соціальні: цінність освіти, спілкування у групах	Співпраця з однокласниками	Співпраця з колегами
Академічні успіхи	Процес дослідження	Удосконалення діяльності
Відповідальність за результати навчальної діяльності	Відповідальність за результати наукової творчості	Відповідальність за результати професійної діяльності
Зовнішні, відносно до навчальної діяльності	Досягнення в пізнанні	Престиж, заробітна плата, кар'єра

Таблиця 3.4

Середні значення мотивів навчальної, пізнавальної і професійної діяльності майбутніх менеджерів сфери туризму

<i>иви навчальної діяльності</i>	<i>Сер. бал</i>	<i>Мотиви пізнавальної діяльності</i>	<i>Сер. бал</i>	<i>Мотиви професійної діяльності</i>	<i>Сер. бал</i>
Засвоєння нового в процесі вивчення гуманітарних дисциплін	3,4	Відкриття нового в процесі вивчення гуманітарних дисциплін	3,6	Теоретичне осмислення засад професійної діяльності	3
Розвиток здібностей, знань, умінь, особистісних якостей	3,7	Саморозвиток, оволодіння новими способами діяльності	4,1	Професійне зростання, саморозвиток	3,6
Інтерес до навчальних дисциплін, процесу навчання	4,1	Інтерес до гуманітарних знань, процесу пізнання.	4,15	Інтерес, покликання до професії	4
Підготовка до майбутньої професії	3,3	Самовираження в пізнанні	3,7	Самовираження, самореалізація в майбутній професійній діяльності	4

Соціальні: цінність освіти, спілкування в групах	4,1	Співпраця з одногрупниками	3,5	Співпраця з колегами	3,3
Академічні успіхи	4,2	Процес дослідження	3,1	Удосконалення діяльності	3,4
Відповідальність за результати нав- чальної діяльності	3,8	Відповідальність за результати наукової творчості	3,3	Відповідальність за результати професійної діяльності	3
Зовнішні, відносно до навчальної діяльності	4,4	Досягнення в пізнанні	3,8	Престиж, заробітна плата, кар'єра	4,5
<i>Середнє значення</i>	<i>3,87</i>	<i>Середнє значення</i>	<i>3,65</i>	<i>Середнє значення</i>	<i>3,6</i>

Співставлення мотивів навчальної, пізнавальної та професійної діяльності показало, що пізнавальні мотиви представлені як у навчальній так і у професійній діяльності, є мотиваційною основою переходу від навчальної до професійної діяльності в процесі вивчення гуманітарних дисциплін, але в студентів 2-го курсу є недостатньо сформованими (сер. значення – 3,65). Пізнавальні мотиви: готовність до засвоєння нових знань в процесі вивчення гуманітарних дисциплін, співпраця, дослідження, відповідальність за результати наукової творчості є нижчими за відповідні мотиви готовності до навчальної діяльності. Що свідчить про недостатній рівень розвитку та готовності до трансформації з навчальної діяльності в професійну.

Констатувальний експеримент показав, що мотивація до формування ключових компетентностей в процесі вивчення гуманітарних дисциплін, в основному, свідомо стимулюється причинами внутрішнього порядку і визначається найчастіше бажанням відчувати радість від успішної діяльності та її високої результативності, студенти ще не розуміють важливості гуманітарних дисциплін в майбутній професійній діяльності.

Мотивація навчальної діяльності в процесі вивчення іноземних мов значно

посилюється у студентів на початку III курсу, оскільки наприкінці майбутні менеджери сфери туризму складають некваліфікаційний державний екзамен з дисциплін «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» та «Ділова іноземна мова», на якому перевіряються їхні знання, уміння та навички з вищевказаних дисциплін. Підготовка до екзамену набуває особистої значущості для студентів, оскільки вони відчують реальну користь від роботи на заняттях та самостійної роботи. Це впливає на формування мотивів навчальної, пізнавальної та професійної діяльності.

Тестування з метою з'ясування рівня сформованості ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму (когнітивний компонент) включало альтернативні тести, тести множинного вибору, тести з відповіддю, що вільно задається, тести на складність (складаються із завдань, що все більш ускладнюються) та ін. Контроль проводився на початку навчального року на I курсі для визначення вхідного рівня знань та під час складання заліково-екзаменаційної сесії та на 3 курсі для виявлення рівня знань з гуманітарних дисциплін після завершення навчання. Метою нашого дослідження було виявити чи сприяють традиційні методи навчання формуванню ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму. Використання комп'ютерної програм дозволило нам відразу після виконання підсумовувати бали за сукупність завдань.

Тести виконують наступні функції:

- дидактичну (визначення знань, умінь та навичок студентів в розрізі певного розділу предмету);
- вивчення студентів (відмінність студентів на основі знань з предмету);
- прогнозуючу (з'ясування наявності знань, умінь та навичок необхідних для засвоєння наступного навчального матеріалу);
- вимірювання та порівняння (цифрові результати тестів дають точну інформацію про результати навчальної роботи в різних студентських групах);
- зворотній зв'язок (дає інформацію про рівень знань як студентам так і викладачам);

– навчальну (після проведення тесту аналізуються завдання та відповіді на них);

Специфіка використання цієї методики організації та проведення контролю полягає в наступному:

1. Тест проводиться в рівних для всіх випробовуваних умовах: студенти працюють із однаковим за обсягом і складністю матеріалом в один і той же час.

2. Тест характеризується кваліметричними якістьми, тобто кількісним вираженням якості виконання завдання. Результати виконання завдань тесту порівнюються із заздалегідь підготовленими еталонами (ключами), що дозволяє легко і точно встановити правильність або помилковість дій. Ці результати піддаються кількісній оцінці в балах у відповідності з певною шкалою. Наприклад, 100 правильних відповідей на запитання тесту – це 100 балів. Студенти, які набрали 90-100 балів, одержують оцінку А (відмінно). Таким чином, кваліметричні якості тестів дозволяють забезпечити об'єктивність і уніфікованість перевірки, незалежність оцінки результатів від особистих суджень перевіряючого.

3. Чітка визначеність форм і змісту завдання і всієї структури тесту робить даний вид контролю економічним, тобто дозволяє перевірити знання одночасно у великої групи студентів і значний обсяг матеріалу у кожного випробовуваного.

4. Ретельність підготовки тесту відповідно до правил та попередньої експериментальної перевірки, для вдосконалення редакції тесту.

5. Суворе регламентація процедури тестування. Підводячи підсумки, важливо відзначити ефективність використання системи тестування для організації та проведення контролю сформованості граматичних навичок, оскільки така організація процесу контролю робить його більш об'єктивним, результативним і має низку переваг перед традиційними способами контролю.

З метою підвищення точності й гнучкості визначення рівнів сформованості ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму відповідно до національної шкали та шкали ESTS було розроблено шкалу оцінювання рівня знань, яку наведено в табл. 3.5

Шкала оцінювання рівня знань

<i>Рівні</i>	<i>Бали за системами оцінювання</i>		
	ECTS	Рейтинг	Національна система оцінювання
Високий	A	90-100	5 (відмінно)
Достатній	B	80-89	4 (дуже добре)
	C	75-79	4 (добре)
Середній	D	60-74	3 (задовільно)
	E	50-59	3 (достатньо)
Початковий	FX	35-49	2 (незадовільно з можливістю повторного складання)
	F	1-34	2 (незадовільно з обов'язковим повторним курсом)

Для виявлення сформованості умінь застосовувати отриманні знання й навички та особистісних якостей необхідних для виконання ефективної майбутньої професійної діяльності ми запропонували студентам анкету, яка складалась з критеріїв, що визначали діяльнісний та особистісний компоненти КК майбутніх менеджерів сфери туризму. В анкетуванні взяло участь 348 студентів Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ, Національного університету «Львівська політехніка», Національного авіаційного університету та Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Частина респондентів зазначила, що прагнуть самовдосконалення та саморозвитку (46,6 %). Здатність до лідерства виявили 39,8 % опитуваних. Спроможність проявляти ініціативу в процесі навчання та в майбутній професійній діяльності виявили 39,2 % майбутніх фахівців.

Аналіз результатів анкетування на констатувальному етапі (додаток М) показав, що тільки 52,8 % від опитуваних здатні самостійно ставити освітні цілі та проектувати шляхи їхньої реалізації, 46,6 % виявили уміння застосовувати мовленнєві навички відповідної мовної культури в процесі комунікації, уміння будувати контакт з людьми та впливати на одногрупників показали тільки 55,6 % студентів.

Констатувальний діагностичний зріз дозволив встановити вхідний рівень

сформованості ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму, унаслідок чого були сформовані рівноцінні експериментальні й контрольні групи.

Отже, в ході констатувального етапу дослідно-експериментальної роботи встановлено, що при загальному позитивному відношенні до вивчення гуманітарних дисциплін та розуміння їхньої цінності, майбутні менеджери сфери туризму недостатньо усвідомлюють їхні можливості у формуванні ключових компетентностей, і відповідно особливості їхнього застосування у майбутній професійній діяльності.

Таким чином, у студентському колективі були об'єктивні передумови для формування ключових компетентностей в процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

3.2. Статистичний аналіз результатів педагогічного експерименту

На формувальному етапі дослідно-експериментальної роботи (2012-2014 рр.), для вирішення визначених на констатувальному етапі проблем, із урахуванням зроблених висновків визначено пріоритетні напрями вдосконалення процесу формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін. Їх рішення вбачаємо у:

- теоретичному осмисленні проблем формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму (цілей, задач, змісту, методів, засобів, моніторингу результатів);
- побудові навчального процесу з урахуванням досягнення головного результату – підготовки фахівця з високим рівнем ключових компетентностей;
- усвідомленні своєї ролі в підтримці становлення нової генерації фахівців, здатних до творчого мислення, креативності, саморозвитку та самовдосконалення, спроможних орієнтуватися в мінливих соціальних умовах.

Відповідно, були обґрунтовані теоретичні підходи до навчального процесу, сформульовані педагогічні умови та розроблено модель формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму, проведено їхню

апробацію на формувальному етапі дослідно-експериментального дослідження. Побудова навчального процесу здійснювалася відповідно до моделі, представлені в розділі 2.1. нашого дисертаційного дослідження.

Для забезпечення можливості порівняння результатів педагогічного експерименту студентів було розділено на експериментальні (176 студентів) й контрольні (172 студентів) групи.

Перевірка однорідності КГ і ЕГ (правильність їхньої вибірки) здійснювалася на основі статистичного аналізу результатів вхідного контролю з використанням t-критерію Стьюдента. Для цього було висунуто дві гіпотези H_0 (нульова гіпотеза), згідно якої різниця рівнів підготовки студентів КГ і ЕГ незначна, і тому розподіл оцінок відноситься до однієї генеральної сукупності, тобто вибірка здійснена правильно; і H_1 (альтернативна гіпотеза), згідно якої різниця між обома розподілами є достатньо значною.

$$t = \left| \frac{M_1 - M_2}{\sqrt{m_1^2 + m_2^2}} \right|$$

де M_1 і M_2 середнє значення 1-ї та 2-ї вибірки; m_1 та m_2 – помилки середнього значення.

Помилка середнього значення вибірки передбачається формулою:

$$m = \frac{SD}{\sqrt{n}}$$

Середнє значення вибірки визначається за формулою:

$$M = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n}$$

Визначення стандартного відхилення передбачається формулою:

$$SD = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (M - x_i)^2}{n}}$$

SD – стандартне відхилення відповідно для вибірок; n – кількість студентів у вибірках. $(M - x_i)^2$ – квадрат відхилень окремих значень оцінок від середньої арифметичної [56].

Дані і проміжні результати обчислення значущості статистичних різниць середніх значень у ЕГ і КГ наведено в таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Дані і проміжні результати обчислення значущості статистичних відмінностей середніх значень для незалежних змінних

Рівні знань	ЕГ		КГ	
	Значення ефективності діяльності	$(M - x_i) \times$ к-ть оцінок	Значення ефективності діяльності	$(M - x_i) \times$ к-ть оцінок
Початковий	24	17,73	28	19,53
Середній	288	45,82	294	38,74
Достатній	160	-20,91	152	-22,97
Високий	140	-42,64	110	-35,3
$M_{EG} = 3,4773$		$M_{KG} = 3,3953$		
$\sum_{i=1}^n (M - x_i)^2$	123,9064		113,1228	
$SD = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (M - x_i)^2}{n}}$	SD _{EG} = 0,839 n _{EG} = 176		SD _{KG} = 0,811 n _{KG} = 172	
$m = \frac{SD}{\sqrt{n}}$	m _{EG} = 0,0632		m _{KG} = 0,0618	

Отже, t-критерій Стьюдента:

$$t_{розр} = \left| \frac{-0,082}{0,2792} \right| = 0,2937.$$

Експериментально одержано $t_{розр} = 0,2937 < t_{табл} = 1,967$ (df=346, p=0,05) [304] тому нульова гіпотеза не відкидається, і робиться висновок, що обидві

вибірки відносяться до однієї генеральної сукупності, тобто, вони однорідні з імовірністю 5% ($\alpha \leq 0,05$) (дивись Додаток Н).

Таким чином, проведені статистичні підрахунки з використанням t-критерію Стьюдента, підтвердили, що інтелектуальний рівень студентів КГ і ЕГ однотипний, тобто дані групи – однорідні.

Визначено умови проведення дослідно-експериментальної роботи, що варіюються і що не варіюються [179, с. 170].

Умови, що не варіюються:

- вивчення одних і тих самих дисциплін;
- постановка однакових для контрольних і експериментальних груп дидактичних цілей;
- проведення аудиторних занять у так само обладнаних аудиторіях;
- однакові форми контролю.

Умови, які варіюються:

- в експериментальних групах (ЕГ) виклад навчального матеріалу носив проблемний і творчий характер з опорою на професійно-особистісні якості студентів;
- в контрольних (КГ) – традиційний інформативно-пояснювальний;
- в ЕГ при вивченні гуманітарних дисциплін на практичних заняттях використовувались такі методи як: метод проектів (створення та захист індивідуальних проектів у вигляді презентацій), веб-квести, ділові / рольові ігри;
- у КГ – застосовувалися традиційні форми і методи проведення занять;
- в ЕГ для перевірки знань використовувалося тестування в комп'ютерних класах, а в КГ перевірка знань проходить в звичайних аудиторіях;
- в ЕГ розробка екскурсійних проектів українською та іноземною мовами, можливість самостійно працювати з використанням сучасних інноваційних технологій навчання (робота з навчально-дистанційним курсом «Ділова іноземна мова» на базі Інтернет-платформи Moodle), а в КГ така можливість не передбачена;
- в ЕГ як засоби самоосвіти та стимулювання навчально-пізнавальної

діяльності застосовувалась розроблена системи вправ і завдань з дисциплін гуманітарного циклу, що спрямовані на майбутню професійну діяльність, а в КГ – традиційні матеріали (підручники, посібники та ін.);

Вивчення мотиваційної сфери (мотиваційно-ціннісний компонент) студентів проводилося на основі методики розробленої Н. Бакшаєвою та О. Вербіцьким [10, с. 153] (див. табл. 3.3).

Результати середніх значень навчальних, пізнавальних і професійних мотивів майбутніх менеджерів сфери туризму ЕГ і КГ на початку та після дослідно-експериментальної роботи наведено в табл. 3.7.

Таблиця 3.7

Середні значення основних навчальних, пізнавальних і професійних мотивів студентів ЕГ і КГ

Мотиви	Середній бал			
	ЕГ		КГ	
	на початку експ.	після експ.	на початку експ.	після експ.
<i>Мотиви навчальної діяльності (позитивна мотивація до вивчення гуманітарних дисциплін)</i>				
Засвоєння нового в процесі вивчення гуманітарних дисциплін	3,70	4,60	3,75	4,35
Розвиток здібностей, знань, умінь, особистісних якостей	4,13	4,83	4,19	4,50
Інтерес до навчальних дисциплін, процесу навчання	3,9	4,50	4,20	4,40
Підготовка до майбутньої професії	4,00	4,88	4,12	4,62
Соціальні: цінність освіти, спілкування в групах	4,55	5,10	4,60	4,80
Академічні успіхи	4,10	4,65	4,10	4,30
Відповідальність за результати навчальної діяльності	4,20	4,55	4,19	4,45
Зовнішні, відносно до навчальної діяльності	4,20	4,68	4,20	4,58
<i>Середнє значення</i>	<i>4,09</i>	<i>4,72</i>	<i>4,16</i>	<i>4,50</i>
<i>Мотиви пізнавальної діяльності (мотивація до саморозвитку та самовдосконалення)</i>				
Відкриття нового в процесі вивчення гуманітарних дисциплін	4,30	4,85	4,15	4,50

Саморозвиток, оволодіння новими способами діяльності	4,20	4,70	4,25	4,70
Інтерес до гуманітарних знань, процесу пізнання	3,9	4,8	4,30	4,75
Самовираження в пізнанні	4,10	4,95	4,05	4,55
Співпраця з одногрупниками	4,00	4,85	4,15	4,80
Процес дослідження	4,10	4,90	4,20	4,75
Відповідальність за результати наукової творчості	3,70	4,55	3,85	4,40
Досягнення в пізнанні	4,10	4,65	4,10	4,50
<i>Середнє значення</i>	<i>4,05</i>	<i>4,78</i>	<i>4,13</i>	<i>4,61</i>
<i>Мотиви професійної діяльності (мотивація до туристичної діяльності; ціннісне ставлення до майбутньої професійної діяльності)</i>				
Теоретичне осмислення засад професійної діяльності	3,85	4,55	4,01	4,30
Професійне зростання, саморозвиток	4,12	4,82	4,16	4,55
Інтерес, покликання до професії	4,10	4,70	4,10	4,45
Самовираження, самореалізація в майбутній професійній діяльності	4,30	5,00	4,15	4,60
Співпраця з колегами	4,15	4,85	4,20	4,65
Удосконалення діяльності	3,90	4,60	3,90	4,39
Відповідальність за результати професійної діяльності	3,80	4,70	4,10	4,60
Престиж, заробітна плата, кар'єра	4,10	4,65	4,15	4,30
<i>Середнє значення</i>	<i>4,04</i>	<i>4,73</i>	<i>4,09</i>	<i>4,48</i>
<i>Середнє за рівнями мотивації</i>	<i>4,06</i>	<i>4,74</i>	<i>4,12</i>	<i>4,53</i>

Співставлення мотивів навчальної (позитивна мотивація до вивчення гуманітарних дисциплін), пізнавальної (мотивація до саморозвитку та самовдосконалення) та професійної діяльності (мотивація до туристичної діяльності; ціннісне ставлення до майбутньої професійної діяльності) показало, що до експерименту, як і на констатувальному етапі дослідно-експериментальної роботи переважали пізнавальні мотиви, що представлені як у навчальній так і у професійній діяльності, і були мотиваційною основою переходу від навчальної до професійної діяльності в процесі вивчення гуманітарних дисциплін, у студентів ЕГ (сер. знач. – 4,06) і КГ (сер. знач. – 4,12). Аналіз експериментальних даних (табл. 3,7) показав, що до експерименту студенти ЕГ і КГ мали недостатній рівень розвитку та готовності до трансформації з навчальної діяльності в професійну і

відповідно до формування ключових компетентностей.

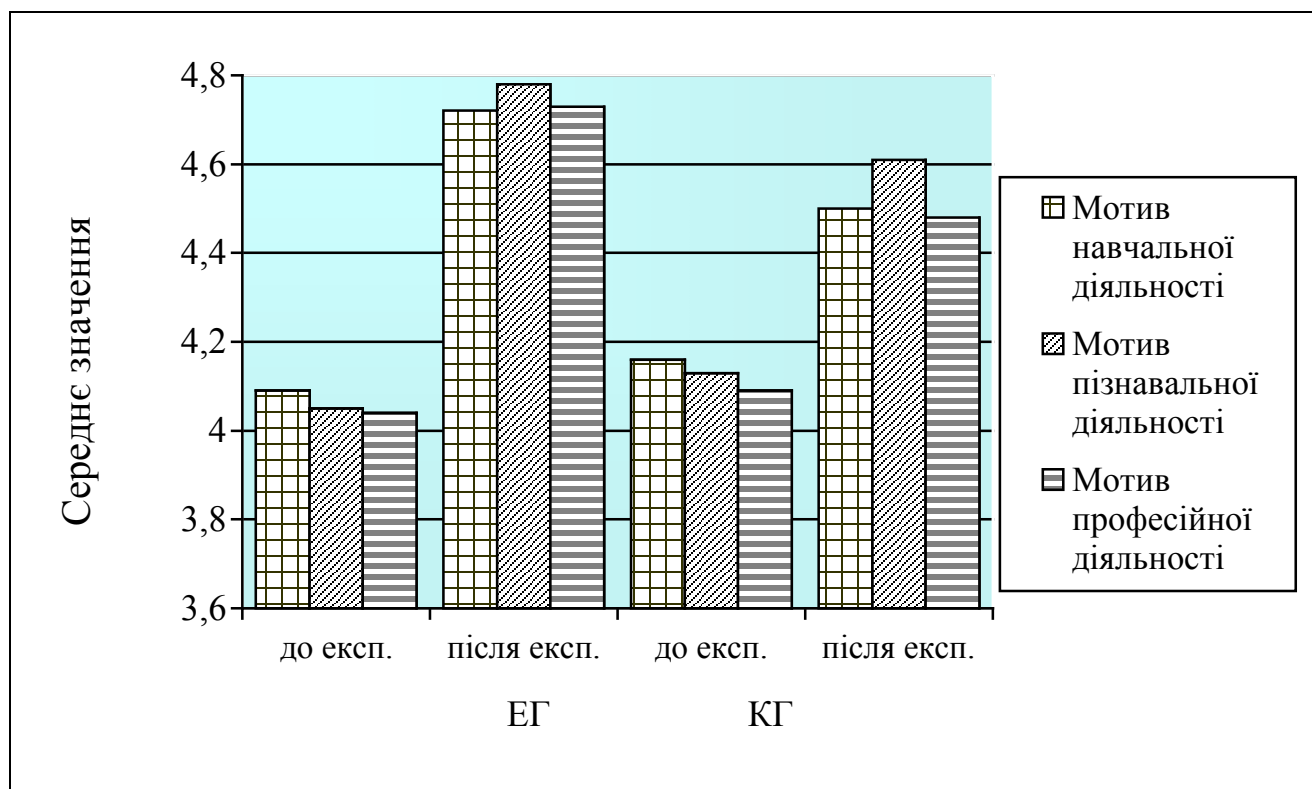

Рис. 3.2. Динаміка середніх значень навчальних, пізнавальних та професійних мотивів студентів ЕГ і КГ до та після експерименту

Після експерименту (рис. 3.2) зросла мотивація навчальної діяльності у студентів ЕГ із 4,09 до 4,72 бала, у студентів КГ із 4,16 до 4,50 балів, що на 0,22 бала менше ніж у ЕГ. Мотиви пізнавальної діяльності відповідно зросли у студентів ЕГ із 4,05 до 4,78 бала, у студентів КГ із 4,13 до 4,61 балів, що на 0,17 бала менше ніж у ЕГ. Мотиви професійної діяльності у студентів ЕГ покращилися із 4,04 до 4,73 бала, у студентів КГ із 4,09 до 4,48 балів, що на 0,25 бала менше ніж у ЕГ.

У студентів ЕГ значно зросли наступні пізнавальні мотиви: готовність до засвоєння нових знань в процесі вивчення гуманітарних дисциплін, здатність до саморозвитку, оволодіння новими способами діяльності, інтерес до гуманітарних знань, готовність до процесу дослідження, що забезпечило значне зростання професійних мотивів: теоретичне осмислення засад професійної діяльності;

професійне зростання, саморозвиток; прагнення до самовираження, самореалізації в майбутній професійній діяльності, відповідальність за результати професійної діяльності.

Результати формувального етапу дослідно-експериментальної роботи підтвердили, що впровадження визначених педагогічних умов та моделі формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму, сприяло формуванню позитивної мотивації до вивчення гуманітарних дисциплін та ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності.

Також на цьому етапі нами проведено тестування з метою визначення когнітивного компонента КК майбутніх менеджерів сфери туризму заданим на початку експерименту дидактичним цілям (за результатами складання екзаменаційної сесії). Методом на цьому етапі, як і на першому, виступає педагогічне тестування.

Таблиця 3.8

Рівні знань	ЕГ		КГ	
	Значення ефективності діяльності	$(M - x_i) \times$ к-ть оцінок	Значення ефективності діяльності	$(M - x_i) \times$ к-ть оцінок
Початковий	8	7,73	12	10,39
Середній	138	42,86	189	46,15
Достатній	336	-5,73	296	-19,79
Високий	210	-44,86	145	-36,75
$M_{EG} = 3,9318$			$M_{KG} = 3,7326$	
Сума $\sum_{i=1}^n (M - x_i)^2$	103,1858		103,6972	
$SD = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (M - x_i)^2}{n}}$	SD _{EG} = 0,7657 n _{EG} = 176		SD _{KG} = 0,7765 n _{KG} = 172	
$m = \frac{SD}{\sqrt{n}}$	m _{EG} = 0,0577		m _{KG} = 0,0592	

$$t_{розр} = \left| \frac{-0,1992}{0,082} \right| = 2,43.$$

З таблиці критичних значень t-критерію Стьюдента для рівня значимості 0,05, для кількості ступенів свободи $df=346$ значення $t_{табл.} = 1,967$. Експериментально одержано $t_{розр} = 2,43 > t_{табл.} = 1,967$ [232]. Це означає, що H_0 відкидається і різниця між вибірками є достовірною. Що доводить те, що під впливом використання визначених педагогічних умов та запропонованої методики майбутні менеджери сфери туризму набувають більш високого рівня розвитку ключових компетентностей.

Аналіз підсумків формувального експерименту показав, що при незначній різниці між результатами вхідного контролю студенти ЕГ показали істотно більший приріст між початковим і кінцевим рівнями знань у порівнянні з студентами КГ. Про це також свідчить приріст абсолютного середнього балу в ЕГ (табл. 3.8).

Таблиця 3.9

Порівняльні результати вхідного і підсумкового контролю в КГ і ЕГ

Рівні	ЕГ на початку експерименту		ЕГ після експерименту		КГ на початку експерименту		КГ після експерименту	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
Початковий	12	6,8	4	2,3	14	8,1	6	3,5
Середній	96	54,5	46	26,1	98	57	63	36,6
Достатній	40	22,7	84	47,7	38	22,1	74	43
Високий	28	15,9	42	23,9	22	12,8	29	16,9
<i>Середні</i>	3,48		3,93		3,4		3,7	

Аналіз результатів оцінки ефективності впровадження педагогічних умов у підготовку майбутніх менеджерів сфери туризму відповідно до когнітивного компоненту, свідчить про те, що його істотне зростання відбулося за рахунок

збільшення групи студентів з високим рівнем знань у ЕГ зріс із 15,9% до 23,9%, у КГ з 12,8% до 16,9% і достатнім рівнем знань у ЕГ зріс із 22,7% до 47,7%, у КГ із 22,1% до 43% (рис. 3.3).

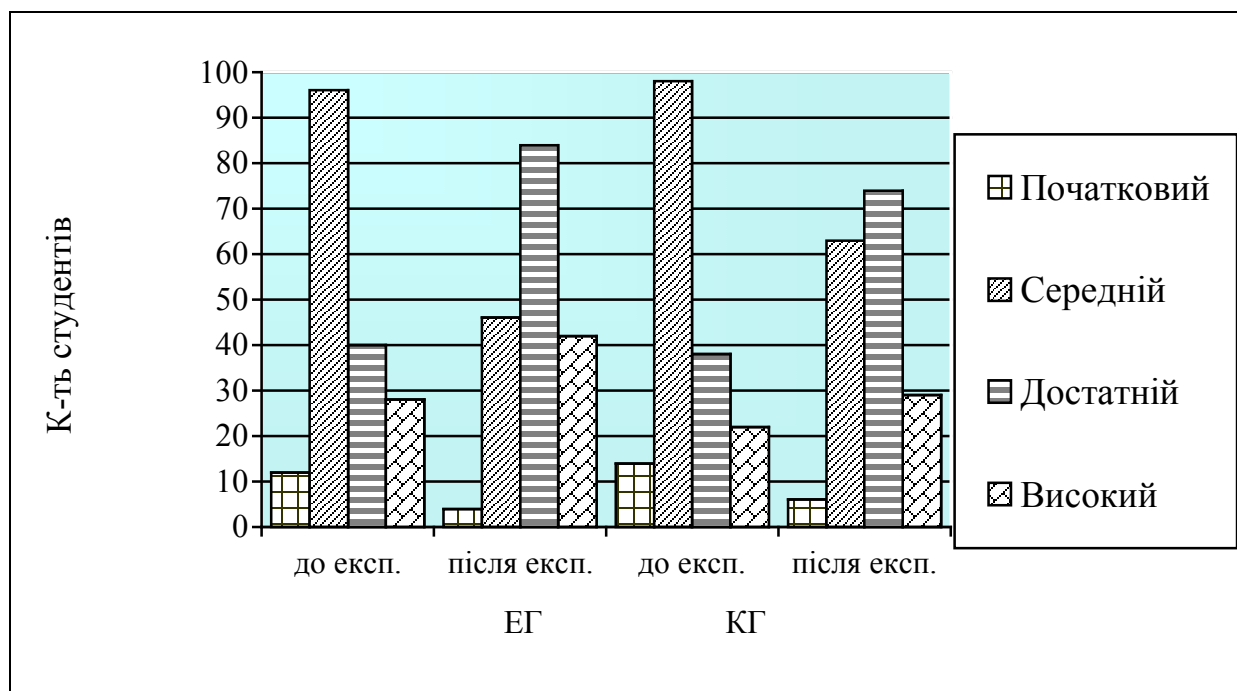

Рис. 3.3. Динаміка результатів вхідного та підсумкового контролю у КГ і ЕГ

На початку та після закінчення експерименту проведено самооцінку студентами ЕГ і КГ ставлення до формування ключових компетентностей в процесі вивчення гуманітарних дисциплін (додаток П). У табл. 3.9 наведено тільки кількість і відсоток студентів, які дали позитивні відповіді.

Таблиця 3.10

Результати самооцінювання ставлення до формування ключових компетентностей в процесі вивчення гуманітарних дисциплін студентами ЕГ і КГ на початку та після експерименту

Запитання	ЕГ				КГ			
	на поч. експ.		після експ.		на поч. експ.		після експ.	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
Чи потрібно формувати ключові компетентності?	98	55,6	164	93,1	94	54,6	138	80,2

Чи сприяє розвитку ключових компетентностей вивчення гуманітарних дисциплін?	68	38,6	168	95,4	63	36,6	152	88,3
Ключові компетентності є професійно значущим компонентом в майбутній професійній діяльності?	74	42	152	86,3	70	40,6	148	86
Чи зазнаєте Ви труднощів комунікативного плану? Яких?	140	79,5	85	48,3	136	79	80	46,5
Ви бажаєте розвивати ключові компетентності? Яким чином? (можна вибирати декілька відповідей)	148	84	176	100	143	83,2	150	87,2
-особиста ініціатива;	136	77,2	176	100	132	76,7	160	93
-проведення спеціально організованих навчальних занять;	64	36,6	152	86,3	70	40,6	146	84,9
-вивчення гуманітарних дисциплін.	78	44,3	163	92,6	80	46,5	154	89,5
Оцініть рівень сформованості у Вас ключових компетентностей (в балах від 1 до 5)*:								
навчально-пізнавальної	3,2		4,1		3,3		3,7	
загальнокультурної	4,2		4,8		4,1		4,5	
інформаційної	4,0		4,6		4,05		4,25	
комунікативної	3,9		4,3		3,2		3,6	
соціальної	3,7		4,8		3,8		4,2	
підприємницької	3,8		4,6		3,7		3,9	

*Примітка: в таблиці наведено середні значення.

Встановлено, що майже половина студентів ЕГ і КГ на початку експерименту усвідомлювали необхідність формування ключових компетентностей, після експерименту їх кількість зростає на 37,5 % у ЕГ і 25,6 % у КГ; значна частина студентів (38,6% ЕГ, 36,6% КГ) на початку експерименту недооцінювали значення гуманітарних дисциплін у розвитку ключових компетентностей, після

експерименту 95,4% студентів ЕГ і 88,3% студентів КГ відзначили, що гуманітарні дисципліни впливають на їх розвиток, близько 42% студентів і ЕГ і КГ на початку дослідження не були упевнені в тому, що ключові компетентності є професійно значущим компонентом майбутньої професійної діяльності, після – їхній відсоток зріс на 86,3% у ЕГ, порівняно із 86% у КГ; 79 % студентів ЕГ і КГ зазначили на початку, що зазнають комунікативних труднощів, таких як невміння будувати контакт з людьми, замкнутість, невміння взаємодіяти, працювати в групі, вирішувати конфлікти та ін.

Після дослідження тільки 48,3% студентів ЕГ відмітили проблеми у побудові комунікативної поведінки відповідно до ситуацій спілкування, особливо професійного, представлення та відстоювання власної точки зору в презентаційному виступі, діалозі, знання і дотримання традицій, етикету та ін. У студентів КГ відмінність на 32,5 % .

І на початку і після дослідно-експериментальної роботи студенти ЕГ і КГ виявляли бажання розвивати ключові компетентності (ЕГ – 84%, 100%; КГ – 83,2%), потрібно зазначити, що якщо до експерименту основними складовими цього процесу і у студентів ЕГ і КГ було особиста ініціатива (77,2% і 76,7%), проведення спеціально організованих навчальних занять (36,6% і 40,6%), вивчення гуманітарних дисциплін (44,3% і 46,5%), то після експерименту відсоток студентів, що хотіли б розвивати КК з особистісної ініціативи зріс до 100 в ЕГ та до 93 в КГ. Розвивати ключові компетентності в процесі вивчення гуманітарних дисциплін хотіли б 92,6% студентів в ЕГ та 89,5 в КГ та зазначили, що необхідно проводити спеціально організовані навчальні заняття в ЕГ 86,3% студентів та в КГ 84,9%.

Отже, на початку експерименту і в ЕГ, в КГ були об'єктивні передумови для формування і розвитку ключових компетентностей і відповідних їм професійно спрямованих самостійних дій. Після експерименту студенти ЕГ мали сформовані ключові компетентності на більш високому рівні (рис. 3.4.), більш свідомо і відповідально ставилися до вивчення гуманітарних дисциплін, розуміли, що вони відіграють важливу роль в майбутній професійній діяльності, служать засобом

розширення соціальних зв'язків, в тому числі міжнародних, необхідні для формування світогляду та громадської думки, усвідомлювали комунікативні проблеми та знали шляхи їх розв'язання.

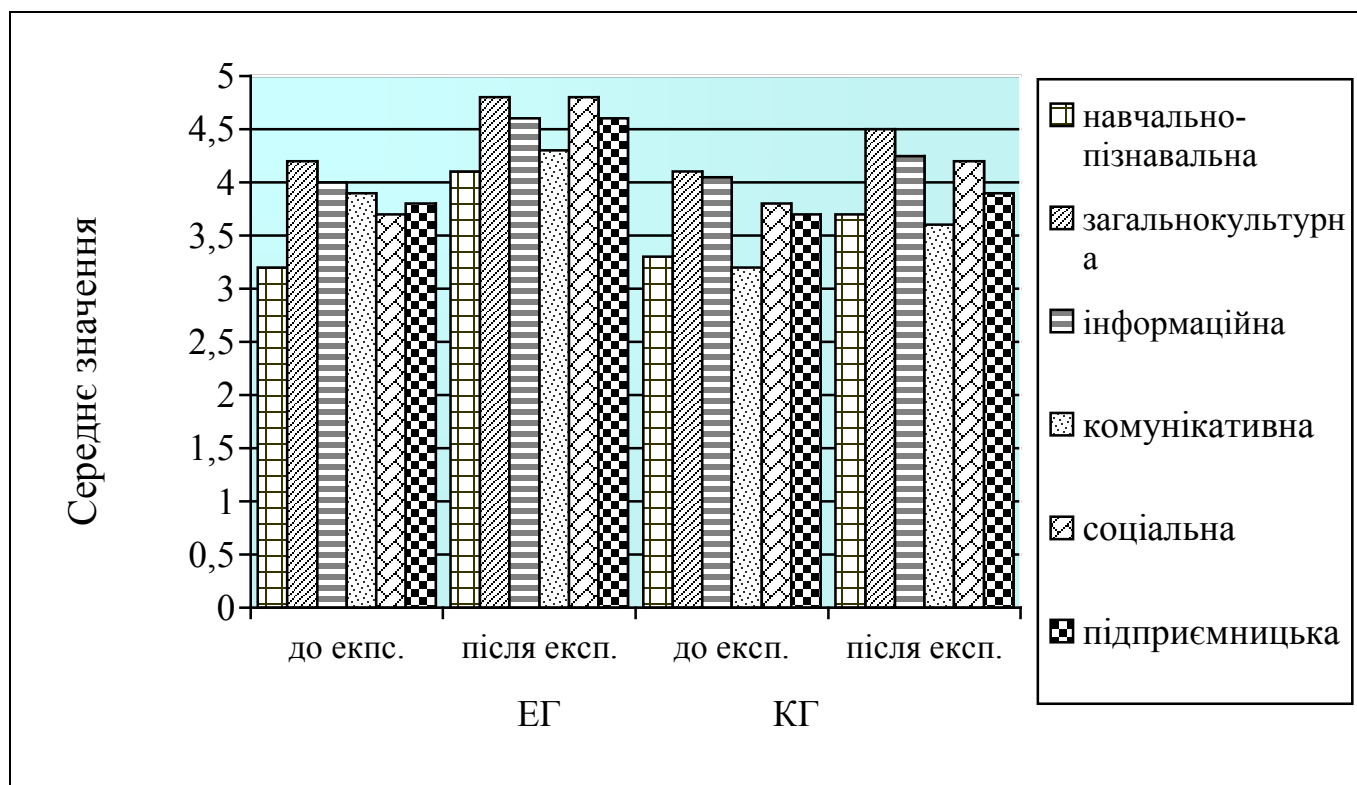

Рис. 3.4. Динаміка самооцінки рівня сформованості ключових компетентностей у студентів EG і KG на початку та після експерименту

Для виявлення сформованості умінь застосовувати отримані знання й навички та особистісних якостей необхідних для виконання ефективної майбутньої професійної діяльності ми запропонували студентам анкету. В анкетуванні взяло участь 176 студентів EG і 172 студентів KG.

Аналіз результатів засвідчив істотне зростання (порівняно з даними, що одержані на початку експерименту) відсотка студентів із високим і достатнім рівнем особистісних якостей в EG (на 9,1% та 6,8%), що в порівнянні з KG більше на 2,1% та 5,6%; із високим і достатнім рівнем набутих умінь і навичок в EG (на 14,2% та 6,8%), що в порівнянні з KG більше на 1,4% та 9,6 %.

Після експерименту відсоток студентів здатних самостійно ставити освітні

цілі та проектувати шляхи їхньої релаксації зростання на 33,5% (ЕГ) та 6,5 (КГ). В наш час високих технологій 71,5% студентів ЕГ та 70,9% КГ спроможні отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних вимог та потреб (інформаційна компетентність), але після проведення експерименту їх відсоток збільшився відповідно на 21,6% в ЕГ та 10,4% у КГ. Для виконання ефективної майбутньої професійної діяльності менеджери сфери туризму повинні мати здібності для організації власної трудової й підприємницької діяльності та праці колективу, орієнтуватися в нормах, етиці трудових відносин. До експерименту відсоток студентів, що мали такі здібності складав 39,8% в ЕГ та 39,5% у КГ. Після експерименту маємо наступний результат: ЕГ – 84%, КГ – 65,1%. Для становлення високоінтелектуальною особистістю майбутні фахівці мають прагнути саморозвитку та самовдосконалення. У нашому випадку до експерименту 46,6% студентів ЕГ та 75% після; щодо студентів КГ, то до експерименту 50% та 62,8% після, проявили бажання самовдосконалюватись впродовж життя.

Ми вважаємо, що компетентний та успішний менеджер має бути завжди ініціативним та проявляти лідерські якості в майбутній професійній діяльності. Для виявлення цих особистісних якостей у майбутніх менеджерів сфери туризму, ми запитали «Чи здатні Ви до лідерства?». До експерименту позитивну відповідь дали 39,8% студентів ЕГ та 43,6% КГ. Після експерименту їх відсоток збільшився – 80,6% ЕГ та 75,5% КГ. Щодо спроможності проявляти ініціативу в майбутній професійній діяльності, відсотки розподілились наступним чином: до експерименту – 39,2% ЕГ, 41,2% КГ; після експерименту – 76,1% ЕГ, 74,4% КГ.

На початку дослідження ми намагались дізнатись чи подобається студентам вивчати гуманітарні дисципліни, чи розуміють вони їхню цінність. Стверджувальну відповідь дали 75,8% опитувальних (відповідно 36,3% ЕГ та 39,5% КГ). Після експерименту відсоток зростає на 53,5% в ЕГ та на 37,8% у КГ.

Запитання «Рівень викладання дисциплін Ви оцінюєте як: високий, середній та низький», показало такі результати: до експерименту – високий (39,8% ЕГ, 36% КГ), середній (23,9% ЕГ, 22% КГ), низький (36,3% ЕГ, 42 КГ). Після проведення

експерименту: високий (70,4% ЕГ, 68,6% КГ), середній (22,7% ЕГ, 25 КГ), низький (6,9% ЕГ, 6,4% КГ). Оцінка студентами рівня викладання будь-якої дисципліни не завжди є об'єктивною, оскільки на неї впливають різні чинники, а саме: відношення до викладача, розумові здібності студентів, розуміння цінності дисципліни та необхідності її вивчення для застосування у майбутній професійній діяльності. При проведенні експерименту на практичних заняттях ми намагалися наблизити студентів до ситуацій, що будуть траплятись в майбутній діяльності, при проведенні ділових та рольових ігор, при застосуванні методу проектів та веб-квестів при виконанні розроблених нами вправ та завдань. На початку експерименту завдання проекту та веб-квесту студентам були частково зрозумілі (41,4% ЕГ та 45% КГ), після експерименту позитивну відповідь, щодо розуміння завдань дали 68,8% ЕГ та 57,6% КГ. Після проведення експерименту набули високих професійних навичок 71% студентів ЕГ порівняно із 44,8% до експерименту та відповідно 69,1% та 46,5% КГ. 76,1% студентів ЕГ та 57,5% КГ вважають, що результатом навчання під час роботи над проектом є дуже хороша підготовка до майбутньої професійної діяльності, що в порівнянні із результатами до експерименту на 49,9% в ЕГ та на 22,6% у КГ більше. Також, 85,2% ЕГ та 76,1% КГ вважають, що потрібно поєднувати теоретичні та практичні заняття з проектною діяльністю.

Потрібно відзначити позитивну динаміку ставлення студентів до проведення практичних занять з елементами ділових та рольових ігор. Порівняння результатів анкетування у ЕГ і КГ показало, що значно (на 31,8 %) зросла частка студентів ЕГ, які відчували себе під гри ніби на робочому місці, у КГ ця частка склала 18%. Відсоток студентів, що навчались працювати в команді зріс на 25,6% в ЕГ та на 19,6% у КГ. Зріс відсоток студентів в ЕГ з 46% до 89,7%, які вважають, що практичні навички набуті в ході гри допоможуть їм у майбутній професійній діяльності. У КГ цей відсоток змінився з 46% до 70,4%.

Самостійно працювати з використанням сучасних інноваційних технологій навчання (в нашому випадку це робота з навчально-дистанційним курсом «Ділова іноземна мова» на базі Інтернет-платформи Moodle) передбачено вимогами

Болонського процесу.

Важливо зауважити, що на даному етапі майбутні менеджери сфери туризму навчалися вже з більшим ступенем самостійності. Так, лише 9% студентів ЕГ близько половини завдань виконували спільно з викладачем (самостійність 40-60%), порівняно з 9,1% у КГ. Частка студентів, що періодично потребувала невеликої допомоги, зменшилася в ЕГ із 12,5 % на початку експерименту до 10 % після експерименту, у КГ із 10,4% до 8%, і за рахунок цього відбулося збільшення кількості студентів спроможних працювати повністю автономно (ЕГ – 47,1% КГ–43%).

За загальною сумою набраних балів визначався рівень сформованості ключових компетентностей кожного студента (таблиця 3.11).

Таблиця 3.11

Розподіл студентів за рівнями сформованості ключових компетентностей

№	Рівні КК	Експериментальні групи				Контрольні групи			
		на поч. експ.		після експ.		на поч. експ.		після експ.	
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
1)	Високий	16	9,1	35	19,9	14	8,1	28	16,3
2)	Достатній	72	40,9	86	48,9	67	38,9	69	40,3
3)	Середній	65	36,9	47	26,7	70	40,8	67	38,9
4)	Початковий	23	13,1	8	4,5	21	12,2	8	4,5

Результати розподілу студентів за рівнями сформованості ключових компетентностей представлено на гістограмі (рис. 3.5).

Як видно з гістограми, позитивна динаміка спостерігається за рахунок збільшення кількості студентів з високим рівнем (в ЕГ з 9,1% до 19,9%, а в КГ з 8,1% до 16,3%) і достатнім рівнем (в ЕГ з 40,9% до 48,9%, у КГ з 38,9% до 40,3%) ключових компетентностей, тобто в ЕГ позитивна динаміка виразніша.

Отже, можна зробити висновок, що запропоновані педагогічні умови є ефективними у формуванні ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

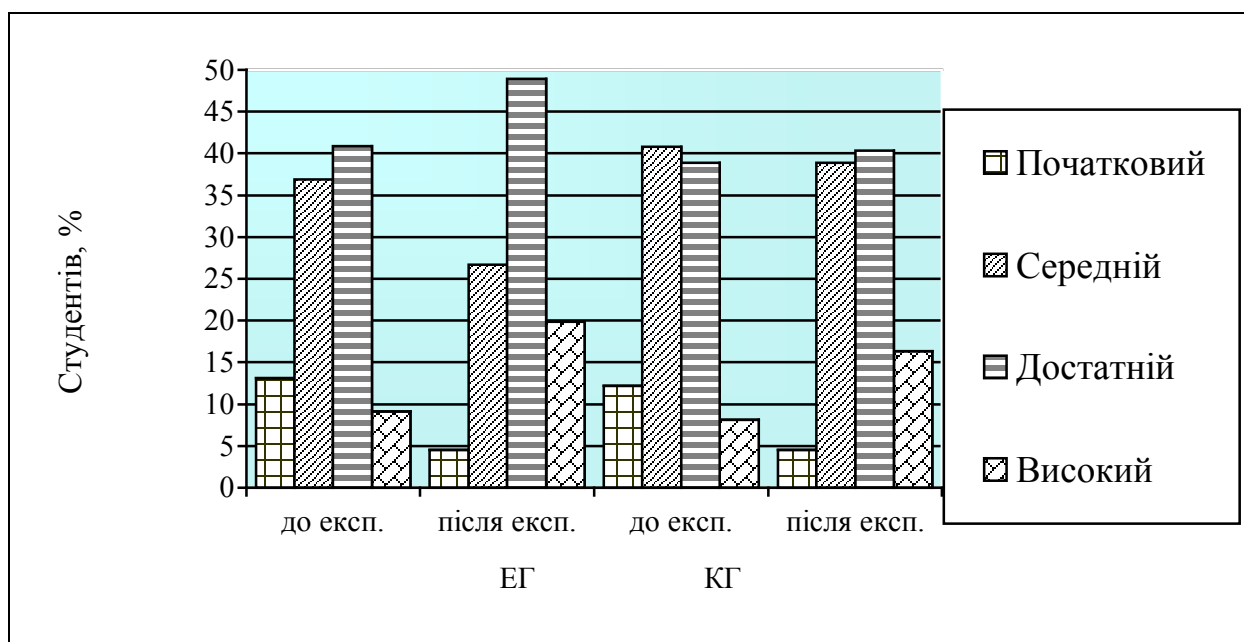

Рис. 3.5. Гістограма динаміки розподілу студентів за рівнями сформованості ключових компетентностей

На узагальнювальному етапі (2014-2015 рр.) систематизовано й опрацьовано експериментальні дані методами математичної статистики, підсумовано добуті результати, сформульовано основні висновки й рекомендації, визначено перспективи подальших досліджень, видано методичні рекомендації та здійснене літературне оформлення результатів дисертаційного дослідження.

Таким чином, в якості провідної мети освіти може стати мотивація до навчання, самоосвіта протягом усього життя, формування «компетентності до оновлення компетентностей», що дозволяють кожному вибудовувати власну освітню і навіть життєву траєкторію. Компетентнісно-орієнтована траєкторія навчального процесу сучасного навчального закладу вибудовується відповідно до вимог, у числі яких орієнтація на особистість студента, його інтереси, здібності; врахування вікових та індивідуальних особливостей; поєднання інтересів держави, суспільства і особистості. Неможливо підготувати менеджера сфери туризму за діяльнішим аспектом – компетентністю, а й необхідно враховувати певні характеристики особистості спеціаліста, а тому особливу роль відіграють ключові компетентності, які покладені в основу його професіоналізму. Реалізація компетентнісного підходу відображає соціальне замовлення суспільства на

підготовку конкурентоспроможного фахівця, який готовий до швидкої зміни дій у інформаційному суспільстві.

Висновки до третього розділу

Дослідно-експериментальна робота з перевірки ефективності методики реалізації педагогічних умов формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму включала три взаємопов'язаних етапи: констатувальний, формувальний та узагальнювальний.

На констатувальному етапі здійснено діагностику рівня сформованості ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму за мотиваційно-ціннісним (вивчено мотиви навчальної діяльності, підготовки до професійної діяльності та удосконалення пізнавальної діяльності); когнітивним (проведено тестування, що включало альтернативні тести, тести множинного вибору, тести з відповіддю, що вільно задається, тести на складність); діяльнісним та особистісним (виявлено сформовані уміння застосовувати отримані знання й навички та особистісні якості необхідні для виконання ефективної майбутньої професійної діяльності) компонентами ключових компетентностей.

Встановлено, що при загальному позитивному відношенні до вивчення гуманітарних дисциплін, усвідомлюють необхідність їхнього вивчення та цінності гуманітарної освіти взагалі тільки частина студентів.

На формувальному етапі дослідно-експериментальної роботи здійснено відбір та вирівнювання контрольних (КГ) (172 студенти) та експериментальних (ЕГ) (176 студентів) груп; на основі статистичного аналізу результатів вхідного контролю з використанням t-критерію Стьюдента (для незалежних змінних), доведено, що КГ і ЕГ – однорідні. Проведено діагностику рівня сформованості ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму за мотиваційно-ціннісним, когнітивним, діяльнісним та особистісним компонентами.

Статистична перевірка з використанням t-критерію Стьюдента для рівня значимості 0,05, для кількості ступенів свободи $df=348$ значення $t_{\text{табл.}} = 1,967$.

Експериментально одержано $t_{\text{розр}} = 2,43 > t_{\text{табл}} = 1,967$. Це означає, що різниця між вибірками є достовірною.

Зріс відсоток студентів ЕГ з 34% до 82,9%, які вважали, що практичні заняття із використанням методу проектів, веб-квестів й рольових / ділових ігор стимулювали у них бажання глибшого вивчення гуманітарних дисциплін (у КГ з 33,7% до 71%).

Визначено, що після експерименту студенти ЕГ мали сформовані ключові компетентності на більш високому рівні, більш свідомо і відповідально ставилися до вивчення гуманітарних дисциплін, розуміли їхню необхідність та цінність у майбутній професійній діяльності, усвідомлювали комунікативні проблеми та знали шляхи їх розв'язання.

Основні наукові результати розділу опубліковано у таких працях автора [31; 35; 41; 42; 43].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. На основі аналізу психологічної, педагогічної літератури та практичного досвіду підготовки менеджерів сфери туризму зроблено висновок, що потреба туристської галузі в творчій особистості, компетентному фахівцеві з постійним прагненням до самовдосконалення – надзвичайно висока, тому основними завданнями туристської освіти є: якісне підвищення фахової підготовки в умовах неперервної освіти; забезпечення всебічного розвитку особистості майбутнього менеджера сфери туризму; формування вміння майбутніх фахівців здійснювати міжкультурну комунікацію з представниками інших народів і націй.

Визначено, що професійна компетентність майбутнього менеджера сфери туризму є інтегративною якістю, що включає в себе рівень оволодіння професійними знаннями, вміннями, навичками і розглядається як процес здійснення суб'єктом свідомого управління своєю діяльністю та поведінкою відповідно до загальнолюдських ціннісних орієнтацій.

Виявлено, що структура професійної компетентності фахівця складається з *мотиваційно-ціннісного* (інтенція, намір реалізувати здобуті знання та навички, ціннісне ставлення студента до майбутньої професійної діяльності), *когнітивного* (знання), *діяльнісного* (здатність виконувати професійні дії, вміння застосовувати отримані знання) та *особистісного* (особистісні якості, необхідні для ефективного виконання майбутньої професійної діяльності) компонентів.

2. На основі врахування різних поглядів науковців щодо трактування поняття ключових компетентностей ми дійшли висновку, що в контексті цього дослідження – це система суспільно визнаних знань, умінь, навичок, цінностей і особистісних якостей майбутніх менеджерів сфери туризму, що забезпечують успішну діяльність у професійній сфері.

У дисертаційному дослідженні визначено, що процес вивчення дисциплін гуманітарного циклу («Іноземна мова (за професійним спрямуванням)», «Ділова іноземна мова», «Історія України», «Психологія», «Друга іноземна мова», «Історія української культури», «Філософія», «Українська мова (за професійним

спрямуванням)») передбачає засвоєння наукових знань про суспільство, людину, її природу, можливості її розвитку і саморозвитку, місце і роль особистості в суспільстві й суттєво впливає на формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму, а саме: навчально-пізнавальної, загальнокультурної, інформаційної, комунікативної, соціальної та підприємницької.

3. Відповідно до визначених компонентів структури компетентності виокремлено критерії сформованості ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін (позитивна мотивація до вивчення гуманітарних дисциплін, ціннісне ставлення до майбутньої професійної діяльності, повнота засвоєння теоретичних знань із дисциплін гуманітарного циклу, вміння застосовувати одержані знання, навички та особистісні якості, необхідні для ефективного виконання майбутньої професійної діяльності).

Показниками цих критеріїв є: сформованість позитивної мотивації до навчально-виховного процесу; сформованість системи особистісних цінностей, що відповідають майбутній професійній діяльності; наявність знань із гуманітарних дисциплін; уміння, навички, необхідні для ефективного виконання професійної діяльності; уміння самостійно контролювати й оцінювати власні досягнення; здатність використовувати внутрішні ресурси, необхідні для виконання майбутньої професійної діяльності; здатність до лідерства, творчого мислення й креативності; наполегливість у процесі виконання різних видів діяльності.

Визначено рівні сформованості ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму: *початковий* (студенти мають низький рівень знань, умінь, навичок з гуманітарних дисциплін, особливо з іноземних мов, необхідних для майбутньої професійної діяльності; мають нестійку мотивацію; відсутній творчий підхід до опанування змісту дисциплін); *середній* (студенти володіють недостатнім рівнем знань, умінь, навичок, усвідомлюючи це, проявляють невпевненість у собі; не мають більшості професійно важливих якостей; не відчують потреби до вдосконалення; не ведуть творчих пошуків; мають певні

труднощі, потребують ініціативи та допомоги з боку інших); *достатній* (студенти володіють достатнім рівнем знань, умінь, навичок та мають більшість професійно важливих якостей, виникає позитивна мотивація до вивчення гуманітарних дисциплін; здатні творчо підходити до розв'язання поставлених завдань, вміють будувати бесіду, доводити свою точку зору; виникає прагнення до самостійного пошуку інформації; мають ціннісне ставлення до майбутньої професійної діяльності); *високий* (студенти орієнтуються в постійно мінливих соціальних умовах; мають високий рівень знань, умінь, навичок, що забезпечують ефективне спілкування; здатні отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб та вимог; досконало володіють рідною мовою; виявляють творчі здібності у процесі засвоєння та користування іноземними мовами; оцінюють та аналізують власні професійні можливості; самостійно ставлять освітні цілі; проектують шляхи їхньої реалізації; мають стійку професійну мотивацію; усвідомлюють цінність гуманітарної освіти для майбутньої професійної діяльності; прагнуть саморозвитку та самовдосконалення; активні, креативні, мають творчі здібності).

4. Обґрунтовано, що вивчення гуманітарних дисциплін приведе до підвищення ефективності формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму, якщо забезпечити реалізацію таких педагогічних умов: формування позитивної мотивації студентів до вивчення гуманітарних дисциплін шляхом професійного спрямування їхнього змісту; використання засобів дистанційного навчання для організації самостійної роботи студентів; забезпечення проблемного й творчого характеру навчальним завданням шляхом використання веб-квестів; розвиток професійно-особистісних якостей студентів у процесі ділових ігор.

Побудовано модель формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін, структурними елементами-блоками якої є: цільовий; змістовий; організаційно-педагогічний; результативний. Визначено функції та зміст кожного із зазначених блоків моделі.

У дослідженні експериментально перевірено ефективність методики реалізації педагогічних умов. В ЕГ збільшився відсоток студентів з достатнім (на 8%) і високим (на 10,8%) рівнем сформованості ключових компетентностей. Поетапно проведена дослідно-експериментальна робота підтвердила, що вивчення гуманітарних дисциплін формує відповідні ключові компетентності майбутніх менеджерів сфери туризму: навчально-пізнавальну, загальнокультурну, інформаційну, комунікативну, соціальну та підприємницьку; розвиває творче мислення, допомагає формувати на цій основі мотивацію до навчальної, пізнавальної та професійної діяльності.

Аналіз кількісних і якісних результатів дослідно-експериментальної роботи показав, що вихідна методика є правильною, висунута гіпотеза знайшла своє підтвердження, завдання наукового пошуку вирішені, мета дослідження досягнута. Обґрунтовані теоретичні та практичні висновки мають суттєве значення для підвищення рівня сформованості ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму.

Проведене нами дослідження, звісно, не вичерпує всіх аспектів проблеми формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму. Перспективними напрямками наукових пошуків можуть бути: формування ключових компетентностей майбутніх фахівців туристичних спеціальностей в процесі фахової підготовки, формування готовності майбутніх бакалаврів сфери туризму до іншомовного спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адольф В. А. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя / Адольф В. А. – М. : Педагогика. – 1998. – № 1. – С. 72-75.
2. Азар В. И. Экономика и организация туризма / Азар В. И. – М. : Экономика, 1972. – 128 с.
3. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. [Текст] : підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів / А. М. Алексюк. – К. : «Либідь», 1998. – С. 393-395.
4. Аль-Тахеш Х. А. Планирование развития туризма в Йеменской Арабской республике: автореф. на соискание научной степени канд. экон. наук. : спец. 08.07.05 «Экономика торговли и услуг» / Х. А. Аль-Тахеш. – Л., 1983. – 20 с.
5. Андреева М. В. Технологии Веб-квест в формировании коммуникативной и социокультурной компетенции / М. В. Андреева // Информационно-коммуникационные технологии в обучении иностранным языкам: тезисы докладов I Международной научно-практической конференции. – М., 2004. – С. 23-26.
6. Андрущенко В. Філософічність освіти: теорія, методологія, практика [Текст] / В. Андрущенко // Вища освіта України. – 2008 – № 4. – С. 10-18.
7. Асоянц П. Г. Основы методики створення і застосування комп'ютерних програм у навчанні іноземних мов : навч. посібник. / Асоянц П. Г., Сердюков П. І., Чекаль Г. С. – К. : КДППМ, 1993. – 108 с.
8. Афанасьев В. Г. Функциональная неграмотность и профессиональная некомпетентность как факторы риска современной цивилизации / Афанасьев В. Г. – Л. : НИИ НОВ, 1992. – 60 с.
9. Бабанский Ю. К. Оптимизация педагогического процесса : В вопросах и ответах [для преподавателей] / Ю. К. Бабанский / Под ред. Ю. К. Бабанского, М. М. Поташкина. – Киев, 1984. – 287 с.
10. Бакшаева Н. А. Психология мотивации студентов : учебное пособие / Н. А. Бакшаева, А. А. Вербицкий. – М. : Логос, 2006. – 184 с.

11. Балл Г. О. Гуманістичні засади педагогічної діяльності / Георгій Олексійович Балл. – К. : Педагогіка і психологія, 1994. – С. 3-4.

12. Баловсяк Н. В. Формування інформаційної компетентності майбутнього економіста в процесі професійної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. В. Баловсяк. – Київ, 2006. – 20 с.

13. Банько Н. А. Формирование профессионально-педагогической компетентности как компонента профессиональной подготовки менеджеров : монография / Н. А. Банько. – Волгоград : ВолгГТУ, 2004. – 75 с.

14. Баркасі В. В. Формування професійної компетентності в майбутніх учителів іноземних мов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. В. Баркасі. – Одеса, 2004. – 20 с.

15. Беликов В. А. Формирование у учащихся понятия «система познавательной деятельности» / Беликов В. А. // Совершенствование процесса формирования научных понятий : тезисы докладов. – Челябинск, 1986. – С. 26-27.

16. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько. – М. : Педагогика, 1989. – 191 с.

17. Бех І. Д. Виховання особистості: [у 2 кн.] : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : [наукове видання] кн. 1 / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.

18. Бех І. Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу педагогіці [Текст] / І. Д. Бех // Виховання і культура, 2009. – № 2. – С. 26-31.

19. Бех І. Наукові засади проведення експерименту / І. Бех, О. Кононко // Рідна школа. – 2001. – № 10. – С. 36-40.

20. Бим И. Л. Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника / Бим И. Л. – М. : Просвещение, 1988. – 254 с.

21. Бирюков Е. С. Развитие туризма в СССР и его влияние на экономику (на примере исторического города-музея Суздаля): автореф. на соискание научной степени канд. экон. наук. : спец. 08.07.05 «Экономика торговли и

услуг» – М., 1975. – 25 с.

22. Бобаль Н. Р. Формування соціокультурної компетентності майбутніх журналістів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. Р. Бобаль. – Вінниця, 2013. – 20 с.

23. Бодалев А. А. Психология новой эры: компетентность или беспомощность. – [електронний ресурс] <http://psy.1september.Ru/2001/47/45.htm>.

24. Болотов В. А. Компетентносная модель: от идеи к образовательной программе // В. А. Болотов, В. В. Сериков. – Л. : Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 8–14.

25. Болюбаш Я. Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти: навчальний посібник [для слухачів закладів підвищення кваліфікації системи вищої освіти] / Я. Я. Болюбаш. – К. : Компас, 1997. – 64 с.

26. Большая советская энциклопедия : в 30 т. / [ред. А. М. Прохоров]. – 3-е. изд. – М. : Сов. энцикл., 1969. – С.19-78.

27. Бондар В. І. Дидактика. / Бондар В. І. – К. : Либідь, 2005. – 264 с.

28. Бондар Н. Д. Методичні основи формування професійно значущих мовних навичок майбутніх фахівців туристичної галузі / Н. Д. Бондар // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. праць – Випуск 22. – Вінниця : ТОВ «Планер», 2009. – С. 235-238.

29. Бондар Н. Д. Іноземна мова – фахівцям сфери туризму / Н. Д. Бондар // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. праць – Випуск 23. – Вінниця : ТОВ «Планер», 2010. – С. 383-387.

30. Бондар Н. Д. Іншомовна комунікативна компетенція майбутнього фахівця сфери туризму як педагогічний феномен / Н. Д. Бондар // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. – Випуск 33. / Редкол.: В. І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2010. – С. 193-196.

31. Бондар Н. Д. Вплив інформаційних технологій на підвищення ефективності професійної підготовки фахівців у галузі туризму / Н. Д. Бондар // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. – Випуск 35. / Редкол.: В. І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2011. – С. 190-193.

32. Бондар Н. Д. Роль гуманітарних дисциплін у формуванні ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму / Н. Д. Бондар // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – Хмельницький : ХІСТ, 2012. – № 5. – С. 16-19.

33. Бондар Н. Д. Ключові компетентності майбутніх менеджерів сфери туризму: визначення та структура / Н. Д. Бондар // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. праць – Випуск 31. / Редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін. – Київ-Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2012. – С. 302-306.

34. Бондар Н. Д. Формування професійної компетентності майбутніх менеджерів сфери туризму як педагогічна проблема / Н. Д. Бондар // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. праць – Випуск 34. / Редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін. – Київ-Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2013. – С. 218-224.

35. Бондар Н. Д. Методи діагностики ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму / Н. Д. Бондар // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: Зб. наук. праць – Випуск 40. / Редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін. – Київ-Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2014. – С. 168-172.

36. Бондар Н. Д. Роль методу проектів у формуванні ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму / Н. Д. Бондар // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Збірник наукових праць. –

Випуск 51. / За заг. редакцією проф. Матвієнко О. В., укладач – доц. Кудіна В. В. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2015. – С. 83-89.

37. Бондар Н. Д. Специфика формирования ключевых компетентностей будущих менеджеров сферы туризма в процессе изучения гуманитарных дисциплин / Н. Д. Бондар // Наука в центральной России / А. Н. Зазуля, С. А. Нагорнов, И. Г. Голубев [и др.] // Научно-производственный периодический журнал. – Тамбов, 2012. – № 2. – С. 91-96.

38. Бондар Н. Д. Дистанційне навчання – педагогічна технологія ХХ століття / Н. Д. Бондар // Сучасна освіта та інтеграційні процеси: досвід, проблеми, перспективи // Матеріали Всеукраїнської наук.-метод. конф. 17 листопада 2010 року. Частина II / за заг. ред. С. В. Ковалевського – Краматорськ : ДДМА, 2010. – С. 12-16.

39. Бондар Н. Д. Використання дистанційних технологій при викладанні іноземної мови професійного спрямування / Н. Д. Бондар, М. Г. Прадівляний // Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України: Зб. наук. праць III Міжнародної наук.-практ. конф. – Вінниця : Видавничо-редакційний відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2015. – Ч. 2. – С. 559-567.

40. Бондар Н. Д. Методичні рекомендації до формування іншомовної комунікативної компетенції на практичних заняттях з дисципліни «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» для студентів II-III курсів ОКР «Бакалавр» напряму підготовки 6.140103 «Туризм» / Н. Д. Бондар. – Вінниця : Центр підготовки навчально-методичних видань ВТЕІ КНТЕУ, 2013. – 76 с.

41. Бондар Н. Д. Ділова гра як метод навчання майбутніх менеджерів сфери туризму / Н. Д. Бондар // Materiały XI Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Naukowa przestrzeń Europy – 2015» Volume 11. Pedagogiczne nauki. : Przemysl. Nauka i studia – S. 48-51.

42. Бондар Н. Д. Робоча програма з дисципліни «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» для студентів ОС «Бакалавр» напряму підготовки 6.140103 «Туризм» / Н. Д. Бондар., О. О. Самохвал, Г. В. Черній. – Вінниця : Видавничо-редакційний відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2016. – 48 с.

43. Бондар Н. Д. Методичні рекомендації до самостійної роботи «Формування компетентностей менеджерів сфери туризму (на прикладі гуманітарних дисциплін)» для студентів ОС «Бакалавр» напрямів підготовки 6.030601 «Менеджмент», 6.140103 «Туризм» / Н. Д. Бондар. – Вінниця : Видавничо-редакційний відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2016. – 50 с.

44. Бондар С. П. Компетентність особистості – інтегрований компонент навчальних досягнень учнів / С. П. Бондар // Біологія і хімія в школі. – К., 2003. – № 2. – С. 8–9.

45. Бъчваров Марин, Тончев Цветан. Основи на туризма. / Бъчваров М., Тончев Ц. – София : Тилиа, 1996. – 136 с.

46. Вакалюк Т. В. Педагогічні умови інтенсивного навчання іноземної мови курсантів-прикордонників (на матеріалі англійської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Т. В. Вакалюк – Хмельницький, 2003. – 18 с.

47. Васильченко Л. В. Професійна компетентність керівника школи / Л. В. Васильченко, І. В. Гришина. – Харків : Вид. група «Основа», 2006. – С. 80.

48. Васянович Г. П. Актуальні проблеми гуманітарної освіти в ПТНЗ : монографія / [Васянович Г. П., Вдович С. М., Дегтярьова Г. С. та ін.], НАПН України. Львів. наук.-практ. центр проф.-техн. освіти. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 159 с.

49. Веденеева Т. Е. Проектная технология как один из факторов построения системы личностно ориентированного образования в школе / Веденеева Т. Е. // Дидакт-учитель. – 2002. – № 1. – С. 32-39.

50. Вербицкий А. А. Деловая игра как метод активного обучения / Вербицкий А. А. // Современная высшая школа, 1982. – № 3/39. – С. 129-142.

51. Вергасов В. М. Активизация познавательной деятельности студентов в высшей школе / Вергасов В. М. – К. : Высшая школа, 1985. – 175 с.

52. Волкова Л. В. Педагогічна технологія застосування ділової гри у процесі формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх спеціалістів фінансово-економічного профілю: автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. В. Волкова – К., 2006. – 25 с.

53. Воловик П. М. Теорія імовірностей і математична статистика в педагогіці. / Воловик П. М. – К. : Радянська школа, 1969. – 220 с.

54. Волченко О. М. Формування комунікативної компетенції майбутніх учителів іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. М. Волченко – К., 2006. – 20 с.

55. Воронкова Л. П. История туризма и гостеприимства : [учеб. пособ. для студ. образоват. учрежд. сред. проф. образов., обуч. по спец. 2307 «Туризм», 2302 «Орг. обслуживания в турист. комплексах»] / Л. П. Воронкова. – М. : ГРАНД : Фаир-Пресс, 2004. – 245с.

56. Воронов И. А. Математическая статистика: электронный учебник / И. А. Воронов. – СПб., 2012. – Режим доступа <https://www.youtube.com/watch?v=46cvsKGVNKg>.

57. Ворошилов В. В. Проектирование в системе повышения квалификации работников образования (на материале деятельности Пермского областного ИПКРО) / Ворошилов В. В. – Пермь, 1999. – 56 с.

58. Вуколова В.О. Програма з дисципліни «Ділова іноземна мова» для студентів ОКР «Бакалавр» всіх напрямів підготовки / О. В. Вуколова, Н. Л. Замкова, О. М. Яцишин. – Вінниця : Видавничо-редікційний відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2011. – 22 с.

59. Галицька М. М. Формування у студентів вищих навчальних закладів сфери туризму готовності до іншомовного спілкування: дис. .... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Галицька Майя Михайлівна. – К., 2006. – 286 с.

60. Галузьяк В. М. Педагогіка: навчальний посібник / Галузьяк В. М., Сметанський М. І., Шахов В. І. – 2-е вид., випр. і доп. – Вінниця : «Книга-Вега», 2003. – 416 с.

61. Гапоненко Л. П. Імітаційно-ігровий підхід у формуванні готовності студентів до іншомовного спілкування / Л. П. Гапоненко // Науковий вісник

Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського (збірник наукових праць). – Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2002. – Вип. 4. – С. 53-56.

62. Гез Н. И. Формирование коммуникативной компетенции как объект зарубежных методических исследований / Н. И. Гез // Иностранные языки в школе. – 1985. – № 2. – С. 17-24.

63. Гомонюк О. М. – Теоретичні та методичні основи формування професійно-педагогічної культури майбутніх соціальних педагогів у вищих навчальних закладах : дис. .... доктора пед. наук : 13.00.04 / Гомонюк Олена Михайлівна. – В., 2012. – 613 с.

64. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження : [методологічні поради молодим науковцям] / С. У. Гончаренко. — Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008.– 278 с.

65. Горенко А. Б. Игра как метод обучения студентов-экономистов / А. Б. Горенко., Н. В. Сысолетина // Экономика и организация промышленного производства. – 1971. – № 3. – С. 130-136.

66. Грибова Л. В. Організаційно-методичні засади підвищення кваліфікації фахівців сфери туризму: дис. кандидата пед. наук : 13.00.04 / Грибова Людмила Володимирівна. – К., 2009. – 337 с.

67. Григоренко Л. Самостійна робота як фактор підвищення ефективності підготовки майбутніх педагогів до професійної діяльності / Григоренко Л. // Рідна школа. – 2009. – № 8. – С. 22-24.

68. Грязнов Б. С. Моделирование как метод научного исследования: (Гносеологический анализ) : монография / Б. С. Грязнов. – М., 1965. – 228 с.

69. Гуревич Р. С. Інформаційні технології навчання: інноваційний підхід : навчальний посібник / Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю., Шевченко Л. С. – Вінниця : ТОВ «Планер», 2012. – 348 с.

70. Гуревич Р. С. Теорія і практика навчання в професійно-технічних закладах : монографія. – Вінниця: ТОВ «Планер», Вінниця, 2009. – 410 с.

71. Гуржій А. М. Інформаційні технології в освіті / Проблеми освіти: наук. метод. зб. / А. М. Гуржій. – К. : ІЗМН, 1998. – Вип. II. – С. 5-11.
72. Гушлевська І. Поняття компетентності у вітчизняній та зарубіжній педагогіці [Текст] / І. Гушлевська // Шлях освіти. – 2004. – № 3. – С. 22-24.
73. Давыдов В. П. Теоретические и методические основы моделирования процесса профессиональной подготовки специалиста / Давыдов В. П., Рахимов О. Х. // Инновации в образовании. – 2003. – № 2. – С. 8-10.
74. Дейч Б. І. Євро – 2012 – шанс відкрити Україну світу / Б. І. Дейч // Дзеркало тижня. – 2007. – № 47 – С. 11-15.
75. Демченко С. О. Розвиток професійно-педагогічної компетентності викладачів вищих технічних закладів освіти: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04. «Теорія і методика професійної освіти» / С. О. Демченко. – Кировоград, 2005. – 20 с.
76. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). – К. : Радуга, 1994. – 61 с.
77. Державна програма розвитку туризму на 2002-2010 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2002 р., № 583 // Офіц. вісник України, 2002. – № 18. – С. 143-145.
78. Деркач А. А., Щербак С. Ф. Педагогическая эвристика: Искусство овладения иностранным языком. / А. А. Деркач, С. Ф. Щербак. – М. : Педагогика, 1991. – 221 с.
79. Дистанційне навчання: психологічні засади : монографія / [М. Л. Смульсон, Ю. І. Машбиць, М. І. Жалдак та ін.]; за ред. М. Л. Смульсон. – Кировоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 240 с.
80. Дмитренко П. В. Дистанційна освіта. / П. В. Дмитренко, Ю. А. Пасічник. – К.: НПУ, 1999. – 25 с.
81. Добровольська Н. В. Формування креативності майбутніх менеджерів невиробничої сфери засобами ділових ігор : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. В. Добровольська. – Вінниця, 2015. – 20 с.

82. Долинська Л. В., Формування комунікативної компетентності майбутніх менеджерів: навч.-метод. посібник / Л. В. Долинська, В. П. Черевко. – К. : ДЦССМ, 2001. – 95 с.

83. Емельянов Ю. Н. Теория формирования и практика совершенствования коммуникативной компетентности : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. психол. наук : спец. 19.00.05 «Социальная психология» / Ю. Н. Емельянов. – Ленинград, 1991. – 38 с.

84. Єрмаков І. Феномен компетентнісно спрямованої освіти [Текст] / І. Єрмаков // Вересень. – 2003. – №3. – С. 47-50.

85. Заброцький М. М. До визначення структури комунікативної компетентності педагога [Текст] / М. М. Заброцький // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова, Серія 12. Психологічні науки. – № 6 (30). Ч. 1. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – С. 63-71.

86. Завьялов А. Н. Формирование информационной компетентности у будущих специалистов в области новых информационных технологий. - [Электронный ресурс] – Электрон. Дан. – Материалы конференции « Информационные технологии в образовании – 2003», 2003. – Режим доступа: <http://ito.edu.ru/2003/II/3/II-3-2522.html>. – Загол. з екрану. – Мова рос.

87. Загальна психологія : Практикум : навч. посібн. / [Волошина В. В., Волинська Л. В., Савицька С. О. та ін.]. – К. : Каравела, 2005. – 280 с.

88. Загвязинский В. И. Методология и методы психолого-педагогического исследования : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. / В. И. Загвязинский, Р. С. Атаханов. – М. : Академия, 2007. – 208 с.

89. Закон МОН від 25.04.2013 № 466 «Про затвердження Положення про дистанційне навчання» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>.

90. Закон України «Про освіту» № 1060 – XII від 23.05.1991 // Законодавчі акти України з питань освіти. – К.: Парламентське видавництво, 2004. – С. 21-52.

91. Закон України «Про вищу освіту» // Освіта в Україні. Нормативна база. – К.: КНТ, 2006. – С. 40-93.

92. Закон України «Про загальну середню освіту» № 651 – XIV – від 13.05.1999 // Законодавчі акти України з питань освіти. – К. : Парламентське видавництво, 2004. – С.21-52.

93. Закон України «Про туризм» [Текст] : за станом на 1 січ. 2004 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2004 р. – 19 с. – (Серія «Закони України»). – ISBN 978-966-611-632-4.

94. Замкова Н. Л. Формування професійних якостей майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності у процесі вивчення іноземних мов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00. 04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. Л. Замкова. – Київ, 2005. – 20 с.

95. Зарічанська Н. В. Підготовка майбутніх учителів філологічних дисциплін до інноваційної педагогічної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00. 04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. В. Зарічанська. – Вінниця, 2005. – 20 с.

96. Засобина Г. А. Практикум по педагогике : учеб. пособие для учащихся пед. училищ / Засобина Г. А. – М. : Просвещение, 1986. – 111 с.

97. Земліна Ю. В. Формування професійної готовності майбутніх фахівців з туризму в процесі навчально-виробничої практики : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Ю. В. Земліна. – Вінниця, 2014. – 20 с.

98. Земліна Ю. В. Організація експериментальної роботи з формування професійної готовності майбутніх фахівців з туризму [Електронний ресурс] / Ю. В. Земліна // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми. – 2013. – Вип. 35 – С. 247-252. – Режим доступу http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sitimn_2013_35_54

99. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. / И. А. Зимняя – М., 2004. – 320 с.

100. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И. А. Зимняя // Высшее образование, 2003. – № 5. – С. 34-42.

101. Зимняя И. А. Ключевые компетенции — новая парадигма результата современного образования // Интернет-журнал «Эйдос». – 2006. – 5 мая [Электронный ресурс] – Режим доступа: 05.11.2007: <<http://www.eidos.ru/journal/2006/0505.htm>.

102. Зимняя И. А. Педагогическая психология / И. А. Зимняя – М. : Логос, 2004. – 384 с.

103. Зорин И. В. Менеджмент персонала. Планирование карьеры в туризме. / И. В. Зорин. – М. : РМАТ, 1997. – 236 с.

104. Зорин И. В. Образование и карьера в туризме: Учебное пособие / И. В. Зорин – М. : Советский спорт, 2000. – 224 с.

105. Зорин И. В. Толковый словарь туристских терминов / И. В. Зорин, В. А. Квартальнов. – М. : Афины, 1994. – 664 с.

106. Зорин И. В. Экономика туризма : учебник для студентов вузов / В. М. Козырев, И. В. Зорин, А. И. Сурин и др. – М. : Финансы и статистика, 2001. – 312 с.

107. Зорина Г. И. Формирование содержания образования в профессиональном лицее туристского профиля: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального обучения» / Г. И. Зорина. – Москва, 1998. – 20 с.

108. Зязюн І. А. Філософія туризмології // Туризм на порозі ХХІ століття: освіта, культура, екологія. / І. А. Зязюн. – К. : КІТЕП, 1999. – С. 19-21.

109. Иванов Д. А. Компетентности и компетентностный подход в современном образовании / Д. А. Иванов. – М. : Чистые пруды, 2007. – 32 с.

110. Івченко А. О. Глумачний словник української мови / А. О. Івченко. [Худож. – оформлювач І. В. Осипов]. – Харків: «Фоліо», 2005 – 540 с. – (Б-ка державної мови).

111. Кадемія М. Ю. Інформаційно-комунікаційні технології навчання: термінологічний словник / [авт. – уклад. Кадемія М. Ю.]. Вінниця: ТОВ: «Ландо ЛТД», 2009. – 258 с.

112. Кадемія М. Ю. Формування ІКТ-компетентності майбутнього вчителя початкової школи / М. Ю. Кадемія, Л. С. Шевченко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія : зб. наук. пр.; редкол. : В. І. Шахов (голова) та ін. – [вип. 39]. – Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2013. – С. 171-175.

113. Калінін В. О. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами діалогу культур: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00. 04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. О. Калінін – Житомир, 2005. – 20 с.

114. Кальней В. А. Школа: мониторинг качества образования / С. Е. Шишов, В. А. Кальней. – М., 2000. – 380 с.

115. Капська А. Й. Гра як активний метод навчання студентів майстерності слова / А. Й. Капська // Рідна школа. – 1991. – № 10. – С. 71-73.

116. Квартальнов В. А. Методика профессионального обучения и подготовка специалистов по туризму в России / В. А. Квартальнов // Туризм: теория и практика : избр. труды : в 5 т. – М. : Финансы и статистика, 1998. – Т. 5. – 248 с.

117. Квартальнов В. А. Теория и практика туризма: учебник / Квартальнов В. А. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 672 с.

118. Китайгородская Г. А. Система коммуникативных упражнений / Г. А. Китайгородская // Интенсивное обучение иностранным языкам в высшей школе. – М. : Изд-во Московского университета, 1987. – С. 53-64.

119. Кнодель Л. В. Роль и место иностранных языков в общей системе подготовки профессиональных кадров для сферы туризма в Германии / Л. В. Кнодель // Сучасні технології викладання іноземних мов у професійній підготовці фахівців : Зб. наук. ст. – К. : КІТЕП, 2000. – 54-73.

120. Ковтонюк М. М. Впровадження нових інформаційних технологій в процес вивчення курсу математичного аналізу в педвузі [Текст] : наукове видання / М. М. Ковтонюк, О. І. Матяш, О. А. Кузьменко // ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Наукові записки. Серія: Фізика і математика. – Вінниця, 2002. Вип. 1. – С. 127-130.

121. Козак С. В. Формування іномовної комунікативної компетенції майбутніх фахівців морського флоту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / С. В. Козак. – Одеса, 2001. – 20 с.

122. Козубовська І. В. Дистанційне навчання в системі освіти / Козубовська І. В., Пічкарь О. П., Сагарда В. В. / Видання 2-ге перероб. і допов. – Ужгород: УжНУ, 2002. – 364 с.

123. Коломиєць І. В. Методика проведення ролевої гри з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей студентів при навчанні професійно спрямованому діалогічному спілкуванню (англійська мова, неязыкова вуз) : автореф. дис. на соискание наук. степени канд. пед. наук спец. 13.00.02. «Теория и методика обучения» / И. В. Коломиец. – Киев, 1992. – 17 с.

124. Коломиєць А. М. Інформаційна культура вчителя початкових класів : монографія / Коломиєць А. М. – Вінниця: ВДПУ, 2007. – 379 с.

125. Комарова Э. П. Основы обучения иноязычному профессионально ориентированному опосредованному общению в системе вузовского образования / Комарова Э. П. – Воронеж, 2000. – 175 с.

126. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / [Бібік Н. М., Ващенко Л. С., Локшина О. І., Овчарук О. В., Пометун О. І. та ін.] під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : «К.І.С.», 2004. – 112 с.

127. Компьютеры в обучении языку: проблемы и решения / Е. А. Власов, Т. Ф. Юдина, О. Г. Авраменко, А. В. Шилов. – М. : Рус. яз., 1990. – 80 с.

128. Контроль та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи : методичні рекомендації / [Н. М. Бібік (керівник), О. Я. Савченко, Т. М. Байбара, М. С. Вашуленко та ін.]. – К. : Початкова школа, 2008. – 128 с.

129. Коць М. О. Комунікативна компетентність як складова професіоналізму майбутнього педагога [Текст] / М. О. Коць // Практична психологія та соціальна робота (науково-практичний освітньо-методичний журнал). – 2007. – № 1. – С. 52 – 54.

130. Кравченко Л. Людинознавча компетентність менеджера освіти: психологічні управлінські знання [Текст] / Л. Кравченко // Імідж сучасного педагога. – 2004. – № 10. – С. 53 – 54.

131. Краевский В. В. О культурологическом и компетентностном подходах к формированию содержания образования / [Доклады 4 – 1 Всероссийской дистанционной августовской педагогической конференции «Обновление российской школы»] (26 авг. – 10 сент. 2002 г.) [Электронный ресурс]. Режим доступа. - www.eidos.ru/cond/2002.

132. Краевский В. В. Предметное и общепредметное в образовательных стандартах / В. В. Краевский, А. В. Хуторской // Педагогика. – 2003. – № 3. – С. 3-10.

133. Красніцька Г. М. Програма з дисципліни «Історія української культури» для студентів ОКР «Бакалавр» всіх напрямів підготовки / Г. М. Красніцька. – Вінниця : Видавничо-редікційний відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2012. – 28 с.

134. Красюк Е. Р. Профессиональная подготовка студентов туристского вуза в условиях экскурсионного бюро: автореф. дис. на соискание наук. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального обучения» / Е. Р. Красюк. – Москва, 2002. – 46 с.

135. Кремень В. Філософія освіти ХХІ століття [Текст] / В. Кремень // Вища школа. – 2002. – № 6. – С. 9 – 17.

136. Крулехт М. В. Экспертные оценки в образовании : учеб. пособие для студ. фак. дошк. образования высш. пед. учеб. заведений / М. В. Крулехт, И. В. Тельнюк. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 112 с.

137. Крутоус Т. П. Формування фахової компетентності майбутніх бакалаврів економіки у процесі навчання природничо-наукових дисциплін: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Крутоус Т. П. – Вінниця, 2015. – 20 с.

138. Крутских А. В. Коммуникативно-направленное обучение грамматике на продвинутом этапе в гуманитарно-лингвистической гимназии / А. В. Крутских // ИЯШ. – 1996. – № 6. – С. 3-10.

139. Кудін В. О. Засоби масової інформації та професійна освіта: філософсько-педагогічний аспект дослідження / В'ячеслав Олександрович Кудін. – Х. : НТУ «ХПР», 2002. – 207 с.

140. Кудрявцева Т. В. Формирование профессиональной готовности менеджеров туризма в системе дополнительного образования: автореф. дис. на соискание наук. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального обучения» / Т. В. Кудрявцева. – Москва, 1999. – 23 с.

141. Кулюткин Ю. Н. Психология обучения взрослых / Кулюткин Ю. Н. – М. : Просвещение, 1985. – 128 с.

142. Кухаренко В. М. Дистанційне навчання: Дистанційний курс / Кухаренко В. М. – Х. : ХДПУ, 1999. – 216 с.

143. Кухта І. В. Основи формування іншомовної комунікативної культури майбутніх фахівців туристичної сфери. Навчальний посібник / І. В. Кухта. – Ужгород: Ліра, 2009. – 184 с.

144. Кухта І. В. Формування іншомовної комунікативної культури майбутніх фахівців туристичної сфери: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. В. Кухта. – Тернопіль, 2011. – 22 с.

145. Кыверялг А. А. Методы исследования в профессиональной педагогике / Кыверялг А. А. – Таллин : ВАЛГУС, 1980. – 334 с.

146. Лановенко А. О. Формування ключових компетентностей майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей засобами мультимедіа: дис. ...кандидата пед. наук : 13.00.04 / Лановенко Алла Олегівна. – В., 2014. – 254 с.

147. Леонтьев А. А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии: Избранные психологические труды / А. А. Леонтьев. – М. : Издательство Московского психолого-социального института. Воронеж : НПО «МОДЭК», 2003. – 536 с.

148. Лернер И. Я. Проблемное обучение / Лернер И. Я. – М., 1974. – 216 с.

149. Литвинова С. Г. Формування інформаційно-комунікаційної компетентності (ІКК) вчителів- предметників [Електронний ресурс] / С. Г. Литвинова. – Режим доступу: <http://www.nbuiv.gov.ua/e-journals/ITZN/em5/content/08lsgtso.htm>

150. Лівенцова В. А. Формування культури професійного спілкування у майбутніх менеджерів невиробничої сфери: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00. 04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. А. Лівенцова. – Тернопіль, 2002. – 20 с.

151. Логвін В. Метод проектів у контексті сучасної освіти / В. Логвін // Завуч. – 2002. – № 26. – С. 4.

152. Лозовецька В. Т. Проблеми професійної компетентності викладача в сучасних соціально-економічних умовах / В. Т. Лозовецька // Дидактика професійної школи : зб. наук. пр. Акад. пед. наук України. – К.-Хмельницький, 2005. – С. 52-56.

153. Лозовецька В. Т. Теоретичні і практичні аспекти організації навчання фахівців в умовах реального виробництва / В. Т. Лозовецька // Професійна освіта: педагогіка і психологія / за ред. Тадеуша Левовицького, Іоланти Більш, Івана Зязюна, Неллі Ничкало. – Ченстохов – К. : Акад. ім. Яна Длугоша, 2005. – Вип. VII. – С. 253

154. Лозовецька В. Т. Формування професійної компетентності фахівця сфери послуг і туризму: навчально-методичний посібник / [В. Т. Лозовецька,

Л. Б. Лук'янова, Л. В. Козак та ін.] : за заг. ред. В. Т. Лозовецької – К. : 2010. – 382 с.

155. Лозовецька. В. Т. Теоретичні і практичні засади застосування компетентнісно-діяльнісного підходу у підготовці фахівця туризму / В. Т. Лозовецька // Туристична освіта в Україні: проблеми і перспективи : зб. наук. пр. – К.-Тонар, 2007. – Вип. 1. – С. 28-35.

156. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг: (геопросторові аспекти) : навч. посіб. / О. О. Любіцева. – К. : Альтерпрес, 2003. – 427 с.

157. Макаренко С. С. Психологічні умови розвитку комунікативної компетентності учителя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна психологія» / С. С. Макаренко. – Київ., 2001. – 20 с.

158. Малиновська Г. В. Особливості формування іншомовної комунікативної компетенції майбутнього економіста в процесі його професійної підготовки / Г. В. Малиновська // Педагогіка і психологія професійної освіти. Науково-методичний журнал. – № 5. – 2002. – С. 108-117.

159. Малінка О. О. Педагогічні умови розвитку мотивації до вивчення іноземних мов у студентів освітніх закладів культури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теорія і методика професійної освіти» / О. О. Малінка. – Київ, 2010. – 20 с.

160. Маркова А. К. Психологические критерии и ступени профессиональности учителя [Текст] / А. К. Маркова // Педагогика. – 1995. – № 6. – С. 56-63.

161. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М., 1996. – 284 с.

162. Мартинова Л. Б. Програма з дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» для студентів ОКР «Бакалавр» всіх напрямів підготовки / Л. Б. Мартинова, Н. С. Смагло. – Вінниця : Видавничо-редакційний відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2011. – 32 с.

163. Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении / А. М. Матюшкин. – М. : Педагогика. 1972. – С. 170–186.
164. Махмутов М. И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории / М. И. Махмутов. – М. : Педагогика, 1975. – С. 246-258.
165. Мацько Л. І. Культура української фахової мови: навч. посіб. / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець.– К. : ВЦ «Академія», 2007. – 360 с. (Альмаматер).
166. Машбиць Ю. І. Основи нових інформаційних технологій навчання: [посібник для вчителів]. / Ю. І. Машбиць – К. : ІЗМН, 1997. – 264 с.
167. Мижериков В. А., Введение в педагогическую профессию: учебное пособие для студентов / В. А. Мижериков, М. Н. Ермоленко. – М. : Пед. общество России, 1999. – 288 с.
168. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка. Навчальний посібник. 5-е видання, доповнене і перероблене / Мойсеюк Н. Є. – К., 2007. – 656 с.
169. Мудрик А. К. Соціальний інтелект та соціальна компетентність [Текст] / А. К. Мудрик // Практична психологія та соціальна робота; Науково-практичний освітньо-методичний журнал. – 2007. – № 1, – С.4 – 6.
170. Нагаєв В. М. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник / Віктор Михайлович Нагаєв. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 236 с.
171. Національна доктрина розвитку освіти // Затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002 Болонський процес : хрестоматія. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2005. – С. 136 – 137.
172. Нечаев Н. Н. Формирование коммуникативной компетенции как условие становления профессионального сознания специалиста [Текст] / Н. Н. Нечаев, Г. И. Резницкая // Вестник УРАО. – 2002. – № 1. – С. 3 – 21.
173. Ничкало Н. Г. Профессиональное образование в Украине / Ничкало Н. Г. – К., 2001. – 90 с.
174. Ніколаєва С. Ю. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник. / Ніколаєва С. Ю. – К. : Ленвіт, 2002. – 327 с.

175. Ніколаєва С. Ю. Сучасні технології навчання іншомовного спілкування. / С. Ю. Ніколаєва, Г. А. Гринюк. – К. : Ленвіт, 2003. – 96 с.
176. Новиков А. М. Методология учебной деятельности / Новиков А. М. – М., 2005. – 176 с.
177. Новиков В. С. Инновации в туризме : учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. / В. С. Новиков. – М. : Издательский центр «Академия», 2007. – 208 с.
178. Новиков Д. А. Статистические методы в педагогических исследованиях (типовые случаи) / Д. А. Новиков. – М. : МЗ-Пресс, 2004. – 67 с.
179. Образцов П. И. Методы и методология психолого-педагогического исследования. / П. И. Образцов.– СПб.: Питер, 2004. – 268 с.
180. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти [Текст] / О. Овчарук // Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики. – К.: «К.І.С.», 2003. – С. 13 – 41.
181. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов – М. : Русский язык, 1984. – 798 с.
182. Олійник В. В. Дистанційна освіта за кордоном та в Україні: стислий аналітичний огляд / В. В. Олійник. – К. : ЦППО, 2001. – 48 с.
183. Орджи Т. Ключевые компетенции в системе оценки Великобритании / Т. Орджи, М. Холстед // Современные подходы к компетентностно-ориентированному образованию : материалы семинара. – Самара : Изд-во профи, 2001. — С. 122-125.
184. Осадча К. П. Формування професійної компетентності майбутніх учителів інформатики у процесі вивчення фахових дисциплін : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / К. П. Осадча. – Вінниця, 2010. – 20 с.
185. Освітньо-професійна програма підготовки “Бакалавра” напряму підготовки 6.140103 “Туризм”: ГСВОУ 6.140103-2011. – [Чинний від 2010-08-11]. – К. : Галузевий стандарт вищої освіти України. 2011. – 20 с.
186. Пазенок В. С. Філософія туризму : навчальний посібник / Пазенок В. С. – К. : Кондор, 2004. – 286 с.

187. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению / Пассов Е. И. – М. : Просвещение, 1991. – 223 с.

188. Педагогические технологии: Учебное пособие для студентов педагогических специальностей / Под общей ред. В. С. Кукушина. – Москва : ИКЦ «МарТ», 2004. – 336 с.

189. Педагогическое наследие / [Коменский Я. А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г]. – М. : Педагогика, 1989. – 416 с. (Б-ка учителя).

190. Петров А. Профессиональная компетентность: понятийно-терминологические проблемы [Текст] / А. Петров // Alma mater. Вестник высшей школы. – 2004. – № 10. С. 6 – 10.

191. Петрук В. А. Модельний підхід як складова формування фахових компетенцій майбутнього випускника технічного ВНЗ / В. А. Петрук // Освітнянські обрії: реалії та перспективи : зб. наук. праць. – К. : ІПТО, 2007. – № 1. – С. 141-146.

192. Петрук В. А. Управлінська компетентність як необхідна складова професійної компетентності майбутнього випускника ВНЗ / В. А. Петрук // Проблеми освіти: науковий збірник. – Київ, 2012. – № 70. – Частина I. – С. 49-53.

193. Пехота О. М. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; За заг. ред. О. М. Пехоти. – К. : А.С.К., 2002. – 255.

194. Платов В. Я. Деловые игры: разработка, организация и проведение : учебник / Платов В. Я. – М. : Профиздат, 1991. – 240 с.

195. Поважна Л. І. Практична підготовка та її методичні особливості у процесі підготовки фахівців для сфери туризму : методика навчання та наукових досліджень у вищій школі: навч. посібник / [С. У. Гончаренко, П. М. Олійник та ін.]. – К. : Вища школа. 2003. – 323 с.

196. Полуда В. В. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців з готельного господарства у процесі фахової підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00. 04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. В. Полуда. – Вінниця, 2010. – 20 с.

197. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті // Компетентісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під. заг. ред. О. В. Овчарук. – "К.І.С.", 2004. – С. 66 – 72.

198. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод.посібник / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. – К. : Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.

199. Пометун О. М. Інтерактивні технології навчання / [Баліцька Н. Г., Коберник Г. І., Пироженко Л. В., Пометун О. М. і др.]. – К. : Науковий світ, 2004. – 86 с.

200. Про затвердження Державної програми розвитку туризму на 2002-2010 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квіт. 2002 р. № 583 // Офіц. вісн. України. – 2002. – № 18. – С. 143-154.

201. Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку в Україні спортивної та туристичної інфраструктури у 2011-2015 роках : постанова Кабінету Міністрів України від 29 червня 2011 р. № 707 // Офіц. вісн. України. – 2011. – № 51, ст. 2039.

202. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. праць / [за ред. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О. Г. РОМАНОВСЬКОГО]. – Вип. 28 (32). – Харків : НТУ "ХПІ", 2011. – 295 с.

203. Равен Д. Компетентность в современном обществе : выявление, развитие и реализация / Джон Равен ; [пер. с англ. ; под общей ред. В. И. Белопольского]. — М. : Когито-Центр, 2002. — 394 с.

204. Райцев А. В. Развитие профессиональной компетентности студентов в образовательной системе современного вуза: автореф. дисс. на соискание научной степени доктора пед. наук: спец. 13.00.08. «Теория и методика профессионального обучения» / Райцев Анатолий Васильевич. – С.П.б., 2004. – 47 с.

205. Рахманов И. В. Обучение устной речи на иностранном языке : учебное пособие / Рахманов И. В. – М. : Высшая школа, 1980. – 120 с.

206. Роман С. В. Методика проведения занятий по практике английского языка с использованием учебно-профессиональных задач (I курс языкового педвуза) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения» / С. В. Роман. – К., 1982. – 20 с.

207. Савельев А. Я. Модель формирования специалиста с высшим образованием на современном этапе / Савельев А. Я., Семушкина Л. Г., Кагерманьян В. С. – М., 2005. – 72 с.

208. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : [підр. для студ. пед. факультетів]. / О. Я. Савченко. – К.: Генеза, 2002. – 368 с.

209. Савченко О. Я. Уміння вчитися - ключова компетентність шкільної освіти [Текст] / О. Я. Савченко // Освіта України. – 2006. – С.34-46.

210. Саун Л. В. Система підготовки кадрів для сфери туризму в Німеччині: дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.04 / Саун Людмила Володимирівна. – К., 1998. – 300 с.

211. Селевко Г. Компетентности и их классификация / Г. Селевко // Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 138-143.

212. Семенов О. Ціннісні орієнтири вищої філологічної освіти у ХХІ столітті / Семенов О. // Професійна освіта : педагогіка і психологія : Польсько-український щорічник [за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало]. – Ченстохова–Київ, 2011. – вип. XIII. – С. 191-198.

213. Семиченко В. А. Концептуальні основи підвищення адаптаційних можливостей спеціалістів у галузі туристської діяльності / В. А. Семиченко // Наук. зап. КІТЕП. – 2001. – № 1. – С. 21-24

214. Сериков В. В. Личностно ориентированное образование: поиск новой парадигмы : монография / В. В. Сериков. – М. : 1998. – 182 с.

215. Сисоева С. О. Освіта дорослих: технологічний аспект / С. О. Сисоева // Неперервна професійна освіта: теорія і практика // Науково-методичний журнал. – 2004. – № 3. – С. 184–187.

216. Сікорська Л. О. Програма з дисципліни «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» для студентів ОКР «Бакалавр» всіх напрямів

підготовки / Л. О. Сікорська, О. М. Яцишин, С. А. Яцишина. – Вінниця : Видавничо-редакційний відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2011. – 53 с.

217. Сікорська Л. О. Теоретичні аспекти формування комунікативної компетентності студентів економічної спеціальності на заняттях з іноземної мови. [Текст] / Л. О. Сікорська // Наукові записки Вінницького Державного Педагогічного Університету імені Михайла Коцюбинського; Серія: Педагогіка і психологія; Зб. наук. Праць – Випуск 30 / [Редколег.: В. І. Шахов (голова) та ін.], – Вінниця: ТОВ фірма (Планер), 2010 – С. 39.

218. Скакун В. А. Организация и методика профессионального обучения : учеб. пособие / В. А. Скакун. – М. : ФОРУМ-ИНФРА, 2007. – 336 с.

219. Скаткин М. Н. Методология и методика педагогических исследований / М. Н. Скаткин. – М., 1986. – 152 с.

220. Склярєнко Н. К. Сучасні вимоги до вправ для формування іншомовних мовленнєвих навичок і вмінь // Іноземні мови. – 1999. – № 3. – С. 3-7.

221. Слободиська О. А. Програма з дисципліни «Психологія» для студентів ОКР «Бакалавр» всіх напрямів підготовки / О. А. Слободиська. – Вінниця : Видавничо-редакційний відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2011. – 20 с.

222. Словник іншомовних слів / [авт.-уклад. О. С. Мельничук]. – К. : Головна редакція УРЕ, 1977. – 775 с.

223. Словник української мови: в 10 Т. – К.: Наукова думка, 1973. – Т.4. – 1624 с.

224. Социально-гуманитарное образование: ориентации, практики, ресурсы совершенствования / [Вознесенская Е. Д., Дымарская О. Я., Константиновский Д. Л., Чередниченко Г. А.]. – М. : ЦСП, 2006. – 264 с.

225. Стопчак М. В. Програма з дисципліни «Політологія» для студентів ОКР «Бакалавр» всіх напрямів підготовки / М. В. Стопчак. – Вінниця : Видавничо-редакційний відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2011. – 22 с.

226. Стопчак М. В. Програма з дисципліни «Філософія» для студентів ОКР «Бакалавр» всіх напрямів підготовки / М. В. Стопчак. – Вінниця : Видавничо-редакційний відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2011. – 28 с.

227. Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. [під заг. ред. В. Андрущенка]. – К. : “К.І.С.”, 2003. – 296 с.
228. Стронин М. Ф. Игра как средство обучения / М. Ф. Стронин // Иностранные языки в школе. – 1979. – № 1. – С. 57-61.
229. Субетто А. И. Введение в квалиметрию высшей школы / А. И. Субетто. — М. : Исслед. Центр проблем качества подготовки специалистов, 1991. — Кн. 2. : Концепция квалиметрии. Система категорий и понятий. – 122 с.
230. Суходольський Г. В. Організаційна методологія / С. Тарасов, Г. Суходольський. – Харків : Вид-во гуманітарний центр., 2004. – 256 с.
231. Сущенко А. Гуманізація педагогічної діяльності як інноваційний процес / А. Сущенко // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: зб. наук. праць. – К.; Запоріжжя, 2003. – Вип. 29. – С. 32-39. – Т.1. – 2003. – 926 с.
232. Таблица критических значений t-критерия Стьюдента [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.statpsy.ru/student/t-test-tablica/>.
233. Тарасенко Г. С. Гуманітаризація вищої педагогічної освіти в контексті філософсько-педагогічного аналізу / Г. С. Тарасенко // Педагогічна освіта: теорія і практика. – 2015. – № 18. – С. 105-110.
234. Тарнопольський О. Б. Конспект лекцій з дисципліни «Методика проведення рольових та ділових ігор у навчанні іноземних мов» для курсів підвищення методичної та педагогічної кваліфікації викладачів іноземних мов / О. Б. Тарнопольський. – Дніпропетровськ : ДУЕП, 2003. – 28 с.
235. Татарничева С. Н. Методическая компетенция учителя и ее формирование в процессе самостоятельной работы студентов : автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / С. Н. Татарничева. – Тольятти, 2003. – 48 с.
236. Туризм как вид деятельности: Учебник для вузов туристического профиля / [Зорин И. В., Каверина Т. П., Квартальнов В. А. и др.] – М. : Финансы и статистика 2004. – 286 с.

237. Туризм у ХХІ столітті: глобальні тенденції і регіональні особливості : праці конф., 10-11 жовт. 2006., Київ / Редкол. : Цибух В. І. (голова) та ін. – К. : Знання України, 2006. – 560 с.
238. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи: навч. посібник / Туркот Т. І. – К. : Кондор, 2011. – 628 с.
239. Узнадзе Д. Н. Установка у человека / Д. Н. Узнадзе // Хрестоматия по вниманию. – М.: Просвещение, 1976. – 234 с.
240. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы психологии установки / Узнадзе Д.Н. // Психологические исследования. – М., 1996. – С. 135-327.
241. Устименко Л. М. Реалізація культурно-просвітницького потенціалу туризму в організації дозвілля молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. М. Устименко. – Київ, 2001. – 20 с.
242. Федорченко В. К. Історія екскурсійної діяльності в Україні : навч. посіб. / В. К. Федорченко, О. М. Костюкова, Т. А. Дворова, М. М. Олексійко. – К. : «Кондор», 2004. – 154 с.
243. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні : навч. посіб. / В. К. Федорченко, Т. А. Дворова. – К. : Вища шк., 2002. – 196 с.
244. Федорченко В. К. Педагогіка туризму : навч. посіб. / В. К. Федорченко, Н. А. Фоменко, М. І. Скрипник, Г. С. Цехмістрова. – К. : «Слово», 2004. – 294 с.
245. Федорченко В. К. Підготовка фахівців для сфери туризму. Теоретичні та методичні аспекти / В. К. Федорченко. – К. : Вища шк., 2002. – 249 с.
246. Федорченко В. К. Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців для сфери туризму: монографія / В. К. Федорченко. – К. : Слово, 2004. – 471 с.
247. Федорченко В. К. Туристський словник-довідник: навчальний посібник [для студентів, аспірантів, викладачів] / В. К. Федорченко, І. М. Мініч. – К., 2000. – С. 125.
248. Фишман И. С. Тесты внешней оценки уровня сформированности ключевых компетентностей учащихся : методическое пособие для руководителей

и педагогов образовательных учреждений / И. С. Фишман – Самара: Изд-во ЦПО, 2005. – 81 с.

249. Фишман Л. И. Модели образовательного менеджмента : обзорный анализ / Л. И. Фишман // Школьные технологии. – 1999. – № 1-2. – С. 112-120.

250. Фоменко Н. А. Педагогіка вищої школи: методологія, стандартизація, туристська освіта. / Н. А. Фоменко – К.: Слово, 2005. – 215 с.

251. Хмілярчук Н. С. Педагогічні умови організації навчальної практики майбутніх менеджерів туристичної сфери: дис. кандидата пед. наук : 13.00.04 / Хмілярчук Наталія Семенівна. – В., 2008. – 266 с.

252. Холостова Е. И. Теория социальной работы : учебник / Под. ред. проф. Е. И. Холостовой. – М. : Юрист, 1999. – 334 с.

253. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса / Н. Хомский. – М., 1972. – 224 с.

254. Хуторской А. В. Методика личностно-ориентированного обучения. Как обучать всех по-разному?: [Пособие для учителя]. / А. В. Хуторской – М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2005. – 383 с.

255. Хуторской А. В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций / А. В. Хуторской // Инновации в общеобразовательной школе. Методы обучения : сборник научных трудов ; под ред. А. В. Хуторского. – М. : ГНУ ИСМО РАО, 2006. – С. 65-79.

256. Цехмістрова Г. С. Діагностика якості процесу навчання при підготовці фахівців для сфери туризму / Г. С. Цехмістрова // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 1. – С. 179-187

257. Цодикова Д. С. Ключевые компетенции менеджера XX века: Практический курс / Д. Ц. Цотикова [Электронный ресурс]. Режим доступа. [http://www. Buk.irk.ru/chairs/management/programs/zodikova/html](http://www.Buk.irk.ru/chairs/management/programs/zodikova/html).

258. Черепанова О. А. Актуалізація ключевих компетенцій в содержанию повышения квалификации педагогов дополнительного образования : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория

и методика профессионального образования» / О. А. Черепанова. – Екатеринбург, 2007. – 20 с.

259. Черній Г. В. Формування комунікативних умінь майбутніх бакалаврів туристичної сфери в процесі фахової підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Г. В. Черній. – Хмельницький, 2015. – 20 с.

260. Черній Г. В. Навчання професійному спілкуванню як фактор підвищення конкурентоспроможності фахівця сфери туризму / Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. – Випуск 36 / Редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін. – Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2013. – С. 470 – 474.

261. Чорна Н. М. Методичні рекомендації для самостійної роботи з дисципліни «Історія України» для студентів ОКР «бакалавр» всіх напрямів підготовки / Н. М. Чорна. – Вінниця : Редакційно-видавничий відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2014. – 32 с.

262. Чорна Н. М. Програма з дисципліни «Історія України» для студентів ОКР «Бакалавр» всіх напрямів підготовки / Н. М. Чорна. – Вінниця : Видавничо-редакційний відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2014. – 18 с.

263. Чошов М. А. Гибкая технология проблемно-модульного обучения : методическое пособие / Чошов М. А. – М. : Народное образование, 1996. – 160 с.

264. Шевченко Л. С. Застосування ВЕБ-квестів для формування пізнавальної активності учнів / Л. С. Шевченко // Педагогіка і психологія професійної освіти // Науково-методичний журнал. – 2011. – № 3. – С. 67-74.

265. Шишов С. Понятие компетенции в контексте качества образования / С. Шишов // Дайджест педагогічних ідей та технологій : Школа-парк. – 2002. – № 3. – С. 20-21.

266. Шляхтун П. П. Методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін : навч. посіб. / П. П. Шляхтун. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 224 с.

267. Штепа О. Г. Рольові ігри в системі формування професійної мовленнєвої майстерності педагога: дис. ....канд. пед. наук: 13.00.01. / Штепа Олена Григорівна – К., 1996. – 181 с.
268. Штофф В. А. Моделирование и философия / В. А. Штофф. – М.-Л., 1986. — 152 с.
269. Щербань П. М. Навчально – педагогічні ігри: навчальний посібник / Щербань П. М. – К.: Вища школа, 1993. – 112 с.
270. Якиманская И. С. Основы личностно ориентированного образования / И. С. Якиманская. – Издательство : Бинوم. Лаборатория знаний, 2011. – 224 с.
271. Яковлева М. Л. Експериментальне дослідження. Формування загальнокультурної компетентності майбутніх фахівців економічного профілю. [Текст] / М. Л. Яковлева // Наукові записки Вінницького Державного Педагогічного Університету імені Михайла Коцюбинського; Серія: Педагогіка і психологія; Зб. наук. Праць – Випуск 30 / [Редколег. : В.І.Шахов (голова) та ін.]. – Вінниця : ТОВ фірма (Планер), 2010 – 475с.
272. Яцишин О.М. Програма з дисципліни «Друга іноземна мова» для студентів ОКР «Бакалавр» всіх напрямів підготовки / О. М. Яцишин. – Вінниця : Видавничо-редакційний відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2011. – 42 с.
273. Brumfit, K. Johnson. The Communicative Approach in Language Teaching. – Oxford University Press, 1991
274. Cherniy G. Language learning internet technologies for future specialist of tourism / Gherniy Galina // Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky. – Kosice, 2013. – Vol. 1. – No. 2. – P. 173-174.
275. Chomsky N. Language and mind. / N. Chomsky. – N.Y.: 1968. – 164 p.
276. Dodge B. WebQuest Taskonomy: A Taxonomy of Tasks.. [Електронний ресурс] / Dodge B. – Режим доступу : <http://webquest.sdsu.edu/taskonomy.html>.
277. Halliday M. Explorations in the Functions of Language. / M. Halliday. – N.Y.: 1973. – 150 p.
278. <http://www.euro-2012.if.ua>
279. <http://www.tour.com.ua>

280. <http://www2.unwto.org/ru>
281. Hymes D. H. On communicative competence. / D. H. Hymes. – Philadelphia: 1971. – 213 p.
282. Keen K. Competence: What is it and how can it be developed? / In J. Lowyck, P. de Potter, & J. Elen (Eds.). – Brussels: IBM Education Center, 1992. – P. 111-122.
283. Key Competencies. A developing concept in general compulsory education. Eurydice. The information network on education in Europe, 2002. – 28 p.
284. Macmillan English Dictionary for advanced Learners: International Student Edition. Macmillan Publishers Limited, 2007. – 1749 p.
285. March T. Web-Quests for Learning. 1998 [Электронный ресурс] / March T. – Режим доступа : <http://www.ozline.com/webquests/intro.html>.
286. Oxford University Press. Power, Pedagogy & Practice. 1997. – 400 p.
287. Parry S. B. The quest for competencies : competency studies can help you make HR decision, but the results are only as good as the study / S. B. Parry. – Training, 1996. – P. 48-56.
288. Quality education and competencies for life (Workshop 3) Background Paper. – 2004. – P. 6-7.
289. Rychen D. C. et al. Key Competencies for Life and Well-Functioning Society. – OECD: Hogrefe and Huber, 2003. – 224 p.
290. Stoof Angela. What is a competency? Constructivist approach as a way out of the confusion [Электронный ресурс] / Angela Stoof, Rob L. Martens, Jeroen J. G. van Merriënboer. – Режим доступа : <http://www.hr-portal.ru/node/348>.
291. Wołodymyr K. Fedorczenko. Teoretyczne zasady przygotowania kadr w sferze turystycznej Ukrainy // Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia. – Częstochowa. – Kijów. – 2003. – 157-167.

Додаток А

Вищі навчальні заклади I-IV рівня державної акредитації,
що готують фахівців туристичної галузі

Назва ВНЗ	Спеціальність
Київський університет туризму, економіки і права	Туризм
Київський Славистичний університет	Туризм, готельно-ресторанна справа
Київський національний торговельно- економічний університет	Туризм Менеджмент туристичного бізнесу Туристичний менеджмент
Інститут туризму Федерації профспілок України	Туризм Менеджмент туристичної індустрії
Київський національний університет культури і мистецтва	Готельно-ресторанний та туристичний бізнес
Лицей туризму	Організація туризму та облік
Східноєвропейський інститут (м. Черкаси)	Готельно-ресторанна справа, туризм
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича	Менеджмент туристичної індустрії Туризм
Інститут туризму та менеджменту Прикарпатського університету ім. В. Стефаніка (м. Івано-Франківськ)	Туризм, готельно-ресторанна справа
Національний університет «Львівська політехніка»	Туризм Менеджмент
Національний авіаційний університет (м. Київ)	Туризм
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова	Туризм Менеджмент
Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету	Туризм Менеджмент туристичного бізнесу Туристичний менеджмент
Чернівецький торговельно- економічний інститут Київського національного торговельно- економічного університету	Туризм Менеджмент туристичного бізнесу Туристичний менеджмент
Харківський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету	Туризм Менеджмент туристичного бізнесу Туристичний менеджмент

Додаток Б
Експедиція «Архітектурна спадщина Григорія Артинова»
Walking Tour
“Grygoriy Artynov’s cultural inheritance”

Contents	
Introduction	4
Grygoriy Artynov’s sculpture.....	5
Water tower	5
Ukrainian National Telecommunications Operator (Ukrtelecom).....	6
Hotel “Savoy”	6
Raykher’s building	7
Commercial and industrial chamber	7
Vinnytsia regional scientific library named after K. Timiriazev	7
The first Vinnytsia architect’s memorial board	8
Vinnytsia state academic theatre named after M. Sadovs’kiy	8
Secondary school-gymnasium № 2	9
Conclusions	10
References	11

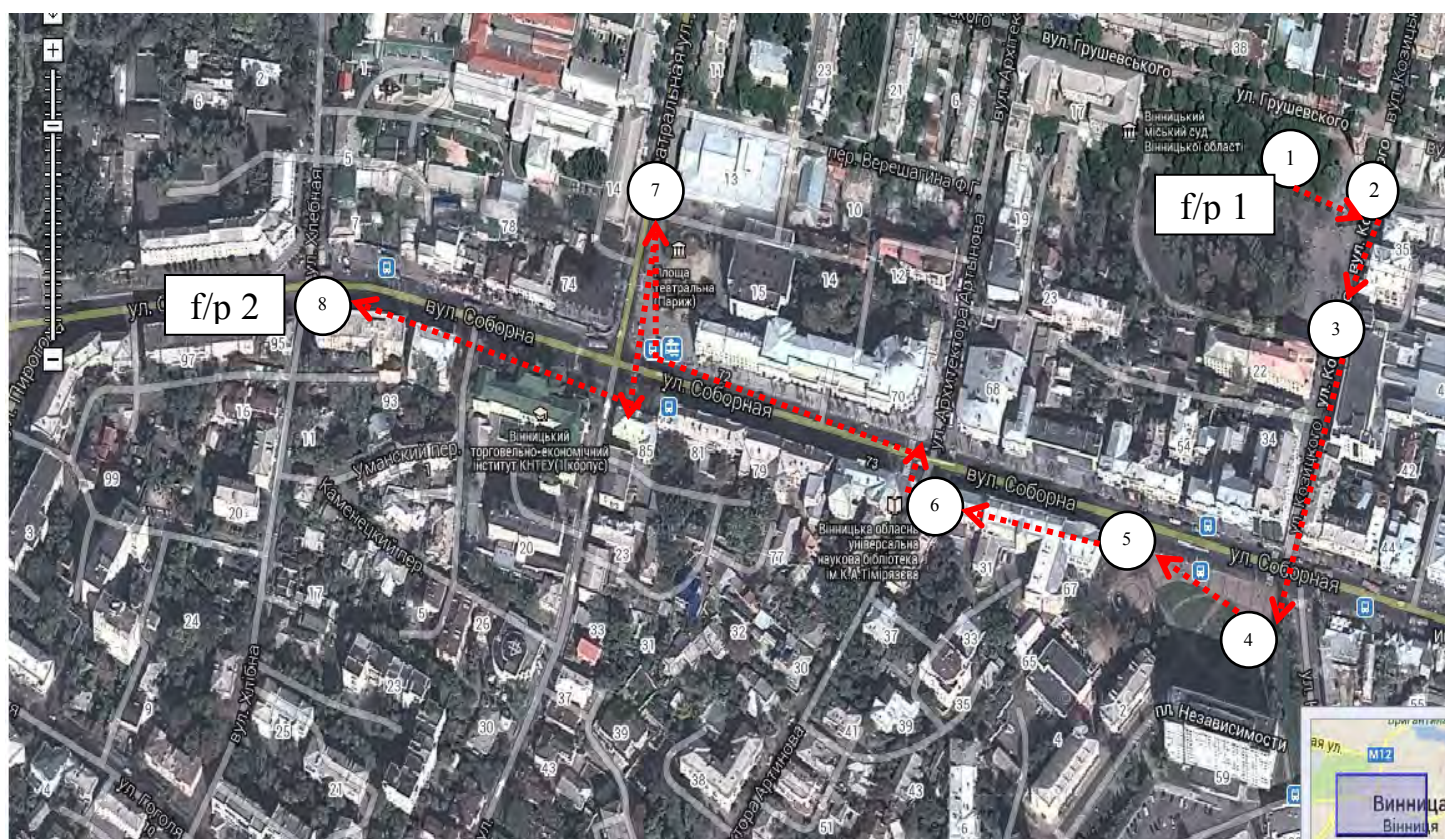

The aim of this excursion is acquaintance with the history of Vinnytsia architecture's creation and getting knowledge as to Grygoriy Artynov's life and creative work.

The tasks are:

- 1) the familiarization with Grygoriy Artynov's life and creative work;
- 2) the showing of edifices and buildings are projected by G. Artynov;
- 3) the narration about the history of building's project;
- 4) the explanation of the information about Artynov's contribution to town's construction.

The scheme of excursion's itinerary "Grygoriy Artynov's cultural inheritance"

INTRODUCTION

Good afternoon, dear excursionist! Welcome to our excursion!

The subject of the excursion is “Hrygoriy Artynov’s cultural inheritance”.

During our excursion we’ll familiarize you with the unique architect monuments and their project’s history; Grygoriy Artynov’s life and creative work.

Before we starting, let me tell you about excursion’s rules:

- no interrupting the guide;
- following the rule of road safety.

Try to understand these rules and don’t break them, please.

GRYGORIY ARTYNOV’S SCULPTURE

We are at the main surprise for townspeople – Grygoriy Artynov’s sculpture.

This sculpture was created to 665 anniversary of Vinnytsia.

The place was defined very exactly as there are many Artynov’s works there, such as: water tower, hotel “Savoy”, Vinnytsia regional scientific library named after K. Timiriazhev, Vinnytsia state academic theatre named after M. Sadovs’kiy, Secondary school-gymnasium № 2, Kozyts’kiy square.

The monument’s author is a young sculptor from Lviv – Volodymyr Tsisaryk.

Artynov came to Vinnytsia as a military engineer-constructer in 1899. He saw chief town of a district of Podilija with rural small houses. But Vinnytsia had luck!

G. Artynov accepted to be Vinnytsia architecture. Since then Vinnytsia became modern European town with the buildings made with bricks and stones and beautiful architecture.

We show you the most prominent buildings projected by G. Artynov during the excursion.

WATER TOWER

Water tower was built by architecture G. Artynov in 1912. It performed fire function.

The first urban water supply system had length as 1.3 km. It provided filtered out water through iron tube to the town.

After WW II the tower wasn't use for its purpose. In 80s it was rebuild. Today's it has chiming clock, which times and rings every hour.

It is known that the tower was used as an observation point during the war. Then it used as habitable dwelling.

In 1985 the tower passed to careful hand of museum of regional ethnography. Since a part of memorial battle's exposition was put in the tower.

UKRTELECOM

The building of Ukrainian National Telecommunications Operator was projected by Artynov in 1912.

At the end of 19 century Kozyts'kiy square was the territory for walking and the Mar'janchyk's house was situated in the building of "Ukrtelecom". There was a fashionable restaurant "Podillja" on the second floor. It was one of the best restaurants in Vinnytsia. The restaurant was so good that the clients of restaurant "Savoy" came there too.

To support the interest to the establishment Mar'janchyk employed a marvelous string women quartet. They played famous musical composition as beautiful that Vinnitsa's inhabitants asked Mar'janchyk to allow the quartet played outside.

Mar'janchyk decided to build the balcony for the quartet. But now the balcony executes the porch's function for company's visitors.

HOTEL "SAVOY"

The building of hotel "Savoy" was begun in 1912. Vinnytsia merchant Berish Lekhtman was the investor of the project. A valuable medallion which Artynov's mother gave him before her death was dig in during the hotel's building.

There was the first lift, central water supply, sewerage, hot water, electricity and asphalt.

Hotel "Savoy" competed with the neighbouring hotel "Francua" but "Savoy" to won a victory over "Francua" and became famous.

The common stylistic idea of the hotel was modern with baroque's elements.

There were tragic events in 1941-1945. The hotel suffered from bombardment and air strike of German and Soviet army. The hotel's walls and floors remained after bombardment.

The hotel was rebuilt in 9 years at the beginning of 1953. Then the name of the hotel was changed to "Ukraine".

The twenty-fourth of March in 2010 Turkish company "Bosfor" had won the right for long-term leasing of the hotel. The company has being payed 65 thousands of hryvnijas every month.

The overhaul of the hotel has being begun since 2011. The company planned to situate the museum on the first floor.

RAYKHER'S BUILDING

Raykher's building is situated on Soborna Str. 44 bld. Artunov built it in 1910 for doctor Raykher. The sister of architecture was suffered from unknown disease. Only doctor Raykher was able to diagnose the illness. He prepared the medicine for her.

So, Artunov built the house for the doctor in acknowledgement of his sister. The store "Medical plant" is functioning there.

COMMERCIAL AND INDUSTRIAL CHAMBER

The most symbolic work of Gryhoriy Artunov is town building of council and public bank. It was named "White Hall" and used as administrative one from 1911 to 1941.

The building was projected by the architect in the style of modern.

There was town public bank on the first floor, town council – on the second floor, the meeting hall ("White Hall") – on the third floor.

There were the figures of Ukrainian revolution and their Polish allies there.

VINNYTSIA REGIONAL SCIENTIFIC LIBRARY NAMED AFTER K. TIMIRIAZEV

The beginning of library's building was the 20th of February in 1902. It was named after M. Gogol. The project was made by Artunov.

An American library was taken as an example of project.

The first two-storeyed building of public library was unveiled in 1907. The literature from St. Petersburg, Moscow, Kyiv and Odessa was ordered. The library was refilled with books from private libraries too.

Gogol's monument and interior's components were ordered from Kyiv.

Cost estimate of the library was 14797 roubles.

It was named after K. Timiriazev, in 1925.

The library was shifted to new tree-stored building because of the fire during WW II. The library became regional.

The rebuilding and reconstruction of the library was in 1952.

There are 19 departments and sectors at the library currently.

THE FIRST VINNYTSIA ARCHITECT'S MEMORIAL BOARD

The first Vinnytsia architect's memorial board was opened on the 28th of July in 2010 in G. Artunov Street.

The architect's memorial board was set up some years ago, but it was destroyed.

The sculptor Y. Kozerats'kiy and the architecture O. Korotkyh created the board. They are the authors of many Ukrainian works. Y. Kozerats'kiy said that they wanted to create a special work that embosses the town. While they were working they mentioned that Artunov had a good sensation of rhythm and proportions.

VINNYTSIA STATE ACADEMIC THEATRE NAMED AFTER M. SADOVS'KIY

At the beginning of XX century the head of municipal дума applied to the architect to project the opera house in Vinnytsia.

The construction's cost was 160 thousand roubles.

That event was prominent for Podillja province and for the southwest region.

The decorations were made by Odessa atelier that had done the decorations for St. Andrew's Royal Theatre before.

The hall of theatre had 100 places, 3 circles the stage with 3 curtains, 2 cafeteria, box-office, 10 rooms for artists and administration. Vinnytsia state academic theatre was the best in Podillja.

SECONDARY SCHOOL-GYMNASIUM № 2

The last object of our excursion is modern secondary school-gymnasium № 2.

Vinnytsia secondary school-gymnasium № 2 takes a special place among all schools in town. First of all, it has downtown location at a crossroads of Soborna Str. and Khlibna Str. at the central park. Three-storeyed school was built by Artynov in 1900-1901 and finish built in 1936 (the third floor). It is a real adornment of the town more than 100 years.

There was girl's gymnasium № 5166. It was opened by order of emperor in 1900.

Ggugoriy Artunov and Mukola Ovodov hold an interest in the gymnasium's building. They understood the important of education, because Ovodov had the daughter and Artunov planned to bring his four daughters in Vinnytsia.

The gymnasium was opened the first of July in 1900. It was the first education establishment in Vinnytsia. The parents had to educate their daughters in Kyiv or Odessa until then.

Artunov's daughters were pride and help of the family: intellectual Olena, serious Sonja, romantic Mila, loving and optimistic Nina.

There were the library and the cafeteria in the gymnasium. The elite's children studied there but there were some girls from an usual family. The interesting fact is that sometimes there were balls on holidays with the nearest college.

In conclusion, I'd like to tell that G. Artunov's life wasn't so sweet.

The oldest son Grygoriy got ill and died. The youngest – Petro died from consumption. Artunov's brother Mykhaylo fell victim to shady dealers.

Ggugopriy Grygorovych Artunov died through typhus in December in 1919. His daughter Olena died after him.

Artunov was buried in Ascension church in Khmel'nytsika Str.

CONCLUSIONS

Our excursion about Hrygoriy Artunov is over. I hope the information was interesting and accessible for you.

Do you have any questions, suggestions or wishes?

Thank you for your attention!

Welcome to another excursions about Vinnytsia!

REFERENCES

1. Arhitektor Artinov – tvorets oblichchya Vinnitsi / Ozonov I. / 2008. – 280 s.
2. Arhitektura Grigoriya Artinova / 2004. – 283 s.
3. Vinnitskiy oblasniy ukrayinskiy muzichno – dramatichniy teatr Im. M.K. Sadovskogo. 1933 – 1983. Chernivtsi. oblpoligrafvidav.
4. Zvezda Grigoriya Artyinova pervogo Vinnitskogo gorodskogo arhitekora, I. Zonova// Tsarenko. – 2012. – 586 s.
5. Zodchiy Vinnitsyi Grinoriy Artyinov/ S. Tsarenko, E. Soleyko // 2011. – 266 s.
6. L. Denisova. Vinnitskiy okruzhniy sud// Podilskiy telegraf. № 9. – 16 serpnya 2001.
7. S.O.Tsarenko. Grigoriy Artinov – pershiy miskiy arhitektor Vinnitsi. Do 140- richchya z dnya narodzhennya zodchogo. – Vinnitsya: AIST-Pres, 2000. – 198 s.
8. Denisova L.M. Grigoriy Artinov. [Elektronniy resurs] – Rezhim dostupu: <http://denysova.vn.ua/>

OBJECT CARD № 1

1) object name (primary and modern)	1) Original sculpture of G. Artynov
2) historic event connected with the object	2) the 11 of September 2010, 655 years of Vinnytsia
3) the location of the object	3) Vinnytsia, Kozyts'kiy square
4) the scope (the author, the date, the materials, the text, peculiarities)	4) The sculpture is made with bronze by V. Tsisaryk "Grygoriy Artunov – the architect 1860-1919 ". There are different Artunov's works on the bench.
5) the sources	5) S.O.Tsarenko. Grigoriy Artinov – pershiy miskiy arhitektor Vinnitsi. Do 140- richchya z dnya narodzhennya zodchogo. – Vinnitsya: AIST-Pres, 2000. – 198 s.
6) the date of the card, the name of authors	6) 21.10.2013, Kolisnuk Ganna, Sidel'nikova Anastaciya

OBJECT CARD № 2

1) object name (primary and modern)	1) Vinnytsia state academic theatre named after M. Sadovs'kiy
2) historic event connected with the object	2) in 1957 the theatre was named after M. Sadovs'kiy because of successful concert tour in Moscow
3) the location of the object	3) Vinnytsia, Teatral'na Str., 13
4) the scope (the author, the date, the materials , the text, peculiarities)	4) The theatre was projected by Artunov in 1910. The hall of theatre had 100 places, 3 circles the stage with 3 curtains, 2 cafeteria, box-office, 10 rooms for artists and administration.
5) the sources	5) e-sources: Wikipedia.org
6) the date of the card, the name of author	6) 21.10.2013, Kolisnuk Ganna, Sidel'hikova Anastaciya

OBJECT CARD № 3

1) object name (primary and modern)	1) girl's gymnasium № 5166 / secondary school-gymnasium № 2
2) historic event connected with the object	2) the first building projected by G. Artunov in 1900. The first education establishment
3) the location of the object	3) the crossroads of Soborna Str. and Khibna Str. at the central park
4) the scope (the author, the date, the materials , the text, peculiarities)	4) The gymnasium was projected by Artunov in 1900.
5) the sources	5) Zvezda Grigoriya Artyinova pervogo Vinnitskogo gorodskogo arhitekтора, I. Zonova// Tsarenko. – 2012. – 586 s.
6) the date of the card, the name of author	6) 21.10.2013, Kolisnuk Ganna, Sidel'hikova Anastaciya

OBJECT CARD № 4

1) object name (primary and modern)	1) Vinnytsia publicistic library named after M. Gogol / Vinnytsia regional scientific library named after K. Timiriazev
2) historic event connected with the object	2) It was named after M. Gogol the 20 th of February in 1902. It was named after K. Timiriazev, in 1925. The rebuilding and reconstruction of the library was in 1952. There are 19 departments and sectors at the library currently.
3) the location of the object	3) Vinnytsia, Soborna Str. 73
4) the scope (the author, the date, the materials , the text, peculiarities)	4) The project was made by Artunov. An American library was taken as an example of project. Cost estimate of the library was 14797 roubles.
5) the sources	5) e-site of the library: http://www.library.vn.ua
6) the date of the card, the name of author	6) 21.10.2013, Kolisnuk Ganna, Sidel'hikova Anastaciya

OBJECT CARD № 5

1) object name (primary and modern)	1) Vinnytsia architect's memorial board
2) historic event connected with the object	2) It was opened on the 28 th of July in 2010 in G. Artunov Street.
3) the location of the object	3) Vinnytsia, G. Artunov Str. 46
4) the scope (the author, the date, the materials , the text, peculiarities)	4) The sculptor Y. Kozerats'kiy and the architecture O. Korotkyh created the board
5) the sources	5) Newspaper "20 hvylyn"
6) the date of the card, the name of author	6) 21.10.2013, Kolisnuk Ganna, Sidel'hikova Anastaciya

OBJECT CARD № 6

1) object name (primary and modern)	1) Town council / commercial and industrial chamber
2) historic event connected with the object	2) There were the figures of Ukrainian revolution and their Polish allies there
3) the location of the object	3) Vinnytsia, Soborna Str. 67
4) the scope (the author, the date, the materials , the text, peculiarities)	4) The most symbolic work of Gryhoriy Artunov. There was town public bank on the first floor, town council – on the second floor, the meeting hall ("White Hall") – on the third floor
5) the sources	5) http://denysova.vn.ua
6) the date of the card, the name of author	6) 21.10.2013, Kolisnuk Ganna, Sidel'hikova Anastaciya

Додаток В
Система вправ і завдань
Українська мова (за професійним спрямуванням)

Тема 3. Лексичні норми сучасної української літературної мови у професійному спілкуванні.

Завдання 1. Знайдіть і выпишіть прислів'я, які б характеризували вади людини, її працю і лінощі, досвід та знання.

Завдання 2. Поясніть значення професійних жаргонів, дібравши синоніми.

“Липовий звіт” - .... “Заморозити рахунки” - ...

“Тверді ціни” - ... “Збити в купу рахунки” - ...

“Ліпити справу” - ...

Завдання 3. Серед стійких словосполучень, що подані нижче, є термінологічні, офіційно-ділові і фразеологічні.. Розподіліть їх відповідно до класифікації.

а) Номер люкс у готелі, доводити до відома, пропускати повз вуха, брати участь, точити лясси, орендна плата, умови для відпочинку, узяти верх, вжити термінових заходів, штрафні санкції, дебіторська заборгованість, згідно з графіком, пекти раки, наріжний камінь, піймати облизня, мати на меті, розрахунковий рахунок, здавати в оренду, довготерміновий кредит, Содом і Гоморра, внести пропозицію, мати авторитет.

Завдання 4. У запропонованому переліку словосполучень знайдіть професійні жаргонізми, поясніть їх значення.

Липовий звіт, липовий цвіт, липовий мед, липовий баланс.

Заморозити м'ясо, заморозити рахунки, заморозити ягоди.

Збити пішохода, збити в купу рахунки, збити стілець, збити цифри.

Ліпити справу, ліпити снігову бабу, ліпити документ.

Завдання 5. Перекладіть текст, выпишіть терміни, поясніть їх значення. Уникайте калькування.

Профессиональная непригодность	професіональна непридатність; професійна непридатність
Численность работников	чисельність працівників; численність працівників
Потребительские тенденции	споживчі тенденції; споживацькі тенденції
Высокая степень риска	високий ступінь ризику; висока ступінь ризику
Оказывать услуги	робити послуги; надавати послуги
Совместное предприятие	сумісне підприємство; спільне підприємство

Завдання 8. Перекладіть подані словосполучення, складіть з ними речення (на вибір).

Компания, специализирующаяся на ...

Деловые отношения ...

Самый низкий показатель ...

Транспортные средства ...

Комплекс туристических услуг ...

Внутренний туризм ...

Обслуживание столика ...

Пользоваться спросом ...

Сдавать в аренду ...

Совладельцы предприятия ...

Культурное наследие ...

Средства, поступившие из ...

Туристическое агенство ...

Завдання 9. Замініть фразеологізми словами, що розкривають моральні якості фахівця.

За словом до кишені не лізе - ...

Голову ламає - ...

Бере бика за рога - ...

Із шкіри лізе - ...

Виводить на чисту воду - ...

Обіцяє золоті гори - ...

Бере за горло - ...

Чужими руками жар загрібає - ...

Занепадає духом - ...

Дає перцю - ...

Тупцює на місці - ...

Стоїть на своєму - ...

На вітер слова не кидає - ...

Завдання 10. Доберіть синоніми до поданих слів, що допоможе Вам уникати повторення їх під час складання тексту характеристики.

Акуратний, скромний, наполегливий, компетентний, сумлінний, авторитет, характеризувати, кваліфікація, активний.

Завдання 11. Поміркуйте, як уникнути тавтології?

Адреса місця проживання - ...

Моя автобіографія - ...

Колега по роботі - ...

Перспективи на майбутнє - ...

У квітні місяці - ...

Експонати виставки - ...

Прейскурант цін - ...

Вільна вакансія - ...

Передовий авангард - ...

Нові інновації - ...

Сьогоднішній день - ...

Завдання 12. Будьте уважні, перекладаючи з російської мови на українську слова й словосполучення, часто вживані в діловому, професійному мовленні.

На основании документа - ...

Достаточное основание - ...

Послужить основанием - ...

Исполнить долг - ...

Взять в долг - ...

Большие средства - ...

Исключение из правил - ...

Исключение из списка - ...

Перевод текста - ...

Завдання 13. Який із поданих синонімів (*авторитет - престиж*) використовується для характеристики стилю управління керівника? Аргументуйте свою думку.

Довідкова інформація. Авторитет (від лат. *au(s)toritas* - влада) вживається у сучасній українській мові у двох значеннях:

- 1) загальновизнане значення, вплив, поважність (особистості, організації, колективу): авторитет керівника, авторитет установи;
- 2) той, то має загальне визнання, вплив (уживається для характеристики людини): Ви наш найбільший авторитет.

Престиж (фр. *prestige* буквально означає „авторитет, повага”) вживається тільки в одному значенні – авторитет, вплив, який має хто-, що-небудь: престиж установи, втратити свій престиж, підтримати чийсь престиж.

Завдання 14. Вставте замість крапок відповідне слово, вибравши його із синонімічного ряду:

а) спір; б) обговорення; в) сперечання; г) суперечка; д) дискусія; е) диспут; є) полеміка.

1. ... документів викликала шок у працівників фірми. 2. Почалося ...кандидатур. 3. У середовищі письменників Франції гаряче розпалюється ...з питання про те, як потрібно писати. 4. Ми втрачали в ... місяць за місяцем. 5. Мої американські рецензенти, як правило, не схильні вести ... щодо ступеня правдивості книги. 6. Літературні ... доведеться відкласти. 7. Вступити в ... із

суддею він вважав для дійсного боксера недостойним.

Завдання 15. Доберіть до поданих слів українські відповідники. Поясніть правопис слів іншомовних слів.

Адміністрація, фактор, кон'юнктура, акциз, аспект, акція, аргумент, бізнесмен, кореспонденція, вексель, синтез, конкуренція, кредит, кар'єра, маркетинг, фермер, аудієнція, етап, інтерв'ю, нюанс.

Завдання 16. Подані слова згрупуйте в синонімічні ряди; визначте, які синоніми одного ряду можна використати в процесі ділової наради.

Підсумок, передмова, зв'язок, відомості, спад, результат, звіт, контакт, вісті, інформація, наслідок, попереднє слово, рапорт, підстава, висновок, спілкування, повідомлення, вступ, донесення, взаємозв'язок, чутки, аргумент, обґрунтування, занепад, доказ, депресія, застій.

Завдання 17. Підберіть синоніми до слів.

Нарада, проблема, керівник, обговорення, рішення, підсумок, завідувати, засновник, заступник, бесіда, регламент, аргумент, співрозмовник, контакт, розмова.

Завдання 18. Виберіть правильний варіант слововживання.

- 1) загальна нарада – спільна нарада;
- 2) загальна праця – спільна праця;
- 3) загальна розмова – спільна розмова;
- 4) загальна робота – спільна робота;
- 5) загальне засідання – спільне засідання.

Завдання 19. Відредагуйте текст. Виберіть із синонімів у дужках правильний варіант.

Проте найсильніший (*доказ, підстава, аргумент*) не варто оприлюднювати на початку розмови, бо ж ідеться не про письмове повідомлення де найпереконливіші (*доказ, підстава, аргумент*) традиційно розміщують спочатку, щоб викликати інтерес у читача і бажання довідатися, що там далі. У (*розмова, бесіда, балачка*) віч-на-віч краще приберегти переконливі докази на кінець розмови, щоб „приголомшити” ними партнера зненацька, коли він трохи втратить

пильність і буде переконаний, що нічого цікавого вже не буде.

Завдання 20. Вкажіть, які пари спільнокореневих слів утворюють пароніми.

- 1) складений – укладений;
- 2) звільнений – вивільнений;
- 3) усунений – відсунений;
- 4) здача – здавання;
- 5) визначено – зазначено;
- 6) виявити – уявити;
- 7) наповнити – заповнити;
- 8) охоплена – захоплена;
- 9) обрахунок – розрахунок;
- 10) облік – перелік;
- 11) поданий – наданий;
- 12) ревізія – ревізування;
- 13) контроль – контролювання;
- 14) інспекція – інспектування.

Завдання 21. Виберіть правильний варіант слововживання.

- 1) особиста думка – особова думка;
- 2) особиста справа – особова справа;
- 3) особистий склад – особовий склад;
- 4) особисті потреби – особові потреби;
- 5) особистий підпис – особовий підпис.

Додаток Г

Зразки ділових / рольових ігор для майбутніх менеджерів сфери туризму Дисципліна «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)»

1. Applying for jobs in tourism

You are going to be interviewed for one of the jobs advertised previously.

Make a list of the qualities you think the successful candidate should have. Then make a list of your good points and be prepared to sell yourself at the interview. Think of the questions the interviewers will ask you and questions you will want to ask the interviewer.

Divide your class into interviewers and applicants for the jobs. Perform the interviews.

2. Reserving accommodation

You want to book rooms at a hotel for a company meeting and trade presentation involving a number of executives from your overseas subsidiaries.

The trade presentation on 11-12 July is very important as you wish to show potential customers from all over the world that the company is successful and knows how to treat clients well.

You have recently seen an advertisement for the International Hotel and are going to phone the hotel to make a booking, provided that the facilities meet your expectations.

3. Who's who in hotel and catering

Imagine you are the food and beverage manager. Prepare a short presentation about the jobs and responsibilities of the people in your department. Organize your talk like this:

- introduce yourself: *My name's... and I'm the...*
- introduce your department: *Basically, there are three sections...*
- say who is responsible for the different departments, and what people do: *The head waiter...*

4. Welcoming customers to a restaurant

Work in pairs. Make up a dialogue. When you finish, change roles.

Waiter It is 9.00 on Friday evening and your restaurant is fully booked. You have one table free at 9.30 due to a cancellation. Four customers arrive. One of them speaks first.

- Greet them and check if they have a reservation.
- Offer them a table at 9.30.
- Ask for a name.
- Offer them drinks.
- Tell them when the table is ready.
- Give them the menu and specials.

Customer You are with three friends. It is 9.00 on Friday evening and you want to eat at this restaurant. You don't have a reservation. Most restaurants in town are fully booked. Speak first.

- Greet the waiter and ask for a table for four.
- Say you don't have a reservation.
- Accept the offer of a table at 9.30.
- Give your name to reserve the table.
- Order drinks.

5. Dealing with the complaints

1. Work in pairs. Role play the following situation at a hotel reception desk, taking it in turns to play each part.

Guest You booked a double room with a private bathroom and a sea view. You are in a single room with no bathroom and a view of the motorway.

Receptionist The hotel is very full and you are very busy. However, you have just had a cancellation by e-mail. A double room with bathroom and sea view is now free. Apologize and say you'll move the guest.

2. Work in pairs. Discuss what you would say to the customers in these situations.

1. An aggressive male customer at a busy hotel reception desk, complaining loudly about the slow service.

2. A female guest travelling with three children, complaining about the size of her hotel room.

3. A group of young men, all drunk, complaining because the hotel bar is closed.

3. First of all, read paragraph 1. Then choose one of the options, A, B, or C. The option will tell you which paragraph to read next. For example, if you choose option C after paragraph 1, it says 'GO TO 18'. This means you must go to paragraph 18 and continue reading there. The aim is to find the best solution to the problem.

1. A guest at your hotel comes up to you and says, 'I have a complaint to make. The room I'm in is terribly 'noisy' Should you ...

A. offer to change the guest's room? GO TO 19.

B. ask the guest to tell you more about the noise? GO TO 9.

C. say that there are no other rooms available? GO TO 18.

2. The manager calls you into his office. He has heard about what happened and says that you have handled the situation very badly. He explains that the hotel is already overstaffed, and that he is dismissing you because you have lost the hotel one of its most valuable clients. This is the end, but it is the worst solution. Go back to the beginning and try again.

3. The manager calls you into his office. He is impressed by the way you handled the situation and has decided to promote you and to give you a pay rise. This is the best solution, and the end.

4. The guest insists on seeing the manager. Do you ...

A. ask the guest to have a complimentary coffee while you sort the problem out?
GO TO 8.

B. go and see the manager? GO TO 11.

C. tell the guest not to be such a nuisance? GO TO 5.

5. The guest storms out and writes a complaint to the manager and to the local tourist board. GO TO 2.

6. The manager hears what you have done. He says you did not handle the situation particularly well, and that in future you should do things differently. GO TO 16.

7. You discover that the guest making the complaint is a very important customer who sends a large number of clients to the hotel. You also discover that the noisy guests are leaving today and will be replaced by a retired couple. When he returns, do you ...
- A. offer to give him a different room? GO TO 19.
  - B. explain the situation, apologize, and offer him a free dinner as compensation? GO TO 14.
  - C. say that he will just have to stay where he is? GO TO 5.
8. You think about the situation and decide that the guest has a reasonable complaint. When he returns, you tell him that ...
- A. he must pay the extra, but can have a discount the next time he comes, GO TO 5.
  - B. he can have the room at the original price, GO TO 6.
  - C. he can have the room for the original price less 10% for the inconvenience he has suffered, GO TO 15.
9. The guest explains that the people in the room next door had a tape recorder and were playing very loud music into the early hours of the morning. He complained but was ignored. Do you ...
- A. offer to give him a different room? GO TO 19.
  - B. ask him to have a complimentary coffee while you look at the situation? GO TO 17.
  - C. tell him that you will speak to the people in the next room? GO TO 13.
10. The manager is not there, GO BACK TO 18.
11. The manager is out. GO BACK TO 4.
12. The manager is out. GO BACK TO 17.
13. You cannot contact the people in the next room, so you decide to upgrade him. GO TO 19.
14. The guest thanks you for your offer and when he leaves, he writes a note to the manager explaining how well you handled the situation, GO TO 3.
15. The manager calls you into his office. He is not impressed by the way you handled the situation as you lost the hotel a considerable amount of money. As a result he will deduct the money from your salary to teach you a lesson, GO TO 16.

16. The manager gives you some training material to read. It is about a guest who complains that his room is too noisy, GO BACK TO 1 AND TRY AGAIN
17. While he is away, you ...
- A. deal with some important paperwork; you hope he won't come back again, but he does, GO TO 18.
  - B. check the guest profile off the computer, GO TO 7.
  - C. go and see the manager, GO TO 12.
18. The guest is not satisfied and feels that something can be done. Do you ...
- A. go and see the manager? GO TO 10.
  - B. upgrade him to a different room? GO TO 19.
  - C. ask him to tell you a little more about the problem? GO TO 9.
19. The guest is happy and you allocate one of the most expensive rooms. Three days later the guest checks out, and is horrified at the size of the bill, which is more than double what he had been expecting. Do you ...
- A. explain that the price was clearly posted on the door and that he must pay? GO TO 4.
  - B. ask the guest to have a complimentary coffee while you sort the problem out? GO TO 8.
  - C. say that he can have the room for the original price? GO TO 6.

What is the quickest way to the best solution? Write down the steps here:

1B → _____

What is the quickest way to losing your job? Write down the steps here:

1C → _____

6. Booking a ticket

Work in pairs. Role play a similar conversation. Use the information below.

Customer You want to travel from London to Paris at about 18.00 on Friday 17th, returning on Monday 20th in the morning.

Travel agent The Eurostar train costs £99 return, and there is one train every hour. Flights cost between £100 and £120. The train journey takes three hours; the flight takes

just over one hour. There are no seats available on any flight after 16.30 on Friday 17th. There are seats available on all Eurostar trains.

7. International etiquette

Work in pairs. Write a list of recommendations for appropriate behavior for those foreign tourists who are planning to make a tour of Ukraine for the first time.

8. Adventure holidays

You work for an adventure holiday company. You have received an e-mail from a customer, Helena Beck, about the Southern Turkey holiday. She wants to know about the activities, how long the trip lasts, what the price includes, about the accommodation, and whether she needs to bring her own equipment. Write an e-mail back.

9. Tourism and transportation

Travelling by air

1. You are an airline manager. Present your airline to travel agencies. Describe all services you provide. Stress the advantages of your airline. Use any additional information you find necessary.

2. You are a travel agent. Speak about the flight tours your agency can suggest to the customers. Invent as many options as possible.

3. You are a travel agent. Compare presented tours, give pros and cons of each one and choose the best to name it as "A Flight Tour to Remember". Ground your opinion.

Travelling by sea

4. You are a travel agent. Work out a cruise program for your customers. Include names, dates, prices, itineraries, and accommodation and entertainment details and so on. Make an advertisement for your cruise. Make a presentation of your cruise to your group.

5. You are a travel agent. Your customer wants to... (choose any cruise program of the presented). Give information on documentation, facilities, dress-code on board and leisure activities planned. Try to cover all the frequently asked questions. Use the following dialogue as an example.

Travel agent: Hi, this is your travel agent, Michael.

Julia: Hi, Michael. Is there another problem?

Michael: No, everything looks great; I just need some information from you.

Julia: That's a relief, I though sure something had to be cancelled! What information do you need?

Michael: I need your passport numbers, emergency telephone contacts, what type of stateroom you prefer, and what hour seating you want.

Julia: I don't know Danita's passport number, but I can give you mine when I come to the office to get our documents. Write us down for the late dinner seating. Then we won't have to rush back to the ship if we are in port. My emergency contact number will be my daughter, Jenny. Her number is 530-1862.

Michael: What about the stateroom? I can reserve one in the middle of the ship on the 3rd or 5th deck. There is a price difference.

Julia: Let us have the least expensive one. I know we won't be in our room very much, as there is so much to do onboard.

Michael: You're right, and most of the rooms are about the same size. When I travel, I like to get a room as far below deck as possible because you don't feel the ship moving quite as much.

Julia: That's a good idea. I don't get sea-sick, but I think Danita does. She plans on taking motion sickness medication with her.

Michael: That reminds me. Any medicine you take with you needs to be in the original container. Don't pack it in your suitcase, just in case it is delayed or lost.

Julia: Thanks for telling me that; I'll pass on that information to Danita. Is there anything else we should know?

Michael: Well, I thought you might like to know a little about the dress code on the ship. During the day, you can wear comfortable clothes, but you need to dress-up for dinner. There are 3 formal nights, 3 semi-formal nights and the rest are dressy-casual.

Julia: Hmm. I might have to go chopping for another formal dress. What is meant by dressy-casual?

Michael: It just means to dress in good taste, no bathing suits or short shorts in the dining room. Skirts or pant suits for the woman. The men need to wear slacks and shirts. I'll give you more details when you stop for the tickets.

Julia: What if there are people who don't want to dress-up? What do they do?

Michael: There is another dining room where food is served cafeteria style. It is close to the swimming pool, so guests have to wear a cover-up over their suits to eat inside. There is also a self-service kiosk next to the pool with tacos, pizza, and salad. It's a very popular place for families. Kids don't like dressing-up for dinner and sometimes parents don't want to either.

Julia: It sounds like the staff has thought of something to please everyone.

Michael: I agree. There's even a suggestion box onboard to improve or add services. I like the idea that kids have their own club and planned activities.

Julia: I'm really looking forward to this trip. It's like taking all of the conveniences of home with you while exploring different countries.

Michael: I couldn't agree more. There's a library, jewelry store, gift shop, tobacco and liquor store, beauty salon, physical fitness centre, nightclubs with dancing, laundry rooms, and so many planned activities.

Julia: Planned activities?

Michael: Yes, there's a cruise director who will announce the activities for the day or week. There is everything from golf to tennis, and shuffleboard to lots of inside games, too.

Julia: I wish we were leaving tomorrow instead of in two weeks! We'll be in the office in the afternoon for our appointment at 2 for more information.

Travelling by train

6. You are a manager at a travel agency. Advertise on a railway company your agency works with. Give information about routes, destinations, prices, discounts, special offers and so on. Make a presentation for your customers.

7. You are a travel agent. Your client wants to travel in Europe by train. Make up an itinerary for him. Describe trains and rail system in Europe, its advantages and disadvantages. Present the information to your client. Make your presentation attractive and informative.

Travelling by car

8. You are a travel agent. Your customer wants to travel by car to... (choose any country or city). Make up an itinerary for him/her. Give details of car rentals or/and the requirements for car lease. Give information on parking available at hotels and in cities, quote the prices. Comment on the driving licensing, road rules and rule violation law of the chosen city or country. Make a presentation to your customer. Use real information.

Зразки ділових / рольових ігор для майбутніх менеджерів сфери туризму дисципліна «Друга іноземна мова (німецька)»

1. Sie sind Handelskaufmann. Sie kommen mit einem deutschen Unternehmer zusammen. Sie wissen, woran es im Moment in Russland fehlt, was Mangelware ist. Sie sind bei einem Supermarkt tätig. Stellen Sie Ihrem deutschen Kollegen Fragen, die für Sie aktuell sind; lassen Sie sich beraten, er hat mehr Erfahrung im Marketing.
2. Sie sind künftiger Handelsmanager. Sie kommen mit einem erfahrenen deutschen Spezialisten für das Handelsmarketing zusammen. Besprechen Sie mit ihm den Inhalt dieses Textes. Fragen Sie ihn, ob er die 10 Trends im Handel für Deutschland wirklich für wichtig und richtig hält.
3. Sie sind Student. Sie haben Besuch. Ein Herr Müller ist bei Ihnen zu Gast. Sie sprechen über das künftige Euro-Geld und den Rubel. Fragen Sie Herrn Müller, was er über den „Euro“ weiß. Ihr Gast interessiert sich, ob der Rubel einmal zu einer harten Währung wird. Nehmen Sie dazu Stellung.
4. Sie sind Student und studieren Management. Sie besuchen eine deutsche Firma und wollen wissen, wie ein "normaler" Arbeitstag des Mittelmanagers abläuft, beispielsweise, wann der Arbeitstag beginnt, wie lange er dauert, wie viele Einzeltätigkeiten Ihr Sprechpartner pro Tag plant und du.
5. Sie sind angehender russischer Marketing-Spezialist. Ihre Branche ist Werbung. Zu Besuch haben Sie einen deutschen Manager, der sich sehr gut in Werbungsfragen auskennt. Er möchte in Russland aktiv werden. Sprechen Sie über Werbung, wie

sie in Deutschland gemacht wird; fragen Sie ihn nach den Tendenzen in der Werbung.

6. Sie sind Marketing-Student und spezialisieren sich auf «public relations». Sie treffen sich mit einem Amerikaner, der Deutsch spricht. Sprechen Sie mit Herrn Smith über die externe Öffentlichkeitsarbeit, fragen Sie ihn nach seiner Erfahrung, welche Formen und Arten von Öffentlichkeitsarbeit er in den USA praktiziert. Wie spricht seine Agentur das breite Publikum an; welche Formen der externen public relations zieht er vor und warum findet er diese effektiv?

Додаток Д

Ігрові ситуації

Ігрові ситуації, які передбачають роботу з текстом:

"Пошук назви тексту". Тексти готуються викладачем заздалегідь і мають професійну спрямованість. Вони призначені для ознайомлення і читаються протягом 5-7 хвилин. Студентів для роботи з текстами доцільно поділити на дві групи. Одна група працює з текстами без заголовків, а інша має багато різних назв. Студенти першої групи активно вивчають зміст тексту, потім переказують його в процесі спілкування. Друга група студентів, вивчивши заголовки, пропонує їх для назви після прослуховування текстів. При цьому вони обґрунтовують свій вибір, з яким інші можуть погодитися чи ні.

"Хто більше слів?". Подібна гра може проводитись на підсумкових заняттях з метою повторення та активізації лексики з вивчених тем. При цьому вона може мати як усну, так і письмову форму. У першому випадку при оцінюванні знань буде братися до уваги кількість слів, а в другому – ще й правильність їх написання. Гра може здійснюватися через посередництво команд (створюється, наприклад, дві) або мати індивідуальний характер. Суть гри в обох випадках полягає в тому, щоб назвати (написати) якнайбільше слів: а) на задану букву; б) визначеної тематики; в) певних частин мови (наприклад, дієслів чи іменників); г) певної словотвірної будови (якщо такі слова є в межах текстів, що вивчалися) тощо. Звичайно, що базою цієї гри є професійно спрямовані тексти.

"Підбери заміну". Під час цієї гри двом групам студентів пропонуються різні тексти (наприклад, по 3 тексти кожній). Завдання студентів – підібрати, замінити підкреслені слова синонімами чи антонімами протягом чітко визначеного часу. Виграє та група студентів, яка зробить це швидше та якісніше.

"Вгадай значення слова". Одній команді студентів пропонуються назви (наприклад, слова-терміни), а іншій – їх тлумачення. Матеріали вивчаються близько 3 хвилин. Після цього одна група називає слово, а інша повинна підібрати чітке формулювання його значення. Звісно, що кращі результати продемонструють ті студенти, які виконають це завдання з меншою кількістю

помилки та за мінімально короткий час. Безумовно, доречно буде підібрати для цієї гри такі слова, що є ключовими в плані професійного спрямованого навчання на певному етапі.

"Віднови текст". Певний текст заздалегідь розбивається на кілька частин, кожна з яких пропонується окремій групі студентів. Кількість груп залежить від складності тексту і підготовленості студентів. Студенти знайомляться зі своїм уривком. У процесі спілкування кожен уривок коментується, на основі чого робиться спроба відновити логічну послідовність усього тексту. Послідовність уривків повинна аргументуватися студентами.

"Знайди ключові слова". Одній групі студентів пропонуються зарані підготовлені на базі певного тексту ключові слова, які вони вивчають і готують з їх допомогою зв'язний текст. Інша група отримує сам текст, на основі якого студенти формують систему ключових слів. На прикладі іншого тексту студенти обмінюються завданнями. У процесі спілкування демонструється вміння скласти зв'язний текст і вичленувати з нього важливі лексичні елементи. Виграє та група, результат роботи якої буде найближчим до текстів-зразків.

"Нові слова". Кожна команда (їх може бути кілька) опрацьовує новий текст. Після цього протягом однієї хвилини одна з команд має записати на дошці якомога більше нових слів професійно спрямування з їх перекладом. Хто якнайкраще впорається з цим завданням, той виграє.

"Зайві слова". У запропонованому тексті, який готується спеціально викладачем і в якому навмисне порушуються лексичні норми, команди студентів повинні відшукати неправильні слова (зайві у тканині тексту), що не відповідають тематиці тексту, є зайвими та недоречними. Потім необхідно визначити їх лексичне значення та предметно-тематичну співвіднесеність. Виграє команда, яка найшвидше та якісніше виконає це завдання.

"Вгадай слово". Студенти протягом кількох хвилин вивчають текст, звертаючи увагу на слова, властиві для сфери туризму. Після цього одна команда називає початкову букву та загальну кількість букв у слові, інша – відгадує слово,

пояснюючи його значення. Хто правильно вгадає більшу кількість слів, той виграє.

"Краєвиди". Кільком командам студентів пропонуються фотографії відомих краєвидів (здебільшого певні історичні пам'ятки), про які вони чули та знають. Студенти вивчають різноманітні деталі цих фотографій протягом 10-15 хвилин з метою відповіді на запитання та розповіді про зображений краєвид. Одна група будує висловлювання, а інша слухає, перевіряючи правильність інформації та логіку висловлювання. Потім вони міняються ролями. При цьому в обговоренні може брати участь і викладач, допомагаючи зорієнтуватися, чітко визначити особливості зображеного. Перелік запитань до краєвиду може бути таким:

Що зображено на фото?

Що ви знаєте про цю історичну пам'ятку?

З якими, можливо, історичними подіями пов'язане те, що зображене?

Яка ваша власна думка про цей краєвид?

Подібна гра може залучатися до навчального процесу з використанням портретів окремих осіб, картин відомих історичних подій.

Додаток Е

Список дисциплін гуманітарної та соціально-економічної підготовки

студентів ОС «Бакалавр» напрямів підготовки

6.140103 «Туризм» та 6.030601 «Менеджмент туристичного бізнесу»

2008-2013 н.р.

Таблиця Е. 1.1.

№ з/п	Назва дисципліни	Кількість годин	СР	Кредити	Навчальний рік
1	Іноземна мова (за професійним спрямуванням)	351(I-V семестр)	118	6	2008
		270 (I-V семестр)	229	19,5	2009
		648 (I-V семестр)	376	18	2010
		756 (I-VI семестр)	486	21	2011
		756 (I-VI семестр)	486	21	2012
		756 (I-VI семестр)	486	21	2013
2	Історія України	108 (I семестр)	64	3,5	2008
		108 (I семестр)	64	3,5	2009
		108 (I семестр)	64	3	2010
		108 (I семестр)	64	3	2011
		108 (I семестр)	62	3	2012
		108 (I семестр)	62	3	2013
3	Економічна теорія З 2011 н.р. – відноситься до природничо - наукової та загальноекономічної підготовки	108 (I семестр)	48	3,5	2008
		108 (I семестр)	48	3,5	2009
		216 (I семестр)	132	6	2010
		216 (I семестр)	148	6	2011

4	Культурологія	108 (I семестр)	64	3,5	2008
	Історія української культури	108 (I семестр)	64	3,5	2009
		108 (II семестр)	66	3	2010
		108 (III семестр)	64	3	2011
		108 (IV семестр)	62	3	2012
		108 (V семестр)	62	3	2013
5	Фізичне виховання	216 (I-IV семестр)	132	поза -	2008
		216 (I-IV семестр)	198	кредитна	2009
		432 (I-IV семестр)	294	система,	2010
		432 (I-IV семестр)	296	винесена на	2011
		432 (I-IV семестр)	308	секційне	2012
		432 (I-IV семестр)	184	заняття	2013
	Фізичне виховання та спортивно-оздоровчий туризм	216 (V-VII семестр)	66		2008
		324 (I-VII семестр)	232		2009
		324 (V-VII семестр)	232		2010
		324 (V-VII семестр)	174		2011
		324 (V-VII семестр)	174		2012
		324 (V-VII семестр)	136		2013
6	Українська мова (за професійним спрямуванням)	54 (II семестр)	30	2	2008
		108 (II-IV семестр)	72	3	2009
		108 (III-V семестр)	64	3	2010
		108 (III-V семестр)	68	3	2011
		108 (III-V семестр)	64	3	2012
		108 (III-V семестр)	64	3	2013

7	Ділова іноземна мова		216 (VII-VIII семестр) 216 (VII-VIII семестр) 270 (VII-VIII семестр) 324 (I-VIII семестр) 324 (II-VIII семестр) 810 (II-VIII семестр)	160 174 174 174 378 492	6 6 7,5 9 22 22	2008 2009 2010 2011 2012 2013
8	Друга іноземна мова		810 (II-VIII семестр) 810 (II-VIII семестр) 702 (II-VIII семестр) 702 (II-VIII семестр) 702 (II-VIII семестр) 486 (II-VIII семестр)	408 472 418 418 418 286	22,5 22,5 19,5 19,5 19,5 13,5	2008 2009 2010 2011 2012 2013
9	Правознавство		81 (II семестр) 81 (II семестр) 108 (II семестр) 216 (II семестр)	39 39 66 64	3,5 3,5 3 6	2008 2009 2010 2011
10	3 2011 н.р. відноситься до професійної та практичної підготовки Психологія		81 (IV семестр) 54 (III семестр) 54 (III семестр) 54 (VI семестр) 54 (VI семестр) 54 (VI семестр)	43 26 22 22 22 22	2,5 1,5 1,5 1,5 1,5 1,5	2008 2009 2010 2011 2012 2013

11	Логіка	54 (IV семестр)	24	1,5	2008
12	Світова культура та мистецтво	54 (IV семестр)	24	1,5	2008
		108 (III семестр)	66	3	2009
		108 (III семестр)	66	3	2010
		-			2011
		-			2012
		-			2013
13	Філософія	108 (V семестр)	24	1,5	2008
	Філософія (Логіка)	216 (III-IV семестр)	124	6	2009
	Філософія (Логіка)	216 (III-IV семестр)	128	6	2010
	Філософія (Логіка)	216 (III-IV семестр)	124	6	2011
	Філософія (Логіка)	216 (III-IV семестр)	124	6	2012
	Філософія (Логіка)	162 (III семестр)	92	4,5	2013
14	Етика бізнесу	54 (VI семестр)	26	0,5	2008
	2010-2012 н.р – ВСГП	54 (IV семестр)	26	1,5	2009
15	Соціологія	54 (VI семестр)	26	0,5	2008
		54 (IV семестр)	26	1,5	2009
		54 (VI семестр)	24	1,5	2010
	3 2011 – ВСГП	54 (VIII семестр)	24	1,5	2011
		54 (IV семестр)	22	1,5	2012
16	Друга ділова іноземна мова	486 (V-VI семестр)	174	13	2008

17	Політологія	108 (V семестр)	66	3	2009
		108 (V семестр)	62	3	2010
		—	—	—	2011
		108 (VI семестр)	62	3	2012
		108 (VI семестр)	62	3	2013

Список дисциплін гуманітарної та соціально-економічної підготовки

студентів ОКР «Бакалавр» напряму підготовки 6.140103 «Туризм» та 6.030601 «Менеджмент туристичного бізнесу»
2008-2013 н.р.

Таблиця Е. 1.2.

Рік	Семестр	Дисципліна	Години	Відсоток	Кредити
2008	I-V	1. Іноземна мова (за професійним спрямуванням)	216	2,9	6
	I	2. Історія України	108	1,4	3,5
	I	3. Економічна теорія	108	1,4	3,5
	I	4. Культурологія	108	1,4	3,5
	I-IV	5. Фізичне виховання	216	2,9	—
	V-VI	Фізичне виховання та спортивно-оздоровчий туризм	216	2,9	—
	II	6. Українська мова (за професійним спрямуванням)	54	0,7	2
	II-VIII	7. Ділова іноземна мова	216	2,4	6
	II-VIII	8. Друга іноземна мова	810	10,8	22,5
	II	9. Правознавство	81	1,1	3,5
	IV	10. Психологія	81	1,1	2,5
	IV	11. Логіка	54	0,7	1,5
	IV	12. Світова культура та мистецтво	54	0,7	1,5
	V	13. Філософія	108	1,4	1,5

	VI	14. Етика бізнесу	54	0,7	0,5
	VI	15. Соціологія	54	0,7	0,5
	V	16. Політологія	108	1,4	3
	V-VI	17. Друга ділова іноземна мова	486	6,5	13
2009	I-V	1. Іноземна мова (за професійним спрямуванням)	270	3,5	19,5
	I	2. Історія України	108	1,4	3,5
	I	3. Економічна теорія	108	1,4	3,5
	I	4. Культурологія	108	1,4	3,5
	I-IV	5. Фізичне виховання	216	2,8	-
	V-VI	Фізичне виховання та спортивно-оздоровчий туризм	324	4,2	-
	II-IV	6. Українська мова (за професійним спрямуванням)	108	1,4	3
	II-VIII	7. Ділова іноземна мова	216	4,3	6
	II-VIII	8. Друга іноземна мова	810	10,6	22,5
	II	9. Правознавство	81	1,1	3,5
	III	10. Психологія	54	0,7	1,5
	III	11. Світова культура та мистецтво	108	1,4	3
	III	12. Філософія	216	2,9	4,6
	VI	13. Етика бізнесу	54	0,7	1,5
	IV	14. Соціологія	54	0,7	1,5
	V	15. Політологія	108	1,4	3
2010	I-V	1. Іноземна мова (за професійним спрямуванням)	648	8,6	18
	I	2. Історія України	108	1,4	3
	I	3. Економічна теорія	216	2,9	6
	II	4. Історія української культури	108	1,4	3
	I-IV	5. Фізичне виховання	432	5,7	-
	V-VII	Фізичне виховання та спортивно-оздоровчий туризм	324	4,3	-

	III-V	6. Українська мова (за професійним спрямуванням)	108	1,4	3
	I-VIII	7. Ділова іноземна мова	270	3	7,5
	II-VIII	8. Друга іноземна мова	702	8	22,5
	II	9. Правознавство	108	1,4	6
	III	10. Психологія	54	0,7	1,5
	III-IV	11. Філософія (Логіка)	216	2,9	6
	IV	12. Етика бізнесу	BC	-	3
	VI	13. Соціологія	54	0,7	1,5
	V	14. Політологія	108	1,4	3
2011	I-VI	1. Іноземна мова (за професійним спрямуванням)	756	8,6	21
	I	2. Історія України	108	1,2	3
	II	3. Історія української культури	108	1,2	3
	I-IV	4. Фізичне виховання	432	4,9	-
	V-VII	Фізичне виховання та спортивно-оздоровчий туризм	324	3,7	-
	III-V	5. Українська мова (за професійним спрямуванням)	108	1,2	3
	VII-VIII	6. Ділова іноземна мова	324	4,3	9
	II-VIII	7. Друга іноземна мова	702	8	19,5
	II	8. Правознавство	Проф.- практ. підг.	-	-
	IV	9. Психологія	54	0,6	1,5
	III-IV	10. Філософія	216	2,5	6
	IV	11. Етика бізнесу	BC	-	-
	VI	12. Соціологія	-	-	-
	V	13. Політологія	108	1,2	3
2012	I-VI	1. Іноземна мова (за професійним спрямуванням)	756	8,5	21
	I	2. Історія України	108	1,2	3

	II	3. Історія української культури	108	1,2	3
	I-IV	4. Фізичне виховання	432	4,5	-
	V-VII	Фізичне виховання та спортивно-оздоровчий туризм	324	3,6	-
	III-V	5. Українська мова (за професійним спрямуванням)	108	1,2	3
	VII-VIII	6. Ділова іноземна мова	324	4,3	9
	II-VIII	7. Друга іноземна мова	702	7,9	19,5
	IV	8. Психологія	54	0,6	1,5
	III-IV	9. Філософія	216	2,4	6
	IV	10. Етика бізнесу	BC	-	-
	IV	11. Соціологія	BC	-	-
	VI	12. Політологія	108	1,2	3
2013	I-VI	1. Іноземна мова (за професійним спрямуванням)	756	9,7	21
	I	2. Історія України	108	1,4	3
	II	3. Історія української культури	108	1,4	3
	I-IV	4. Фізичне виховання	432	5,6	-
	V-VII	Фізичне виховання та спортивно-оздоровчий туризм	324	4,2	-
	III-V	5. Українська мова (за професійним спрямуванням)	108	1,4	3
	VII-VIII	6. Ділова іноземна мова	810	10,6	22
	II-VIII	7. Друга іноземна мова	486	10,2	13,5
	IV	8. Психологія	54	0,7	1,5
	III-IV	9. Філософія	216	2,8	6
	IV	10. Етика бізнесу	BC	-	-
	IV	11. Соціологія	BC	-	-
	VI	12. Політологія	108	1,4	3

Додаток Ж

Методика «Визначення потреби студентів у вивченні гуманітарних дисциплін»

(Автор методики Н.Д. Бондар)

Мета – визначити потреби студентів у вивченні гуманітарних дисциплін у ВНЗ та ставлення до них.

Інструкція.

Які б зміни Ви внесли до існуючого розкладу? Можливо збільшити або зменшити кількість занять в тиждень по кожному з предметів. Загальна кількість пар на тиждень не повинна перевищувати 20.

№ п/п	Навчальна дисципліна	К-сть пар в тиждень згідно існуючого розкладу	К-сть пар в тиждень згідно власного розкладу
1	Іноземна мова	1 практ.	
2	Друга іноземна мова	1 практ.	
3	Ділова іноземна мова	1 практ.	
4	Філософія	1 лекція/практ.	
5	Історія України	1 лекція/практ.	
6	Українська мова	1 лекція/практ.	
7	Фізичне виховання	1 практ.	
8	Історія української культури	1 лекція	
9	Психологія	1 лекція/практ.	
10	Політологія	1 лекція/практ.	
	РАЗОМ	15	

Обробка результатів.

Кількісні зміни занять у розкладі свідчать про відповідні потреби студентів у вивченні окремих дисциплін.

Додаток 3

Анкета

Шановний респонденте!

Метою анкети, що пропонується Вам, є визначення дисциплін, що більшою мірою сприяють формуванню ключових компетентностей майбутніх менеджерів туристичної сфери.

Таблиця 3.1.1.

№ з/п	Навчальна дисципліна	Ключові компетентності майбутніх менеджерів туристичної сфери					
		навчально-пізнавальна	загально-культурна	інформаційна	комунікативна	соціальна	підприємницька
1	Іноземна мова						
2	Друга іноземна мова						
3	Ділова іноземна мова						
4	Філософія						
5	Історія України						
6	Українська мова						
7	Історія української культури						
8	Психологія						
9	Політологія						

Таблиця 3. 1.2.

<p><u>Навчально-пізнавальна компетентність</u></p> <p>вмотивованість, здатність до інтелектуальної діяльності, вміння ставити цілі та досягати їх, розв'язувати проблемні ситуації, здобувати знання з різних джерел</p>	<p><u>Загальнокультурна компетентність</u></p> <p>усвідомлення цінностей загальної культури, вміння користуватися рідною та іноземними мовами, здатність толерантно відноситись до різних культур</p>
<p><u>Комунікативна компетентність</u></p> <p>здатність використовувати внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікації, вміння орієнтуватися у різноманітних ситуаціях спілкування, заснованому на знаннях і життєвому досвіді індивіда, вміння співпрацювати</p>	<p><u>Соціальна компетентність</u></p> <p>здатність орієнтуватися в постійно мінливих соціальних умовах та ефективно взаємодіяти з соціальним середовищем</p>
<p><u>Інформаційна компетентність</u></p> <p>здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, одержувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного високотехнологічного суспільства</p>	<p><u>Підприємницька компетентність</u></p> <p>здатність організувати власну трудову підприємницьку діяльність, працю колективу, вміння орієнтуватися в нормах і етиці трудових відносин, наполегливість при виконанні різних видів діяльності</p>

Додаток II

АНКЕТА

«Визначення інтересу до вивчення гуманітарних дисциплін»

Мета – визначити ставлення студентів до вивчення гуманітарних дисциплін у ВНЗ.

Інструкція.

Визначте своє ставлення до вивчення гуманітарних дисциплін у ВНЗ.

№ з/п	Навчальна дисципліна	Вивчаю з інтересом	Вивчаю, оскільки дисципліна входить до навчального плану	Вважаю їх непотрібними	Інше
1	Іноземна мова				
2	Ділова іноземна мова				
3	Друга іноземна мова				
4	Філософія				
5	Історія України				
6	Українська мова				
7	Історія української культури				
8	Психологія				
9	Політологія				

Додаток К

АНКЕТА

Шановний респонденте!

Просимо Вас визначити напрямки в яких гуманітарні дисципліни можуть стати в нагоді майбутнім менеджерам сфери туризму.

1. Як основа майбутньої професійної діяльності.
2. Для розширення соціальних зв'язків, в тому числі міжнародних.
3. Для спілкування за пізнавальними, діловими, особистісними мотивами.
4. Для розуміння цінності співробітницьких взаємовідношень, товаришування, довірливих відносин між людьми.
5. Як тісна єдність інтелектуального розвитку з формуванням особистості, здатність справлятися з протиріччями та невизначеностями свого життєвого досвіду.
6. Для наявності певної життєвої позиції й внутрішньої готовності до її реалізації.
7. Для вміння побачити й сформулювати проблему, запропонувати (знайти або сконструювати) способи її вирішення).
8. Для актуалізації різних джерел знань в необхідних ситуаціях інтелектуально-пізнавальної діяльності.
9. Для формування світогляду та громадської думки.
10. Для прийняття вірних соціально-економічних рішень.
11. Для становлення високоінтелектуальною особистістю.

Додаток Л
Бланки методики самооцінки мотивів навчальної, пізнавальної та професійної діяльності майбутніх менеджерів сфери туризму

Бланк 1

Інструкція: оцініть, будь-ласка, ступінь прийняття Вами перерахованих нижче цінностей-цілей навчальної діяльності, позначте крапками на графіку бальні оцінки значимості для Вас кожної з них. Всі одержані точки з'єднайте прямими лініями.

1. Засвоєння нового в процесі вивчення гуманітарних дисциплін.
2. Розвиток здібностей, знань, умінь, особистісних якостей.
3. Інтерес до навчальних дисциплін, процесу навчання.
4. Підготовка до майбутньої професії.
5. Соціальні: цінність освіти, спілкування в групах.
6. Академічні успіхи.
7. Відповідальність за результати навчальної діяльності.
8. Зовнішні, відносно до навчальної діяльності (отримання стипендії, уникнення неприємностей та інш.).

Бланк 2

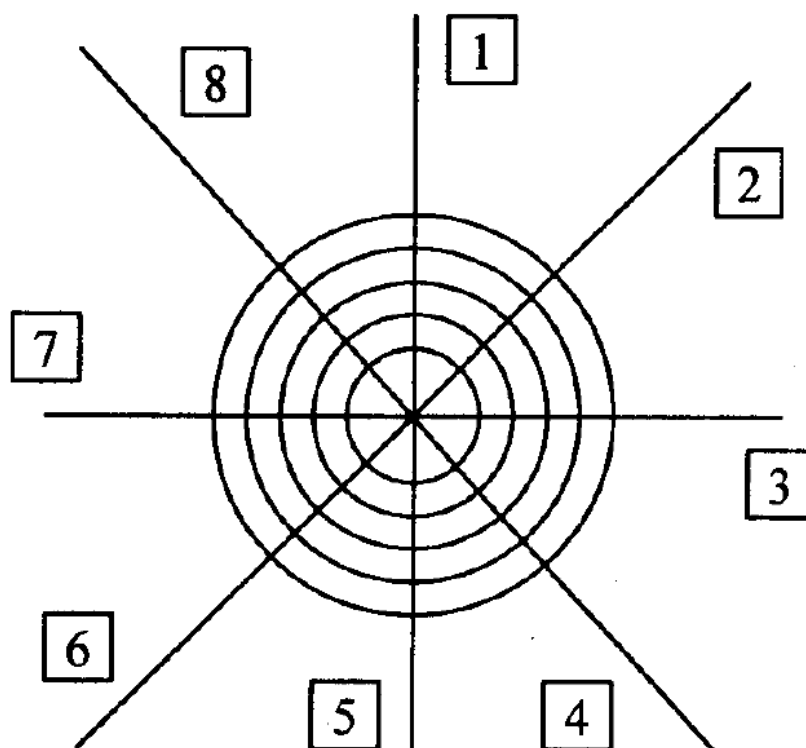
Інструкція: оцініть, будь-ласка, ступінь прийняття Вами перерахованих нижче цінностей-цілей пізнавальної діяльності, позначте крапками на графіку бальні оцінки значимості для Вас кожної з них. Всі одержані точки з'єднайте прямими лініями.

1. Відкриття нового в процесі вивчення гуманітарних дисциплін.
2. Саморозвиток, оволодіння новими способами діяльності.
3. Інтерес до гуманітарних знань, процесу пізнання.
4. Самовираження в пізнанні.
5. Співпраця.
6. Процес дослідження.
7. Відповідальність за результати наукової творчості.
8. Досягнення в пізнанні.

Бланк 3

Інструкція: оцініть, будь-ласка, ступінь прийняття Вами перерахованих нижче цінностей-цілей професійної діяльності, позначте крапками на графіку бальні оцінки значимості для Вас кожної з них. Всі одержані точки з'єднайте прямими лініями.

1. Теоретичне осмислення засад професійної діяльності.
2. Професійне зростання, саморозвиток.
3. Інтерес, покликання до професії.
4. Самовираження, самореалізація в майбутній професійній діяльності.
5. Співпраця з колегами.
6. Удосконалення діяльності.
7. Відповідальність за результати професійної діяльності.
8. Престиж, заробітна плата, кар'єра.

Примітка: концентричні кола символізують п'ятибальну шкалу оцінювання суб'єктивної значимості перерахованих цінностей-цілей діяльності; коло максимального діаметра відповідає оцінці – 5, мінімального – 1; номери променів, що виходять з центра кіл відповідають номерам перерахованих цінностей-цілей.

Додаток М

Зведені результати анкетування студентів ЕГ та КГ на початку та після експерименту

№	Критерій КК	Експериментальна група				Контрольна група			
		на поч. експ.		після експ.		на поч. експ.		після експ.	
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
1	Чи здатні Ви самостійно ставити освітні цілі та проєктувати шляхи їхньої реалізації?								
1)	Так	93	52,8	152	86,3	87	50,5	98	57
2)	Ні	39	22,2	8	4,7	35	20,3	28	16,3
3)	Важко відповісти	44	25	16	9	50	29,2	46	26,7
2	Чи умієте Ви застосовувати мовленнєві навички та норми відповідної мовної культури, символіку, тексти в процесі комунікації?								
1)	Так	82	46,6	148	84	80	46,5	140	81,3
2)	Ні	63	35,8	8	4,5	60	34,9	14	8,1
3)	Важко відповісти	31	17,6	20	11,5	32	18,6	18	10,6
3	Чи здатні Ви оцінювати свою поведінку в різних ситуаціях?								
1)	Так	109	62	140	79,5	97	56,3	112	65,1
2)	Ні	23	13	7	4	32	18,6	22	12,7
3)	Важко відповісти	44	25	29	16,5	43	37,7	38	22,2
4	Чи спроможні Ви отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного високотехнологічного суспільства?								
1)	Так	126	71,5	164	93,1	122	70,9	140	81,3
2)	Ні	12	6,8	4	2,3	14	8,2	7	4
3)	Важко відповісти	38	21,7	8	4,6	36	20,9	25	14,5
5	Чи вмієте Ви будувати контакт з людьми?								
1)	Так	98	55,6	152	86,3	99	57,5	141	81,9
2)	Ні	35	19,9	10	5,7	37	21,5	16	9,3
3)	Важко відповісти	43	24,5	14	8	36	21	15	8,7
6	Чи вмієте Ви впливати на одногрупників?								
1)	Так	62	35,2	101	57,3	64	37,2	96	55,8
2)	Ні	39	22,1	19	10,7	57	33,1	30	17,4
3)	Важко відповісти	75	42,7	56	32	48	29,7	46	26,7

7	Чи умієте Ви спільно визначати цілі діяльності, планувати, розробляти й реалізовувати соціальні проекти і стратегії індивідуальних та колективних дій?										
1)	Так	97	55,2	164	93,3	96	56,1	126	73,3		
2)	Ні	23	13	4	2,3	28	16,2	17	9,8		
3)	Важко відповісти	56	31,8	8	4,4	48	27,7	29	16,9		
8	Чи здатні Ви визначати мету комунікації та застосовувати ефективні стратегії спілкування залежно від ситуації?										
1)	Так	90	51,1	144	81,8	79	45,9	108	62,8		
2)	Ні	31	17,6	9	5,1	30	17,4	10	5,8		
3)	Важко відповісти	55	31,3	23	13,1	63	36,7	54	31,4		
9	Чи здатні Ви організовувати власну трудову та підприємницьку діяльність і працю колективу, орієнтуватися в нормах і етиці трудових відносин?										
1)	Так	70	39,8	148	84	68	39,5	112	65,1		
2)	Ні	30	17	9	5,1	32	18,6	12	6,9		
3)	Важко відповісти	76	43,2	19	10,9	72	41,9	48	28		
10	Чи прагнете Ви постійного саморозвитку та самовдосконалення?										
1)	Так	82	46,6	132	75	86	50	108	62,8		
2)	Ні	54	30,6	24	13,6	55	32	42	24,4		
3)	Важко відповісти	40	22,8	20	11,4	31	18	22	12,8		
11	Чи умієте Ви самостійно контролювати й оцінювати власні досягнення?										
1)	Так	79	44,9	125	71	77	44,7	107	62,2		
2)	Ні	40	22,7	12	6,8	44	25,5	21	12,2		
3)	Важко відповісти	57	32,4	39	22,2	51	29,8	44	25,6		
12	Чи здатні Ви сприймати внутрішній світ іншого й ототожнювати себе з ним?										
1)	Так	90	51,2	144	81,9	93	54,1	132	76,7		
2)	Ні	41	23,2	8	4,5	38	22	12	7		
3)	Важко відповісти	45	25,6	24	13,6	41	23,9	32	16,3		
13	Чи здатні Ви до критичного відношення щодо інформації, що поширюється масмедійними засобами і рекламою?										
1)	Так	80	45,4	140	80	84	44,8	105	61		
2)	Ні	29	16,4	10	5,7	32	18,6	13	7,6		
3)	Важко відповісти	67	38,2	26	14,3	56	36,6	54	31,4		

21	Завдання проекту та веб-квесту були Вам зрозумілі?										
1)	Так	57	32,3	121	68,8	54	31,4	99	57,6		
2)	Ні	46	26,1	27	15,3	43	25	41	23,8		
3)	Частково	73	41,4	28	15,9	75	43,6	32	18,6		
22	Охарактеризуйте переваги проведення практичних занять з елементами ролевих / ділових ігор (можна позначати декілька пунктів)										
1)	Навчилась працювати в команді	67	38	112	63,6	65	37,8	98	56,9		
2)	У ході ігри почувала себе ніби на робочому місці	75	42,6	131	74,4	76	44,2	107	62,2		
3)	Практичні навички набуті в ході гри допоможуть мені у майбутній професійній діяльності	81	46	158	89,7	79	46	121	70,4		
23	Чи стимулюють у Вас практичні заняття проведені за допомогою методу проектів, веб-квестів, ділових та ролевих ігор бажання глибокого вивчення гуманітарних дисциплін?										
1)	Так	60	34	146	82,9	58	33,7	125	71		
2)	Ні	70	39,8	8	4,6	74	43	9	5,2		
3)	Важко відповісти	46	26,2	22	12,5	40	23,3	38	23,8		
24	Як Ви оцінюєте рівень своєї самостійної роботи при виконанні завдань? (можна позначати декілька пунктів)										
1)	Працював (ла) повністю автономно (самостійність 90-100 %)	12	6,8	83	47,2	10	5,8	74	43		
2)	Періодично була необхідна невелика допомога (самостійність 75-90 %)	22	12,5	48	27,3	18	10,4	45	26,1		
3)	По деяких завданнях потрібна була істотна допомога (самостійність 60-75 %)	68	38,6	21	11,9	70	40,6	29	16,4		
4)	Близько половини завдань виконувалось із викладачем (самостійність 40-60 %)	58	33	16	9	62	36	14	9,1		
5)	Без зовнішньої допомоги більшість завдань викопати б не вдалося (самостійність 40-20 %)	16	9,1	8	4,6	12	7,2	10	5,4		
25	Рівень набутих особистісних якостей в процесі вивчення гуманітарних дисциплін Ви оцінюєте як:										
1)	Високий	18	10,2	34	19,3	12	7	24	14		
2)	Достатній	70	39,8	82	46,6	65	37,8	67	39		
3)	Середній	72	40,9	45	25,6	77	44,8	62	36		
4)	Початковий	16	9,1	15	8,5	18	10,4	19	11		

26 Рівень набутих умінь і навичок в процесі вивчення гуманітарних дисциплін Ви оцінюєте як:										
1) Високий	17	9,7	42	23,9	14	8,1	36	20,9		
2) Достатній	68	38,6	80	45,4	66	38,4	74	43		
3) Середній	77	43,7	48	27,3	78	45,4	52	30,3		
4) Початковий	14	8	6	3,4	14	8,1	10	5,8		

Додаток Н

Розрахунок даних і проміжних результатів обчислення значущості статистичних відмінностей середніх значень для незалежних змінних

ЕГ, n=176			КГ, n=172		
Оцінка (О)	К-ть оцінок (К)	Добуток О та К	Оцінка (О)	К-ть оцінок (К)	Добуток О та К
5	28	140	5	22	110
4	40	160	4	38	152
3	96	288	3	98	294
2	12	24	2	14	28
		$\Sigma=612$			$\Sigma=584$
$M_{EG} = 612:176 = 3,4773$			$M_{KG} = 584:172 = 3,3953$		

$$SD_{EG} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (M - x_i)^2}{n}} = \sqrt{\frac{123,9064}{176}} = 0,839$$

$$SD_{KG} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (M - x_i)^2}{n}} = \sqrt{\frac{113,1228}{172}} = 0,811$$

$$m_{EG} = \frac{SD}{\sqrt{n}} = \frac{0,839}{\sqrt{176}} = 0,0632$$

$$m_{KG} = \frac{SD}{\sqrt{n}} = \frac{0,811}{\sqrt{172}} = 0,0618$$

$$t = \left| \frac{M_{KG} - M_{EG}}{\sqrt{m_{KG}^2 + m_{EG}^2}} \right| = \left| \frac{3,3953 - 3,4773}{\sqrt{0,0618^2 + 0,0632^2}} \right| = 0,2937$$

Додаток П

ОЦІНОЧНИЙ ЛИСТ

Шановний респонденте!

Просимо Вас оцінити рівень сформованості ключових компетентностей в процесі вивчення гуманітарних дисциплін (в балах від 1 до 5)

1. Навчально-пізнавальна компетентність

- здатність здобувати знання з різних джерел інформації, зокрема й пізнавальних;
- вміння оцінювати та пояснювати виникаючі проблемні ситуації;
- здатність створювати та розв'язувати нестандартні ситуації;
- здатність самостійно ставити освітні цілі та проектувати шляхи їхньої реалізації;
- вміння самостійно контролювати й оцінювати власні досягнення.

2. Загальнокультурна компетентність

- ставлення студента до загальної культури як до цінності;
- здатність аналізувати й оцінювати найважливіші досягнення етнічної, європейської та світової науки й культури, орієнтуватися в сучасному культурному просторі;
  - потреба в самовихованні загальнокультурної компетентності;
  - позитивне оцінювання володіння загальною культурою з опорою на соціально та особистісно-значущі цінності;
  - спроможність опанувати й реалізувати моделі толерантної поведінки та стратегії конструктивної діяльності в умовах культурного, мовного, релігійного розмаїття;

3. Інформаційна компетентність

- прагнення до пошуку інформації;
- здатність орієнтуватися в інформаційному просторі;
- володіння інформаційними технологіями;
- здатність до критичного відношення відносно інформації, що поширюється масмедійними засобами і рекламою;
- спроможність отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного високотехнологічного суспільства

4. Комунікативна компетентність

- здатність орієнтуватися у різноманітних ситуаціях спілкування, заснована на знаннях і життєвому досвіді індивіда;
- володіння професійною термінологією та відповідними прийомами професійного спілкування і готовність до їх застосування на практиці;
- здатність використовувати внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікативної дії у визначеному колі ситуацій міжособистісної взаємодії;
- вміння будувати контакт з людьми;
- вміння впливати на одногрупників

5. Соціальна компетентність

- здатність аналізувати механізми функціонування соціальних інститутів суспільства, визначаючи в них власне місце, та проектувати стратегії свого життя з урахуванням інтересів і потреб різних соціальних груп, індивідуумів, відповідно до соціальних норм і правил, наявних в суспільстві, та інших чинників;
- здатність продуктивно співпрацювати з різними партнерами в групі та команді;
- здатність виконувати різні ролі й функції в колективі;
- здатність до лідерства;

- уміння брати на себе відповідальність за прийняті рішення та їх виконання;

6. Підприємницька компетентність

- здатність проектувати свій подальший професійний розвиток;
- уміння приймати ефективні рішення при здійсненні професійної діяльності;
- прагнення до постійного саморозвитку та самовдосконалення;
- здатність до творчого мислення та креативності;
- наполегливість при виконанні різних видів діяльності.